

**Наталія ШЕРЕМЕТА
Світлана КАЛЕНЮК**

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Кам'янець-Подільський
ТОВ «Друкарня “Рута”»

УДК 811.161.2'28(075.8)

ББК 81.411.1-5я73

Рецензенти:

Струганець Любов Василівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Тищенко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання, керівник Східноpodільського лінгвокраєзнавчого науково-координаційного центру Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Ш 49 Шеремета Н. П., Каленюк С. О. Українська діалектологія : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2023. 166 с.

ISBN 978-617-8323-12-7

У посібнику репрезентовано теоретично-практичний матеріал для викладання курсу «Українська діалектологія». Теоретичну частину посібника подано у формі довідкових матеріалів, опорних питань для самоконтролю, рекомендованої літератури, а практичні завдання запропоновано різними варіантами: проблемні, ситуативні, для індивідуальної та групової роботи. Посібник спрямований на вироблення навичок самостійних спостережень мовних фактів у польових умовах та академічних студіях.

Для здобувачів вищої освіти, що здобувають фах філолога, вчителя української мови та літератури, діалектологів, учителів-словесників. Може стати самовчителем для охочих пізнати говіркове багатоманіття української мови.

*Рекомендувала до друку вчена рада
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 1 від 24 квітня 2023 року)*

ЗМІСТ

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ	4
ПРОГРАМА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ»	6
Концепція викладання дисципліни.....	6
Схема курсу.....	8
ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК	12
Тема 1. Вступ.Зародження та становлення української діалектології	12
Тема 2. Текст як джерело дослідження говіркового мовлення	16
Тема 3. Діалектна лексика та фразеологія у традиційній культурі українців	18
Тема 4. Фонетична система говорів української мови	21
Тема 5. Граматична система говорів української мови.....	24
Тема 6. Методика й методологія дослідження діалектних явищ.....	31
ПРАКТИЧНИЙ БЛОК	35
Практичне заняття № 1	35
Практичне заняття № 2	50
Практичне заняття № 3	62
Практичне заняття № 4	72
Практичне заняття № 5	81
Практичне заняття № 6	100
Практичне заняття № 7	111
Практичне заняття № 8	121
Практичне заняття № 9	132
Практичне заняття № 10	138
Практичне заняття № 11	149
ПЕРЕЛІК ЗАЛІКОВИХ ПИТАНЬ	160
ПІДРУЧНИКИ, НАВЧАЛЬНІ І НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ	164
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	165

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Філософська герменевтика успішно довела, що насправді не ми володіємо мовою, а навпаки, мова володіє нами. Не вербалізоване, не впіймане словом вислизає зі свідомості, натомість ословлене існує для нас реально. Мова і тільки мова велить нам сприймати світ таким, а не інакшим, накидає нам світогляд. Словом структурується все наше внутрішнє життя, від мислення до сновидінь, все наше світоосягнення. Для того щоб світ не сприймався людьми суто біологічно – на смак, на нюх, на дотик – необхідно зберегти мову.

В умовах постколоніального українського суспільства надзвичайно важливим і актуальним залишається поглиблене пізнання мови як виразника ментальності етносу. Тому завдання, зміст і технології навчання української мови в різних закладах освіти мають бути спрямовані не лише на вивчення усіх її структурних рівнів, а й на сприйняття української мови як засобу творчого освоєння світу і знаряддя якнайповнішого самовираження особистості. Для досягнення цієї мети до освітньо-професійних програм «Українська мова і література» галузі знань 03 «Гуманітарні науки», «Середня освіта (Українська мова і література)» і Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська) галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти було введено навчальну дисципліну «Українська діалектологія» – як обов'язкову компоненту професійної підготовки.

Українська діалектологія як наука невпинно рухається уперед, розвиваючи нові напрями досліджень. Поняття «говір», «говірка» мають сьогодні не лише мовний, а й історико-культурний, українознавчий зміст, адже говірки часто співвідносяться з конкретними регіональними типами матеріально-духовної культури, часто у межах цілісного етносу (як-от: подоляни, волиняни, бойки, гуцули, лемки, буковинці, поліщуки та ін.).

Навчально-методичний посібник «Українська діалектологія» спрямовано на вивчення живого мовлення в усьому його розмаїтті.

Теоретичний блок, що забезпечує освітню мету навчання, представлено на основі здобутків українського мовознавства, зокрема діалектології, з урахуванням вимог державної доктрини щодо розвитку національної освіти в ХХІ столітті.

Практичний блок стимулює формування перцептивних, мнемонічних, розумових, мовних та інших здібностей студента.

Різноманітні вправи і творчі завдання допоможуть краще засвоїти фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні й фразеологічні особливості української говірної мови. Довідковий матеріал до практичних занять укладено за підручниками С. П. Бевзенка «Українська діалектологія», Ф. Т. Жилка «Нариси з діалектології української мови», енциклопедії «Українська мова», навчально-методичного посібника Н. П. Шеремети «Українська діалектологія. Практичні заняття» та іншою літературою з курсу.

Додані діалектні тексти віддзеркалюють різноманітну тематику з колишнього і сучасного життя українців, їхнього побуту, звичаїв, традицій, світосприйняття. Що впливає на світогляд здобувачів вищої освіти, формує їхні моральні, естетичні почуття, ставлення до праці, навчання, удосконалює певні риси особистості.

Така структура посібника дозволяє реалізувати мету й завдання навчальної дисципліни, сприяє формуванню відповідних загальних і фахових компетентностей.

Посібник стане в нагоді здобувачам вищої освіти не лише під час вивчення діалектології, а й у написанні наукових робіт, у підготовці доповідей для засідання наукових гуртків, проблемних груп та виступів на наукових конференціях тощо.

ПРОГРАМА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ Концепція викладання дисципліни

Навчальна дисципліна «Українська діалектологія» спрямована на формування у здобувачів вищої освіти усвідомлення особливостей української діалектної мови у просторовій проєкції, що сприятиме розвитку високої загальномовної ерудиції, знайомству з особливостями матеріальної і духовної культури краю і продукуватиме раціональне використання говіркового мовлення під час професійної діяльності у галузях, що потребують послуги зі створення, аналізу, оцінювання текстів, а також упроваджуючи нову методiku вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти.

Завдання навчальної дисципліни:

- сформувати здатність осмислювати історію становлення й розвою усного варіанта української мови, знати її діалектні особливості, здійснювати історичні коментарі мовних явищ, систематизувати й пояснювати діалектні факти;
- сформувати у здобувачів вищої освіти вміння відмежовувати загальномовне, інтердіалектне від вузьколокального;
- забезпечити здатність відчувати міждіалектну й міжмовну інтерференцію;
- удосконалити спроможність оцінювати взаємовплив літературного мовлення і діалектного, що сприятиме виявленню відхилень від літературної мови, зумовлених діалектним оточенням, задля формування високої культури усного й писемного фахового мовлення;
- дослідити потенційні можливості раціонального використання говіркового мовлення під час своєї професійної діяльності, зокрема й здатність застосовувати ці знання й уміння під час проведення уроків української мови в закладах загальної середньої освіти або у галузях, що потребують послуги зі створення, аналізу, оцінювання текстів.

У результаті засвоєння навчальної дисципліни здобувач вищої освіти має:

- знати термінологічний апарат української діалектології як розділу мовознавства;

- усвідомлювати особливості становлення діалектології як науки в її взаємозв'язках з історією, особливостями з'яви і розвою буття слов'янських народів, їхньою культурою (писемністю);
- знати основні напрями сучасних діалектологічних досліджень в україністиці та лінгвістичній науці загалом;
- визначати територіальне членування сучасної української діалектної мови, характерні риси фонологічного, фонетичного, акцентуаційного й граматичного структурних рівнів української діалектної мови; словникового, фразеологічного складу окремих діалектів та їх об'єднань;
- уміти пояснювати цінність відомостей діалектології для історії мови, етнолінгвістики, етнографії, фольклористики, краєзнавства та взаємовплив говорів і літературної мови;
- уміти комплексно аналізувати різні джерела вивчення говорів, транскрибувати говіркове мовлення; за фонетичними, лексичними й граматичними особливостями визначати мовно-територіальні утворення української діалектної мови;
- уміти здійснювати фонетичний, морфологічний, синтаксичний і лексичний аналіз зразків діалектної мови як у давніх, так і в новіших записах, аналізувати аудіотексти для виявлення відхилень від літературної мови, зумовлених діалектним оточенням;
- бути здатним визначати, носієм якого з говорів української мови є мовець або автор тексту, відмежовувати загальномовне, інтердіалектне від вузьколокального, відчувати міждіалектну й міжмовну інтерференцію, оцінювати вплив літературного мовлення на діалектне, виявляти й аналізувати діалектизми у творах художньої літератури й усному мовленні;
- мати компетентність пов'язувати теоретичні знання й практичні навички з української діалектології із сучасною українською літературною мовою, застосовувати їх для коментування мовних явищ у вивченні шкільного курсу української мови або у галузях, що потребують послуги зі створення, аналізу, оцінювання текстів;
- популяризувати знання з української діалектології для формування духовного та інтелектуального потенціалу соціуму.

Осяг програми навчальної дисципліни «Українська діалектологія» надзвичайно великий, а навчальний час обмежений. Тому науково-педагогічний працівник, відповідно до освітньої програми, у робочій програмі самостійно визначає співвіднесення аудиторної та самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Схема курсу

Назви тем
Тема 1. Вступ. Зародження та становлення української діалектології.
Тема 2. Текст як джерело дослідження говіркового мовлення.
Тема 3. Діалектна лексика та фразеологія у традиційній культурі українців.
Тема 4. Фонетична система говорів української мови.
Тема 5. Граматична система говорів української мови.
Тема 6. Методика й методологія дослідження діалектних явищ.

Самостійна робота

Здобувачі вищої освіти виконують такі різновиди самостійної роботи з дисципліни:

- опрацювання текстів лекційних занять, зокрема робота з термінологічним апаратом дисципліни;
- робота з основною й допоміжною літературою, читання наукової та навчальної літератури;
- підготовка до практичних занять;
- виконання завдань, визначених у планах практичних занять;
- опрацювання питань, винесених на самостійне опрацювання;
- підготовка презентацій навчального матеріалу;
- підготовка наукового повідомлення-презентації про лексичні, фонетичні та граматичні особливості досліджуваної говірки;
- укладання словничка діалектного мовлення (70–100 слів визначеної говірки) і/або транскрибування аудіотекстів;
- участь у групових проектах;
- підготовка до захисту самостійної роботи та написання модульної контрольної роботи.

Питання для самостійного опрацювання:

Тема 1. Вступ. Зародження та становлення української діалектології.	Історія діалектного членування української мови. Історіографічний аналіз стану досліджень українських говірок в Україні. Дослідження з української діалектології в Польщі. Дослідження з української діалектології в Чехії, Словаччині. Дослідження з української діалектології в Угорщині. Дослідження з української діалектології в Румунії. Взаємодія діалектів з новою українською
---	--

	літературною мовою. Актуальні проблеми сучасної української діалектології.
Тема 2. Текст як джерело дослідження говіркового мовлення.	Фонетична транскрипція. Різновиди знаків фонетичного транскрибування. Особливості записування текстів діалектного мовлення.
Тема 3. Діалектна лексика та фразеологія у традиційній культурі українців.	Архаїчні риси лексики українських діалектів. Особливості традиційної лексики діалектів. Назви спорідненості, родинних відносин, частин тіла, речей домашнього вжитку, одягу, взуття, тварин, рослин тощо. Багатство лексики на слова, що належать до спеціальних галузей господарства, економіки і побуту певного краю. Фразеологічна синонімія в українських діалектах. Контамінація фразеологізмів в діалектній мові. Вивчення лексики у закладах загальної середньої освіти в умовах місцевих говірок північного наріччя. Вивчення лексики у закладах загальної середньої освіти в умовах місцевих говірок південно-східного наріччя. Вивчення лексики у закладах загальної середньої освіти в умовах місцевих говірок південно-західного наріччя.
Тема 4. Фонетична система говорів української мови.	Діалектні відмінності у наголошуванні форм слів (тенденція до перенесення чи затримання наголосу на кореневій частині слів у південно-західних говорах; особливості наголосу в західнокарпатських (лемківських) говірках; відтягування наголосу на префікси, прийменники чи на початковий склад багатоскладових слів у ряді поліських діалектів та ін.). Вивчення фонетики в умовах місцевих говірок південно-західного наріччя. Вивчення фонетики в умовах місцевих говірок південно-східного наріччя. Вивчення фонетики в умовах місцевих говірок північного наріччя.

<p>Тема 5. Граматична система говорів української мови.</p>	<p>Відмінності у словотворі української діалектної мови. Різновиди відмінностей у словотворі: а) фонетико-словотвірні; б) зумовлені різною мірою продуктивності словотвірних моделей в окремих діалектах; в) викликані наявністю словотвірних структур, властивих окремим діалектам і відсутність в інших говорах. Діалектні відмінності у словотворі самостійних частин мови. Дробові числівники в українських діалектах. Займенники-артиклі, їх вживання у говорах. Діалектні особливості у дієвідмінюванні. Діалектні структури прислівників, прийменників, часток. Сполучники сурядності, їх діалектні різновиди. Полісементичність багатьох сполучників підрядності. Діалектні відмінності у вираженні головних і другорядних членів речення. Ускладнене просте речення у говорах, діалектні відмінності в його організації. Вивчення граматики в умовах місцевих говірок південно-західного наріччя. Вивчення граматики в умовах місцевих говірок південно-східного наріччя. Вивчення граматики в умовах місцевих говірок північного наріччя.</p>
<p>Тема 6. Методика й методологія дослідження діалектних явищ.</p>	<p>Українська школа лінгвогеографії: становлення, розвиток, перспективи. Традиції та новаторство української діалектологічної лексикографії. Методика дослідження порубіжжя. Мовний світ однієї говірки.</p>

Взірець оформлення словничка діалектного мовлення

Більмо [б'іл'мó, би'л'мó] -á, с. 1. згруб 'око', перев. в мн. Бильма [б'іл'ма] -ей 'очі'. *Вітришчию своїй б'іл'ма, йак барáн на нові ворóта*; 2. мед. 'катаракта.

Блізір [бл'із'і́р] у виразі: для блізіру [дл'а бл'із'і́ру] 'про людське око. *Тої охóтн'ік нóсит' ружйó дл'а бл'із'і́ру*.

Блуд [блуд] -у, ч. ‘блукання’. *Тут на л'удей блуд нападає.*

Тельбухи [тэл'бухи] мн. ‘нутроші’; \diamond *носіти тэл'бухи пэре'т собойу* ‘дуже гладкий’.

Методи навчання: лекція-презентація, аудіодемонстрація, пояснення, інструктаж (вступний, поточний, індивідуальний), робота з аудіотекстами говіркового мовлення та іншими джерелами (хрестоматіями діалектних текстів, атласами, словниками), робота з інтернетними публікаціями й відеодемонстраціями, матеріалами вебсайтів, спостереження у польових умовах, створення й демонстрування презентацій, вправи й завдання (усні, письмові, проблемні), лінгвістичний аналіз діалектного тексту та ін.

Форми поточного оцінювання: *під час практичних занять* (опитування (індивідуальне, вибіркове), перевірка виконаного лінгвістичного аналізу діалектного тексту, перевірка виконаних усних і письмових вправ та завдань, зокрема тестових, перевірка презентацій, конструювання й реконструювання текстів говіркового мовлення, самоаналіз / самоперевірка письмових робіт та ін.), *контроль за самостійною роботою* (опитування, презентація виконаних завдань та ін.).

Форма модульного контролю: модульна контрольна робота (есе, лінгвістичний аналіз діалектного тексту, тестування).

Форма підсумкового контролю: залік / екзамен.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основою для засвоєння курсу «Українська діалектологія» має стати здатність здобувачів вищої освіти самостійно збирати й аналізувати говірне мовлення, виявляти та лінгвістично інтерпретувати основні фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості зв'язних текстів різних частин етнічної території України, давати порівняльну характеристику говірок української мови.

Тема 1. Вступ. Зародження та становлення української діалектології

Лекційний матеріал з цієї теми охоплює такі проблемні питання:

1. Предмет і завдання діалектології.
2. Основні територіально-мовні одиниці, межі їх поширення.
3. Джерела вивчення діалектів.
4. Короткі відомості з історії української діалектології.
5. Актуальні завдання сучасних діалектологічних досліджень.

На лекційному занятті з цієї теми науково-педагогічний працівник має визначити основні тенденції розвитку говірного мовлення та діалектології як науки й окреслити їхні перспективи.

Під час лекційного заняття наголошуємо, що діалектологія дає важливий матеріал, конкретні факти для історії мови, загального мовознавства, сучасної української літературної мови; вона торкається проблем походження мови (діалекту), вчення про звуки, форми, граматичні закони, проблем лексики і семантики; допомагає виявити і дослідити діалектну основу літературної мови та діалектні джерела її збагачення; сприяє нормалізації літературної мови, а також навчає вчителів-філологів в умовах місцевих говорів враховувати діалектні особливості викладання мови в школі.

Незаперечним є той факт, що розвиток літературної мови завжди сковується традицією, графічною системою; натомість народні говори змінюються стихійно й природно. Через неодноразову й своєрідну зміну різних народних говорів у них або зберігаються давні мовні явища, або виявляються нові риси, які не проникли в літературну мову. Проте зараз, у час соціальних та політичних змін, у вік технічного прогресу, територіальні діалекти, що існували упродовж багатьох століть, все більше наближаються до літературної мови, змінюючи своє обличчя. Поступово втрачаються й ті діалектні особливості, що становлять цінність для мовознавства, вивчення історії народу, матеріальної культури та інших наук. Тому ми повинні усвідомити значення ґрунтового вивчення діалектної

багатогранності української мови, необхідного для дослідження тенденцій і закономірностей розвитку та функціонування сучасної української народнорозмовної мови, адже народ є не лише її носієм, а й постійним творцем.

Теоретичний осяг теми

Предмет і завдання діалектології.

Поняття про діалектну мову. Поняття про місцеві (територіальні) діалекти.

Основні діалектні одиниці: говірка, говір або діалект, група говорів, наріччя або діалектна група.

Головні різновиди діалектів за генетичною класифікацією: давні, старожитні або основні та новостворені діалекти.

Діалектне членування української мови.

Місцеві (територіальні) та соціальні діалекти.

Описова й історична діалектологія. Необхідність вивчення мови і її діалектів у нерозривному зв'язку з історією суспільства, з історією народу.

Зв'язок діалектології з іншими науками (історія, археологія, етнографія, історія літератури, історія мови, сучасна літературна мова, лінгвостилістика, ономастика та ін.).

Значення діалектної мови як одного з найважливіших джерел для дослідження історії мови та збагачення літературної мови. Значення курсу діалектології для викладання української мови в закладах середньої освіти.

Мова і діалекти на різних етапах суспільно-історичного розвитку. Місцеві діалекти як історично зумовлені відгалуження загальнонародної мови.

Діалектна основа української літературної мови. Взаємодія української літературної мови і місцевих діалектів.

Дослідження діалектів. Джерела вивчення діалектів. Різні зразки фіксації живої народної мови: діалектні записи, додані до різних діалектологічних праць, етнографічні, фольклорні записи, словники, матеріали лінгвістичних атласів, фонотек тощо.

Поліське (північне), південно-західне і південно-східне наріччя (діалектні групи) – основні діалектні угруповання української мови.

Поліські діалекти, межі їх поширення, головні особливості. Групування поліських діалектів: 1) східнополіський (лівобережнополіський); 2) середньополіський (правобережнополіський); 3) західнополіський (волинсько-поліський) разом із підляськими говірками. Найважливіші ознаки кожного поліського говору.

Південно-західні діалекти, межі їх поширення, найважливіші особливості. Групування південно-західних говорів: 1) волинсько-подільська група говорів: а) південноволинські; б) подільські; 2) галицько-буковинська група говорів: а) наддністрянські; б) надсянські; в) покутсько-буковинські; г) східнокарпатські (гуцульські); 3) карпатська група говорів: а) північнокарпатські (бойківські), б) середньозакарпатські (закарпатські), західнозакарпатські (лемківські). Найважливіші особливості кожної з груп говорів і говорів південно-західного наріччя.

Південно-східні діалекти, межі їх поширення, головні особливості. Питання про походження південно-східних діалектів. Південно-східні діалекти старшої формації (середньонадніпряньський) і пізнішого утворення (новостворені); переселенські говірки південно-східного діалектного типу. Групування південно-східних діалектів: 1) середньонадніпряньський говір; 2) слобожанський; 3) степовий говір. Найголовніші ознаки кожної із груп південно-східних говірок.

Короткі відомості з історії української діалектології. Зародження української діалектології як науки, її емпіричний період. Перші спроби характеристики українських говорів (А. Шафонський, О. Павловський та ін.). Групування українських діалектів М. Максимовича, І. Вагилевича, Я. Головацького. О. Потєбня як зачинатель української діалектології. Основні наукові засади його праць. Огляд праць К. Михальчука – основоположника української діалектології. Розвиток української діалектології в кінці XIX – на поч. XX ст. Огляд праць П. Житецького, О. Соболевського, А. Кримського, І. Зілинського та ін. Найважливіші монографічні праці з української діалектології (І. Верхратський, Г. Голоскевич, О. Сорочан, В. Отроковський, В. Камінський, Б. Яцимірський, С. Гаєвський, А. Малинок, А. Ветухов).

Діалектологічні дослідження XX ст. Усталення робочої схеми поділу українських діалектів на три наріччя: а) поліське (північне), б) південно-західне, в) південно-східне.

Діалектологічні розвідки А. Москаленка, М. Наконечного, Ф. Жилка, С. Бевзенка, П. Гриценка, Й. Дзендзелівського, І. Матвіяса, Я. Закревської, М. Никончука, Г. Шила, К. Германа, А. Залеського, В. Куриленка, В. Ужченка, Н. Хобзей, Т. Назарової, Г. Аркушина, Г. Мартинової, Л. Рябець, Н. Коваленко, Т. Тищенко, Г. Гримашевич, Р. Міняйла, О. Миголинець, І. Гороф'янюк та ін.

Праці з української діалектології учених інших слов'янських

країн (Я. Янов, І. Данькевич, З. Штібер та ін.).

Найважливіші діалектологічні збірники: «Український діалектологічний збірник» (Книга 1, 2. 1928–1929; Книга 3. 1997), «Діалектологічний бюлетень» (Вип. 1–9. 1949–1962), «Українська лінгвістична географія» (1966), «Територіальні діалекти і власні назви» (1966), «Українська діалектна морфологія» (1969), «Говори української мови» (1977), «Лексика говорів української мови» (1982), «Структура українських говорів» (1982), «Українська лексика в історичному та ареальному аспектах» (1991), «Проблеми сучасної ареалогії» (1994), «Говірки Чорнобильської зони: Системний опис» (1999), «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст» (Київ, 2014), «Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій» (Київ, 2015), «Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології» (Київ, 2017), 1-ий випуск серії «Студії з діалектології. Матеріали і дослідження» (Київ, 2017) та ін.

Українська діалектна мова як складна ієрархія діалектних одиниць. Проблема визначення діалектних одиниць української мови і її розв'язання в сучасній діалектології.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що є предметом вивчення української діалектології?
2. Які основні завдання діалектології?
3. Які галузі діалектології виділяються залежно від характеру та хронологічного аспекту дослідження?
4. У чому полягає суть поняття «діалектна мова»?
5. Як взаємодіє діалектологія з іншими галузями науки?
6. Яке практичне значення діалектології?
7. Коли було зроблено перші спроби дослідження діалектної лексики?
8. Які учені розвивали діалектологію як науку у XIX ст.?
9. У яких діалектологічних напрямках працювали видатні діалектологи XX ст.?
10. У яких напрямках працюють сучасні діалектологічні школи?
11. Що таке говірка, говір, діалект, наріччя?
12. У чому полягає полісемія поняття «діалект»?
13. На території яких областей проживають носії північного, південно-західного та південно-східного наріччя?
14. Із яких діалектів та говорів складаються північне, південно-західне та південно-східне наріччя?
15. Які елементи мовної системи ми називаємо діалектними?
16. Що таке ізоглоса?

17. Які говори називаються перехідними?
18. Які види діалектів розрізняють за генетичною ознакою?
19. Які говори сучасної української мови належать до давніх і новостворених діалектів?
20. У чому полягає особливість переселенських говірок?
21. Хто досліджував взаємодію літературної мови і діалектів?
22. Чим відрізняється літературна мова від діалектної?
23. Що таке соціальний діалект?
24. У чому полягає відмінність між професійними діалектами, сленгом, жаргоном і арго?

Тема 2. Текст як джерело дослідження говіркового мовлення

Лекційний матеріал з цієї теми охоплює такі проблемні питання:

1. Методи збирання діалектного матеріалу.
2. Тексти усного мовлення як джерело дослідження генези та сучасного стану українських говірок.
3. Збірники текстів діалектного мовлення, їх характеристика.

На лекційному занятті з цієї теми науково-педагогічний працівник наголошує на необхідності збереження в часі автентичного діалектного мовлення та характеризує сучасні прийоми його опрацювання.

Важливою умовою продуктивного *записування* діалектного мовлення є опора на докладні (згущені) питальники, якими передбачено виявлення як загальних назв денотатів, так і їх різновиди залежно від конструктивних, функціональних відмінностей та ситуативних характеристик.

Копітка праця зосереджена на уважній фіксації кожного діалектного слова, відмінного від його літературного відповідника, кожної особливості діалектної мови на інших рівнях. Щоб мати об'єктивну картину мовних особливостей певної території, дослідники записують і докладно досліджують діалектні тексти – зразки говіркового мовлення.

Теоретичний осяг теми

Сучасні методи збирання діалектного матеріалу (безпосередні спостереження діалектолога, анкетний та експедиційний методи збирання).

Організація анкетного збирання діалектологічних матеріалів.

Проведення діалектологічних експедицій.

Програми-питальники для збирання діалектних матеріалів.
Різновиди питальників.

Інструктивні вказівки як елемент програми-питальника.

Добір інформанта та особливості спілкування з ним.

Фіксація відомостей про інформаторів та історію населеного пункту.

Методика записування діалектного матеріалу.

Фонетична транскрипція. Система фонетичної транскрипції для записування діалектних матеріалів української мови, її спрощений і ускладнений варіанти.

Діалектний текст як цілість фіксації усіх мовних особливостей говірки – і типових, що мають регулярний вияв, і спорадичних, для яких характерна своєрідна ареальна поведінка.

Особливості упорядкування текстів діалектного мовлення.

Відбиття в діалектних записах української мови та в діалектологічних дослідженнях різних систем фонетичної транскрипції.

Діалектний текст як джерело етнологічних відомостей про побут, історичне минуле краю, звичаї, традиції.

Фольклорні тексти як діалектологічний матеріал.

Хрестоматії. Різновиди хрестоматій. Відомі хрестоматії діалектних текстів: «Голоси з Підляшшя» (Луцьк, 2007), «Голоси з Волинського Полісся» (Луцьк, 2010), «Голоси з Берестейщини» (Луцьк, 2012), «Хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів» (Вінниця, 2014), «Говірки історичної Уманщини та суміжних земель» (Умань, 2008), «Волинські говірки Хмельниччини» (Кам'янець-Подільський, 2019), «Західноподільські та суміжні говірки»: у 2-х т. (Кам'янець-Подільський, 2020), «Говірки Південної Київщини» (Черкаси, 2008), «Говірки Західної Полтавщини» (Черкаси, 2012), «Говірки Черкащини» (Черкаси, 2013), «Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів» (Чернівці, 2006), «Говори української мови» (Київ, 1977), «Говірки Чорнобильської зони» (Київ, 1996), «Говірки Бориспільщини» (Київ, 2008), «Українська наддунайська говірка» (Ізмаїл, 2016), «Говірки південно-західного наріччя української мови» (Львів, 2000), «Скарби українських говорів: тексти про борщ» (Львів, 2019), «Українські говірки південно-західного наріччя» (Львів, 2005), «Українські закарпатські говірки» (Ужгород, 2002, 2004), «Українські говори Румунії» (Едмонтон–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 2003), «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей» (Прага, 1938), «Розповіді з Підкарпаття: Українські говірки Східної Словаччини» (New-York, Praha, Київ, 1998), «Tekst z Szaróweczki na Podolu» (Warszawa, 1995), «Teksty gwarowe ze wsi Szczedrohir na Polesiu» (Warszawa, 2010), «О

czarach, urokach i bosorkach. Teksty z Łemkowszczyzny» (Warszawa), «Teksty z Hałaszczyńców pod Tarnopolem» (Warszawa, 1995), «Teksty ze Żwańca nad Dniestrem» (Warszawa, 1995), «Chrestomatie jihokarpatských nářečí» (Praha, 2020) та ін.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які методи використовують для збирання діалектного матеріалу?
2. Чому вартісність експедиційного методу вища від анкетного?
3. Як відбувається попередня підготовка до збирання діалектного матеріалу?
4. Які різновиди програм-питальників вам відомі?
5. Який запис тексту найбільш вдало передає особливості говірки?
6. У чому відмінність фонетичної транскрипції, записаної літературною та діалектною мовами?
7. Які діакритичні знаки використовують для запису діалектного тексту?
8. Як позначаються дифтонги та афrikати?
9. Яку роль відіграють етнографічні та фольклорні записи для діалектологічних досліджень?
10. Яка методика укладання збірника текстів говіркового мовлення?
11. Які хрестоматії вам відомі? Які їхні сильні і слабкі аспекти?

Тема 3. Діалектна лексика та фразеологія у традиційній культурі українців

Лекційний матеріал з цієї теми охоплює такі проблемні питання:

1. Архаїзми та інновації в діалектній лексиці.
2. Запозичення у структурі діалектної лексики.
3. Етнографічні діалектизми.
4. Основні типи діалектних відмінностей у лексиці:
 - a) непротиствані;
 - б) протиствані.
5. Українська діалектна фразеологія.

На лекційному занятті з цієї теми науково-педагогічний працівник має довести, що усна розмовна мова народу, незважаючи на всі історичні негаразди, – це рухливий, постійно оновлюваний і здатний до самоочищення могутній потік, підґрунтя всіх інших різновидів, у тім числі й літературного. Вона завжди була живою і виконувала роль життєдайного джерела для відновлення та розвитку літературного варіанта національної мови.

Уся сукупність діалектних особливостей, відмінних від літературних реалізацій, впливає на якість і характер норм літературної мови. З огляду на це у дослідженнях з культури мови

вводиться поняття діалектизації, під якою розуміють мовні процеси, спричинені дією діалектних особливостей усної мови. На перший погляд, діалектизми перебувають у так званій офшорній зоні (що не підлягають нормуванню) мовного простору, проте вони завжди були об'єктом кодифікації, тому знайшли віддзеркалення й у загальномовних словниках літературної мови. Частина з них з часом закріплюється у літературній мові, а інша частина мовною практикою відсівається.

Теоретичний осяг теми

Загальна характеристика лексики українських діалектів. Спільні та відмінні елементи в лексиці українських діалектів.

Основні типи діалектних відмінностей у лексиці: а) непротиставні; б) протиставні. Різновиди протиставних діалектних відмінностей у лексиці: а) власне лексичні та словникові, б) лексико-семантичні, в) лексико-словотвірні, г) лексико-фонетичні.

Склад діалектної лексики з погляду її походження: а) слова, спільнослов'янські чи спільносхіднослов'янські, що не ввійшли до літературної мови чи уже були втрачені нею; б) діалектні слова-інновації суто місцевого походження; в) діалектні слова-запозичення, що не стали надбанням словникового складу літературної мови.

Найтиповіші лексичні запозичення в українських діалектах із суміжних мов: а) з польської, словацької, румунської, турецької, німецької у південно-західних діалектах; б) з білоруської, російської, частково польської у поліських діалектах; в) з російської, частково молдавської, болгарської, тюркських мов у південно-східних говорах.

Архаїчні риси лексики українських діалектів. Різні історичні корені в діалектній лексиці. Слова, що сягають родо-племінного ладу, і зміна їх значення. Слова, що сягають епохи феодалізму. Слова, що належать до періоду кріпацтва, царизму, перебування українських земель під владою іноземних загарбників.

Особливості традиційної лексики діалектів. Назви спорідненості, родинних відносин, частин тіла, речей домашнього вжитку, одягу, взуття, тварин, рослин тощо. Лексика рільництва, тваринництва, городництва, садівництва, різних місцевих промислів тощо. Багатство лексики на слова, що належать до спеціальних галузей господарства, економіки і побуту певного краю. Деталізація назв спеціальних галузей господарства, місцевих промислів тощо при порівняно слабкій розвину тості лексики на позначення різних абстрактних понять тощо.

Явища лексичної синонімії, зумовлені взаємодією між

діалектами, а також між діалектами і літературною мовою.

Нетермінологічна лексика діалектів. Архаїзми в нетермінологічній лексиці південно-західних і поліських говорів.

Діалектні відмінності у фразеології. Своєрідність українських діалектів у фразеології. Відмінності між діалектами у структурі та функціонуванні окремих фразеологізмів. Фразеологічна синонімія в українських діалектах. Контамінація фразеологізмів у діалектній мові.

Зміни в лексиці і фразеології у підрадянський період. Занепад традиційної селянської культури у зв'язку зі знищенням індивідуальних господарств та примусовою колективізацією, і як наслідок – проблеми функціонування української народної мови в сучасній Україні. Процеси суржикування її та зросійщення.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке діалектне явище?
2. Які типи діалектних явищ виділяють за принципом протиставлення, функціональною та генетичною ознаками?
3. У чому відмінність між протиставними, непротиставними та обмежено протиставними діалектними явищами?
4. Як функціонують диференційні, інтеграційні та наддіалектні явища у структурі діалектної мови?
5. Чим відрізняються архаїчні діалектні явища від новотворів?
6. Які різновиди лексичних протиставних діалектних відмінностей виділяють у діалектології?
7. Які екстралінгвальні чинники сприяли виникненню власне лексичного різновиду?
8. Які діалектизми належать до лексико-семантичних?
9. Чим характеризується лексико-словотвірний різновид діалектизмів?
10. За якими критеріями виділяють лексико-фонетичний різновид діалектизмів?
11. Яке значення має лексико-акцентологічний різновид діалектизмів для вивчення історії мови?
12. Які діалектизми належать до архаїзмів?
13. Із яких мов найчастіше відбувалися запозичення у діалектного складу української мови?
14. У чому особливість виникнення нетермінологічної лексики у різних наріччях української мови?
15. Який рівень наближення українських діалектів з лексичного погляду до української літературної мови?
16. Яке значення фразеології в українській діалектології?

17. Як виникали діалектні фразеологізми?

18. Які шляхи поповнення сучасного фразеологічного складу української мови?

Тема 4. Фонетична система говорів української мови

Лекційний матеріал з цієї теми охоплює такі проблемні питання:

1. Загальна характеристика українського діалектного вокалізму і консонантизму.

2. Фонема |i|, |и|, |е| та їхні відповідники в різних українських діалектах.

3. Фонема |ы| та її варіанти в карпатських говорах та надсянських говірках.

4. Фонема |у|, |о|, |а| та їхні звукові вияви в різних українських діалектах.

5. Регулярні та нерегулярні явища вокалізму.

6. Мікросистеми українського консонантизму та діалектні відмінності в них:

а) губні приголосні;

б) передньоязикові приголосні;

в) середньоязикова фонема |й|;

г) задньоязикові |r|, |k|, |x| та фарингальна |r|.

7. Регулярні та нерегулярні явища в системі приголосних фонем говіркового мовлення.

На лекційному занятті з цієї теми науково-педагогічний працівник має прокоментувати інтенсивні процеси міжмовної та міждіалектної взаємодії, наслідки впливу української літературної мови на фонетичний рівень мовної структури говорів.

Теоретичний осяг теми

Діалектні відмінності української мови у фонетиці, їх характер.

Загальна характеристика українського діалектного вокалізму. Відмінності у системах голосних фонем українських діалектів. Особливості діалектного протиставлення голосних фонем.

Фонема |i| та її відповідники в різних українських діалектах. Фонема |i| на місці давнього |ѣ|. Рефлекси давнього |ѣ| у поліських діалектах. Дифтонг |іє| у наголошеній позиції та |е|, |и| у ненаголошеній позиції на місці давнього |ѣ| у поліських говірках. Вузький |i| та лабіалізований |y| у карпатських говірках на місці давнього |ѣ|.

Фонема |i| на місці етимологічних |ō|, |ē|. Рефлекси етимологічних |ō|, |ē| в поліських говірках. Дифтонги |yo|, |іє| та їх

фонетичні варіанти на місці етимологічних |ō|, |ē| в наголошеній позиції у поліських говірках. Монофтонги на місці етимологічних |ō|, |ē|. В ненаголошеній позиції у поліських говірках. Рефлекси етимологічних |ō|, |ē| у карпатських говірках.

Фонема |и| та її вияви в українських діалектах. Реалізація фонем |и| в поліських діалектах. Фонема |и| в ненаголошеній позиції. Фонема |и| в наголошеній позиції в південно-західних говорах. Заступлення фонемою |и| давніх |ō| та |ē| у карпатських говірках. Заступлення фонемою |и| давніх |ѣ| та |ē| у ненаголошеній позиції в поліських діалектах.

Фонема |е| та її варіанти в різних діалектах. Фонема |е| в ненаголошеній позиції. Фонема |е| як заступник давніх |ѣ| та |ē| в ненаголошеній позиції у поліських діалектах. Перехід |е| в |а| після сонорних, губних, шиплячих, передньоязикових та задньоязикових приголосних у деяких південно-західних говорах.

Фонема |ы| та її варіанти в карпатських говорах і в надсянських говірках. Заступлення фонемою |ы| давніх |ō| та |ē| у карпатських говорах в новозакритих складах.

Фонема |у| та її звукові вияви в різних українських діалектах. Заступлення фонемою |у| в новозакритих складах давніх |ō| та |ē| у карпатських говірках. Перехід |і| в |у| як наслідок вокальної асиміляції у деяких говірках південно-західного наріччя.

Фонема |о| та її варіанти в різних діалектах. Звукові вияви фонем |о| в ненаголошеній позиції: помірне «укання» в південно-східних діалектах, сильне «укання» у частині південно-західних говорів, «акання» у деяких (переважно східнополіських) говірках поліських діалектів. Звуження |о| > |ō| як наслідок вокальної гармонії в карпатських та деяких інших говорах.

Фонема |а| та звукові вияви в українських діалектах. Звук |а| після м'яких приголосних у говорах. Послідовне збереження |а| будь-якого походження в південно-східних та багатьох південно-західних говорів (у подільсько-волинських та карпатських). Перехід |а| будь-якого походження після м'яких приголосних і шиплячих в |е|, |еи|, |ие|, |і| у галицько-буковинських говорах. Лабіалізація |а| перед нескладотворчим |ʃ| у частині південно-західних говорів.

Деякі явища вокалізму українських говорів: явище афери́зи (найчастіше у поліських діалектах), вставні голосні |о| та |е|.

Загальна характеристика українського діалектного консонантизму. Склад приголосних фонем у говорах. Мікросистеми

українського консонантизму і діалектні відмінності в них: 1) губні |б|, |п|, |в|, |ф|, |м|; 2) передньоязикові проривні |д|, |т|, |д'|, |т'|; 3) передньоязикові фрикативні |з|, |з'|, |с|, |с'|; 4) передньоязикові щілинні шиплячі |ж|, |ш|; 5) передньоязикові африкати |дж|, |дз|, |ч|, |ц|, |дз'|, |ц'|; 6) передньоязикові сонорні |р|, |р'|, |л|, |л'|, |н|, |н'|; 7) середньоязикова фонема |й|; 8) задньоязикові |г|, |к|, |х| та фарингальна фонема |ґ|.

Кореляція твердості : м'якості приголосних в українських діалектах. Палатальні приголосні |ж|, |ш|, |ч|, |дж| у частині південно-західних та інших говорів. Диспалаталізація |р'|, |ц'| у різних позиціях у деяких діалектах, зокрема, поліських і південно-західних. Палаталізація |р| у кінці складів і слів у деяких південно-східних говорах (наприклад, полтавському) і південно-західних (наприклад, у карпатських, східно карпатському та ін. говорах). Перехід палатальних |т'|, |д'| в |к'|, |г'| в окремих південно-західних говорах та ін.

Кореляція глухості : дзвінкості приголосних фонем. Втрата дзвінкості приголосних у кінці слів і складів перед глухими в південно-західних і окремих південно-західних і окремих південно-східних говорах.

Звукосполюки |ри|, |ли| < [р', л'] та їх відбиття в різних українських діалектах. Звукосполюки |ги|, |ки|, |хи| в українських діалектах.

Деякі інші явища консонантизму українських діалектів. Явища субституції (заступлення одного приголосного іншим), асиміляції, дисиміляції, протези, епентези, метатези та ін. у різних українських діалектах.

Діалектні відмінності у наголошуванні форм слів. Загальна характеристика тенденції наголошування форм слів у різних українських діалектах. Тенденція до перенесення чи затримання наголосу на кореневій частині слів у південно-західних говорах. Особливості наголосу в західнокарпатських (лемківських) говірках. Відтягування наголосу на префікси, применники чи на початковий склад багатоскладових слів у ряді поліських діалектів та ін.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке вокалізм? Скільки систем вокалізму виділяють в українській діалектній мові?
2. Що спільного і відмінного між системами українського діалектного вокалізму?

3. Як реалізуються традиційні українські голосні фонемі у різних діалектах?
4. У чому полягає специфіка функціонування дифтонгів у північних говірках?
5. Яка специфіка використання |ÿ| та |ы| у карпатській системі вокалізму?
6. Які системи вокалізму близькі до літературної мови, а які найбільш віддалені від неї?
7. Що таке консонантизм і які системи консонантизму виділяють в українській діалектній мові?
8. Як реалізуються губні приголосні у діалектах?
9. Які особливості функціонування передньоязикових приголосних у різних діалектах?
10. Як проявляє себе середньоязикова фонема |й|?
11. У чому відмінність між наріччями щодо функціонування задньоязикових та фарингальної фонем?
12. Які системи діалектного консонантизму є близькими до системи консонантизму української літературної мови?
13. Які системи діалектного консонантизму найбільше відрізняються від системи консонантизму української літературної мови?
14. У чому причина подібності та відмінності між системами консонантизму різних діалектів?
15. Які протетичні приголосні наявні в українських діалектах?
16. Чи притаманне подовження приголосних говорам української мови?
17. Як проявляється явище метатези на діалектному рівні?
18. Чому південно-західне наріччя характеризується такою розмаїтою системою консонантизму?
19. У чому суть синкопи і апокопи?
20. Як проявляється асиміляція й дисиміляція к різних наріччях?
21. Яка продуктивність палаталізації і веларизації у говірках?

Тема 5. Граматична система говорів української мови

Лекційний матеріал із цієї теми охоплює такі блоки і проблемні питання:

- I. Іменник і його граматичні категорії в говорах української мови.
 - 1.1. Відмінності у категорії роду і числа іменників у говорах.
 - 1.2. Особливості відмінювання іменників у діалектах:
 - а) зумовлені особливостями фонетики місцевих говорів;
 - б) викликані різними напрямками граматичної аналогії;
 - в) збереження архаїчних форм.

- II. Прикметник і його граматичні категорії в говорах української мови.
- 2.1. Типи основ прикметників.
 - 2.2. Діалектні особливості утворення ступенів порівняння прикметників.
 - 2.3. Діалектні особливості відмінювання прикметників.
- III. Займенник і його граматичні категорії в говорах української мови.
- 3.1. Діалектні відмінності в особових і зворотніх займенникових формах.
 - 3.2. Питально-відносні займенники.
 - 3.3. Вказівні займенники.
 - 3.4. Присвійні займенники. Говіркові варіанти.
- IV. Числівник і його граматичні категорії в говорах української мови.
- 4.1. Діалектні відмінності у фонетичному оформленні числівників.
 - 4.2. Особливості відмінювання числівників.
- V. Дієслово і його граматичні категорії в говорах української мови.
- 5.1. Форми інфінітива та зворотніх дієслів у різних українських діалектах.
 - 5.2. Дієслова дійсного способу у говорах української мови.
 - 5.3. Особливості творення умовного та наказового способу діалектних дієслів.
 - 5.4. Діалектні форми дієприкметника.
 - 5.5. Діалектні форми дієприслівника.
- VI. Прислівник і його граматичні категорії в говорах української мови.
- 6.1. Діалектні особливості утворення ступенів порівняння означальних прислівників.
 - 6.2. Словотвір обставинних прислівників.
 - 6.3. Адвербіальні сполучення, наближені до прислівників.
- VII. Функціонування службових частин мови в говорах української мови.
- 7.1. Прийменники у говірковому мовленні.
 - 7.2. Багатозначність та омонімічність діалектних сполучників.
 - 7.3. Частки, їх говіркові відповідники.
 - 7.4. Функційне навантаження вигуків у діалектному мовленні.
- VIII. Діалектний синтаксис української мови.
- 8.1. Діалектна диференціація української мови на синтаксичному рівні.
 - 8.2. Діалектні відмінності у словосполученні.
 - 8.3. Особливості структури простого речення у говорах.
 - 8.4. Відмінності в організації складносурядних речень у різних

українських діалектах.

8.5. Діалектні відмінності в організації складнопідрядних речень.

На лекційних заняттях із цього тематичного блоку науково-педагогічний працівник має коментувати морфологічні й синтаксичні особливості говіркового мовлення і частоту їх виявлення, звертати особливу увагу на давні риси української мови, наголошувати, що текстова інформація відчутно розширює можливості студіювання граматичних ознак говіркового мовного континууму.

Теоретичний осяг теми

Спільні і відмінні риси морфології української діалектної мови. Різновиди морфологічних відмінностей: а) зумовлені особливостями фонетики місцевих говорів; б) викликані граматичною аналогією (індукцією); в) збережені архаїчні форми.

Іменник. Відмінності у категорії роду іменників. Хитання в говорах у роді окремих іменників, зокрема абстрактних та в іменниках, у яких відсутнє розрізнення біологічного роду, та ін. Діалектні відмінності у категорії числа. Збереження у говорах залишків двоїнних форм.

Особливості відмінювання іменників у діалектах. Нерозрізнення закінчень іменників твердих і м'яких основ у значній частині південно-західних діалектів, слабо виявлена ця особливість в окремих південно-східних говорах; найбільш виявлене розрізнення закінчень твердих і м'яких основ у частині поліських говорів.

Особливості відмінювання іменників жіночого роду з флексією -а: розрізнення у твердому варіанті флексій -і (у південно-східних і південно-західних діалектах) та -іє, -е (у поліських) у дав.-місц. одн.; розрізнення у м'якому варіанті флексій -і (у південно-східних діалектах), -іє (у поліських), -и (у південно-західних) у цих же відмінкових формах; розрізнення поміж діалектами форм ор. відм. одн. -ойу, -ейу (південно-східні і поліські діалекти), -оў, -еў (більшість південно-західних), -ом, -ем (окремі південно-західні) та ін.

Особливості відмінювання іменників II відміни: форми дав.-місц. відм. одн. на -ов'і, -ев'і (рідше -у) у південно-східних, -ови, -еви (зрідка -у) у південно-західних, -у (в окремих говірках -ови, -еви) у поліських діалектах та ін.

Особливості відмінювання іменників III відміни: флексія -и в род. відм. одн. у багатьох говорах від іменників (соли, любови, крові, смерті та ін.), діалектні розрізнення у формах ор. відм. одн. та ін.

Особливості відмінювання у говорах іменників IV відміни.

Різне оформлення у говорах род. відм. мн. іменників на зразок

люди, гості та ін. Збереження архаїчних форм відмінювання іменників у більшості південно-західних діалектів: а) наз. відм. мн. на -ове (*си'нове, бра'тове, ку'мове* та ін.), зрідка збереження старовинних чергувань задньоязыкових (*н'таси, 'воўци* та ін.); б) дав. відм. мн. на -ом, -ім (*'сином, 'д'ім'ом, 'л'уд'ім* та ін.); в) місц. відм. мн. на -ох, -іх (на *во'лох, по 'л'уд'ох, на г'руд'іх* та ін.) та спорадичні форми такого типу в окремих лівобережнополіських говорах (*ў г'руд'іх, на 'кон'іх та ін.*); г) зрідка ор. відм. на -и-, -ы (*'даўними ча'си, 'мед же 'боўкы*) у карпатських говірках та ін.

Діалектні відмінності у словотворі іменників.

Прикметник. Діалектні відмінності прикметникових форм.

Збереження давнього розрізнення «твердих» і «м'яких» основ прикметників у південно-східних і поліських діалектах в відсутність цього розрізнення у багатьох південно-західних. Розрізнення стягнених і нестягнених форм називного відмінка однини і множини в діалектах: нестягнені форми прикметників у багатьох поліських говорах у наз. відм. одн. в жін. та середн. родах (*'добрайа, 'доброїе*) і в наз. відм. мн. (*'добрийе*) при наявності стягненої (усіченої) форми в наз. відм. одн. чол. роду (*'добри, 'син'і* та ін.); поширеність нестягнених форм прикметників середнього роду в карпатських говорах південно-західного наріччя (*'доброїе, 'доброї та ін.*). Стягнення закінчень прикметників у південно-західних говорах і частково у південно-східних у дав. відм. і місц. відм. одн. (*с'лаўн'і 'д'іўчин', на зе'лен'і тра'в'і* та ін.). Форми ор. відм. одн. прикметників жін. роду в різних говорах. Діалектні особливості ступенювання прикметників.

Займенник. Діалектні відмінності у займенникових формах. Поширеність у поліських та деяких південно-східних говорів форм предметно-особового займенника без приставного [н] у конструкціях із прийменниками (*у його, на їїї* та ін.); поширеність у низці південно-західних і південно-східних говорів форм дав. відм. одн. жін. роду цього займенника: *їїїї* (замість *їїї*); скорочені форми цього займенника у південно-західних діалектах у род. відм. одн. (*го - його*), у дав. відм. одн. (*му – йому, її - її*) та ін., архаїчна форма знах. відм. одн. жін. роду у цих же говорах (*їу, н'у*) та ін.; форми род. відм. одн. вказівного займенника *'т'їїї* (замість *т'їїейі, 'тоїї*) у деяких південно-східних діалектах та ін. Поширеність у південно-західних діалектах архаїчних форм дав. і знах. відм. одн. особових займенників 1 і 2 особи та зворотного займенника себе (*ми, ти, си, м'а, т'а, с'а,*

м'ї, т'ї, с'ї), редуплікованих форм вказівних займенників (*сес, тот, сес'а, то'то, се'се, то'т'ї, се'с'ї, там'тої, там'та, там'те, там'т'ї*), стягнених форм присвійних займенників (*'мому, т'вому, с'вому, 'моїї, т'воїї, с'воїї, 'мейї, т'війї, с'вейї* та ін.) тощо. Займенники-артиклі.

Числівник. Діалектні відмінності у фонетичному оформленні та відмінюванні числівників. Особливості відмінювання в діалектах числівників один, чотири та інших простих числівників. Фонетичні і словозмінні варіанти форм складних числівників у різних діалектах. Дробові числівники в українських діалектах.

Діалектні особливості у словотворі прикметників, числівників і займенників.

Дієслово. Форми інфінітива в різних діалектах на -ти, -т', -т, -чи. Відмінності між діалектами в оформленні зворотних дієслів.

Діалектні особливості у дієвідмінюванні. Розрізнення крайніх і середніх членів дієслівних парадигм.

Відмінності між діалектами у формах теперішнього часу. Діалектні форми теперішнього часу *'ход'у, 'нос'у, 'воз'у* і аналогічні форми дієприкметників (*за'вез'аний, з'нос'аний* та ін.), *'ходе, 'носе, 'робе* у багатьох південно-східних і деяких південно-західних діалектах, усічені форми *зна, пи'та, л'їта* та ін. у південно-східних говорах. Тверде -г- в особових закінченнях 3-ої особи одн. і мн. тепер. часу, 2-ої особи мн. наказового способу в багатьох говорах південно-західного наріччя.

Відмінності між діалектами у формах майбутнього часу. Діалектні форми на зразок *му хо'дити, меш ро'бити та ін., а також 'буду хо'диї, 'будеш хо'дила* та ін. у деяких південно-західних говорах і відповідні форми інших діалектів.

Відмінності між українськими діалектами у формах минулого та передминулого (давноминулого) часу. Складені, аналітичні форми минулого часу (поруч із простими) на кшталт *ходиу-їем, ходиу-їес* у південно-західних говорах і в деяких поліських (волинсько-поліських і підляських), а також форми передминулого часу, наприклад, *буї-їем хо'диї* у цих говорах відповідно до південно-східних і переважної більшості поліських *хо'диї буї* та ін.

Відмінності у формах умовного та наказового способу південно-західних діалектів на зразок *хо'диї бих, хо'диї бим, бим хо'диї* та ін. відповідно до форм *хо'диї би, буї би хо'диї* інших діалектів.

Діалектні особливості в дієприкметникових та дієприслівникових формах.

Відмінності між діалектами у словотворі дієслів.

Прислівник у говорах української мови. Адвербіальні сполучення, наближені до прислівників.

Діалектні особливості утворення ступенів порівняння означальних прислівників.

Обставинні прислівники.

Словотвір прислівників.

Прийменник у говорах української мови. Прийменники *к, ік* та їх варіантами в поліських і південно-західних говорах. Прийменники *о, об, без, през, за, з* у південно-західних діалектах; прийменники *л'а (л'е), 'к'іл'а* та ін. з родовим відмінком у поліських діалектах та ін.

Сполучник у говорах української мови. Діалектні сполучники при однорідних членах речення: *да, даї, диї, деї* (поліські діалекти), єднальний *а* (у деяких південно-західних говорах) та ін.

Діалектні сполучники *аї, айбо, айно* у складносурядних реченнях в карпатських говірках, *ба* – у буковинських, *да, даї, дак* – у поліських, *ну, но* в південно-західних та південно-східних та ін. Повторювання єднальних сполучників у різних діалектах.

Полісемантичність багатьох сполучників підрядності в українських діалектах. Діалектні сполучники підрядності *ож, божби, же, оби, би, жеб, коб, ко'би, кед', ке'би, 'заким, 'закл'а, ги, гиби* (південно-західні діалекти), *по'кул', па'кул', до'кул', до'кул'а* та ін. (північні говори).

Частка у говорах української мови.

Вигук у говорах української мови.

Діалектна диференціація української мови на синтаксичному рівні. Відмінності в інтонації та ритмомелодії у різних українських діалектах. Явища синтаксису, що впливають із самої природи діалектної мови як винятково усної форми мовлення. Типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови з погляду їх походження: а) архаїчні синтаксичні конструкції, втрачені літературною мовою та іншими діалектами; б) синтаксичні конструкції, що виникли на власне діалектному ґрунті внаслідок особливостей мовотворчого процесу окремих діалектів; в) синтаксичні конструкції, що виникли внаслідок тривалих міжмовних контактів. Різновиди діалектних синтаксичних явищ із огляду на їх роль як розрізнявальної ознаки між діалектами.

Діалектні відмінності у словосполученні. Різновиди діалектних словосполучень, організованих за способом керування. Діалектні структури словосполучень із значенням призначення з родовим та знахідним відмінками. Діалектні безприйменникові конструкції

давального відмінка в південно-західних говорах на зразок «*отець дітям*», «*йому ослабла жінка*» та ін.; конструкції давального відмінка з прийменниками *к, ік* та їх варіантами в поліських і південно-західних говорах. Конструкції з прийменниками *о, об, без, през, за, з* у південно-західних діалектах; конструкції з прийменниками *л'а (л'е), 'к'іл'а* та ін. з родовим відмінком у поліських діалектах та ін.

Діалектні відмінності у структурі простого речення. Діалектні особливості у вираженні підмета, присудка, означення, додатка, обставинних слів. Особливості узгодження підмета з присудком. Заперечні конструкції *не є, не суть* у карпатських говорах. Частіше збереження у південно-західних говорах предикативної зв'язки бути у формі теперішнього часу та ін. Відмінності між діалектами в організації речень, ускладнених однорідними членами речення.

Діалектні відмінності у структурі складного речення. Відмінності в організації складносурядних речень.

Діалектні відмінності в організації складнопідрядних речень.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які різновиди діалектних відмінностей виділяють у морфології?
2. Чому словотвірні діалектні відмінності є малодослідженими?
3. У чому особливість діалектної категорії роду?
4. Чим відрізняються категорії числа у діалектній та літературній мові?
5. Які особливості відмінювання іменників I відміни?
6. Як відмінюються іменники чоловічого роду однини II відміни?
7. Чим відрізняється словозміна іменників середнього роду II відміни у різних наріччях?
8. У чому особливість діалектного відмінювання іменників III відміни?
9. Як відмінюються іменники IV відміни у різних наріччях української мови?
10. Як розмежовуються прикметники твердої та м'якої групи у діалектному мовленні?
11. Чим характеризуються особливості словозміни прикметників?
12. За допомогою яких суфіксів та допоміжних слів творяться діалектні форми ступенів порівняння прикметників?
13. Які форми числівників поширені у наріччях української мови?
14. Які форми займенників поширені у наріччях української мови?
15. Чи наближені українські діалекти з погляду морфології до української літературної мови?

16. За допомогою яких афіксів творяться інфінітиви в українській літературній мові?
17. Які суфікси творять діалектні форми інфінітива у різних наріччях?
18. Як утворюються зворотні дієслівні форми?
19. Які особливості дієвідмінювання дієслів теперішнього часу?
20. Чим відрізняються діалектні форми дієслів минулого часу?
21. Яким чином творяться форми дієслова майбутнього часу?
22. Як творяться дієслова умовного способу?
23. Які форми умовного способу дієслова переважають у південно-західному наріччі?
24. Як творяться дієслова наказового способу у різних наріччях?
25. За допомогою яких афіксів утворюються дієприслівники та дієприкметники як форми дієслова у різних наріччях?
26. За допомогою яких суфіксів та допоміжних слів творяться діалектні форми ступенів порівняння прислівників?
27. Як відбувається перехід адвербіальних словосполучень у прислівники?
28. За допомогою яких афіксів творяться обставинні прислівники?
29. Які прийменники використовуються при оформленні зв'язку керування?
30. За допомогою яких часток оформлюються питальні та стверджувальні речення?
31. За допомогою яких сполучників поєднуються компоненти у складносурядних реченнях в різних наріччях?
32. Які сполучники та сполучні слова приєднують підрядні речення у наріччях?
33. У чому відмінність між літературним та діалектним усним мовленням в аспекті синтаксичної побудови?
34. Які особливості діалектного синтаксису можна виокремити?
35. Які відмінності від літературної мови простежуються у словосполученнях?
36. Чим відрізняються прості речення в літературній та діалектній мові?
37. На які групи поділяються складні речення у діалектному мовленні?
38. Які наріччя найбільш наближені та віддалені від української літературної мови у синтаксисі?

Тема 6. Методика й методологія дослідження діалектних явищ
Лекційний матеріал з цієї теми охоплює такі проблемні питання:

1. Дескриптивні студії упорядкування говіркового матеріалу.
2. Лексикографічний аспект представлення діалектної мови. Загальні і тематичні словники діалектної лексики: мета, завдання, принципи укладання, особливості побудови словникової статті.
3. Лінгвогеографічний принцип опрацювання говіркового мовлення.

На лекційному занятті з цієї теми науково-педагогічний працівник має довести, що результативність сучасних *дескриптивних* студій (описових досліджень), як найдокладніших джерел інформації про склад лексики говірки (говірок) та особливості її функціонування, може бути досягнена за умови аналізу лексики з погляду структурно впорядкованої системи (поділу на тематичні та лексико-семантичні групи). Забезпечення повноти представлення лексики української діалектної мови як за регіонами, ареалами її побутування, так і за набором тематичних та лексико-семантичних груп та повнотою відтворення елементів у межах таких об'єднань може бути реалізоване колективною працею за єдиною програмою і методикою записування матеріалу, з використанням джерел, не зорієнтованих на запис говірки, але таких, що розширюють діалектологічну інформацію.

Центральною вимогою діалектної *лексикографії* залишається докладність охоплення лексики та повнота відтворення семантики, включно із широким культурним тлом, і з'ясування географії кожної репрезентованої одиниці.

Український діалектний словник майбутнього повинен вийти за межі рестрування лексики, яка відрізняється від нормативної для літературної мови. Важливе створення інтегрального словника, у якому було б репрезентовано лексику, спільну для говірок і літературної мови, що уможливило б з'ясування ступеня уgruntування літературного ідіому в говірках та характеру впливу літературної мови на говірки. Для того щоб простежити фактори системотворення у лексиці говірок (наприклад, типи мотивації та ін.), цінним було б створення словника лексики кількох тематичних груп, близьких за принципами структурної організації. Результативним для виявлення втрачених ланок діалектних зон є з'ясування аналіз лексики сучасного діалектного словника говірок із лексикою, відбитою у давніших джерелах. На часі залишаються й етнолінгвістичні лексикографічні дослідження, у яких традиційна культура і номінація становлять цілісний предмет опису.

У сучасній діалектології домінує принцип диференціації мовного простору як визначальна ідея лінгвістичного картографування. Неповнота представлення лексики і семантики говірок на картах пояснюється тенденцією відводити від картографування ареально нерелевантні матеріали. Тому продуктивним буде поєднання картографування просторово релевантних номінативних одиниць з індексом ареально інтегральних матеріалів.

Поєднання описового, лексикографічного та картографічного форматів представлення діалектного матеріалу забезпечить його наближення до реального буття в говірковому мовленні.

Теоретичний осяг теми

Методи дослідження територіальних діалектів. Описовий метод. Синхронний та діахронний аспекти описового дослідження говорів.

Традиції та новаторство української діалектологічної лексикографії.

Загальні словники лексики говірок: мета, завдання, принципи укладання, особливості побудови словникової статті.

Тематичні словники діалектної лексики: мета, завдання, принципи укладання, особливості побудови словникової статті.

Метод лінгвістичного картографування або лінгвістичної географії. Дослідження діалектного матеріалу методом лінгвістичного картографування. Поняття про принципи і засоби картографування.

Різновиди карт: атомарні (карти мовних явищ), синтетичні (карти ізоглос), класифікаційні (карти діалектного членування). Інтерпретація лінгвістичних карт.

Лінгвістичні атласи і їх види: загальномовні, регіональні, атласи груп споріднених мов, проблемні, спеціальні атласи та ін. Атлас бойківських говірок. Карпатський діалектологічний атлас. Загальнокарпатський діалектологічний атлас. Атлас української мови. Загальнослов'янський лінгвістичний атлас. Лінгвістичний атлас Європи.

Найважливіші українські діалектологічні словники І. Верхратського, Д. Яворницького, П. Лисенка, А. Москаленка, М. Онишкевича, В. Ващенко, Г. Шила та ін. Сучасні словники діалектної лексики за ред. Г. Аркушина, Г. Березовської, О. Вікторіної, К. Глуховцевої, Г. Гримашевич, М. Грицака, В. Грещука, Н. Гуйванюк, Г. Доброльожі, Н. Коваленко, В. Леснової, Г. Мартинової, Т. Тищенко, Д. Ужченка, J. Janów, J. Rieger та ін.

Діалектологічні атласи К. Германа, К. Глуховцевої, Й. Дзедзелівського, О. Євтушка, Н. Клименко, А. Колесникова,

В. Куриленка, В. Латти, П. Лизанця, Г. Мартинової, Д. Марєєва, Т. Назарової, М. Никончука, Р. Зінчук, Р. Омельковець, І. Сабадоша, Т. Тищенко, Л. Чирук, Н. Шеремети, J. Rieger та ін.

Підготовка Лексичного атласу української мови.

«Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» Й. О. Дзендзелівського (Київ, 1984).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. За допомогою яких методів досліджують діалектні явища?
2. У чому суть монографічних діалектних досліджень? У яких напрямках воно здійснюється?
3. У чому суть синхронного та діахронного аспектів дослідження?
4. Чим відрізняється мета, завдання, принципи укладання, особливості побудови словникової статті у загальних і тематичних словниках діалектної лексики?
5. Які різновиди тематичних словників діалектної лексики вам відомі?
6. Які шляхи реалізації дальшого пізнання лексики діалектів ви можете назвати?
7. Що таке метод лінгвогеографії?
8. Що становить собою атлас діалектної мови?
9. Хто і коли почав укладати діалектні атласи?
10. Яке значення для діалектології має «Атлас української мови»?
11. Яке значення мають регіональні атласи?

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичне заняття № 1

Тема: ВСТУП ДО КУРСУ «УКРАЇНЬСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ»

Мета: навчитися розпізнавати наріччя і говори української мови на основі текстів усного мовлення, уміти визначати межі їх поширення на лінгвістичній карті; усвідомити основні етапи становлення та розвитку української діалектології; окреслити перспективи сучасної діалектології; опанувати навичками аналізувати сучасні мовні тенденції та визначати шляхи збереження живої народної мови з її регіональними говірковими особливостями.

План

1. Українська діалектологія як наука, її завдання й значення.
2. Діалектне членування української мови.
3. Джерела вивчення говіркового мовлення.
4. Зародження і становлення української діалектологічної науки.
5. Основні напрямки сучасних діалектологічних досліджень.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 3–31.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 13–38. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Говірки історичної Уманщини і суміжних земель: монографія / [за заг. ред. Тищенко Т. М.]. Умань: РВЦ «Софія», 2008. 259 с.
4. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору. *Поділля: Історико-етнографічне дослідження* / [Артюр Л. Ф., Балусок В. Г., Болтарович З.С. та ін.]. Київ, 1994. С. 74–84.
5. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). Ужгород, 1966. 98 с.
6. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 3–28; 273–304.
7. Каленюк С., Шеремета Н. Формування предметних компетентностей учнів на концептуальних засадах Нової української школи (засобами уроків української мови і літератури) : монографія / Л. Рускуліс, А. Гурдуз, С. Каленюк, І. Корнієнко, І. Родіонова, А. Ситченко, Н. Шеремета, О. Мхитарян, В. Механцева. Миколаїв : СПД Румянцева. 2022. С. 34–47.
8. Кобирилка Г., Рябець Л. Українська діалектологія: витоки та перспективи. *Українська мова*. 2018. № 4. С. 92–100. URL: <https://cutt.ly/Q4PrpUX>.

9. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ : Наукова думка, 1990. С. 3–31.
10. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 23–28. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
11. Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології. Одеса: Білгород-Дністровська друкарня, 1961. 48 с.
12. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С.17–55;135–147. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
13. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 30–54. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.
14. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 6–22.
15. Шеремета А. Діалекти української мови. URL: <https://cutt.ly/B4Puaxp>.
16. Шеремета Н. П. Діалектологія як засіб осмислення етнокультури рідного краю. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. Вип. 31. С.186-189. URL: <https://cutt.ly/C4PcdMS>.
17. Шеремета Н. П. Перспективи формування мовленнєво-мовної компетенції учнів в умовах говіркового навкілля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 28. С. 501–506. <https://cutt.ly/kZiXZZ1>.
18. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 3–24.
19. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 3–26.

Домашнє завдання

1. Ознайомтесь із картою «*Говори української мови*», уміщеною в Атласі української мови, картою Всеволода Ганцова, вміщеною до праці «*Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою)*» (1923р.) і картою, укладеною мовознавцем Костем Михальчуком та етнографом Павлом Чубинським (автором тексту українського національного гімну). Прокоментуйте межі поширення української мови.
2. Схарактеризуйте класифікації і характеристики українських

діалектів О. Потебні, К. Михальчука, О. Соболевського, І. Вагилевича, Я. Головацького та ін. Порівняти їх із сучасною класифікацією говорів.

3. Опрацюйте статтю «Українська діалектологія: витоки та перспективи» (Г. Кобирина, Л. Рябець). Схарактеризуйте проблеми української діалектології від її витоків і до сьогодення. Назвіть провідні напрями досліджень української діалектології, над якими працює відділ діалектології Інституту української мови НАН України.

4. Визначіть, до якої говору, наріччя належить ваша говірка. Прокоментуйте свій висновок.

5. Складіть словничок діалектних слів вашої говірки, вказавши, як називаються *райдуга, ожеледиця, димар, горище, лопата для копання, рядно, гудзик, півень, курчата, поросята, корова, яка вперше отелилася, перше молоко від молоді корови, старий кінь, безрога корова, холодець, лелека* та ін. Наведіть приклади вживання цих слів у реченнях.

6. Прочитайте тексти, записані у різних регіонах України. Відтворіть подану родинну ситуацію своєю говіркою. Прокоментуйте особливості.

✓ Чолов'їк сва'риує'а / що 'ж'їнка / їак ли'шайїц'а ў'дома / то спит / а в'їн 'їїде ў 'поле^н та 'рообит 'ц'їлий д'ен' // До'кучило 'ж'їнуц'ї ти'р'п'їти та ї 'каже^н чолов'їков'ї / Ли'шайє'а ти ў'дома / а їа по'їїду ў 'поле го'рати // І нака'зала во'на її'му ро'боту / попи'реш ш'мат'а / спи'чеш хл'їб^н с'н'ї'хайїш п'росо / з'їб'їєш 'масло / дог'л'аниш сви'ній / дог'л'аниш к'вочку с кур'чатами //

От в'їн 'скинуў с 'себе^н ш'мат'а / намо'чиў / а сам ос'таїє'а 'голий // рошчи'ниў хл'їб^н / попри'їазуваў кур'чата к'воц'ї до но'ги нит'ками / шоб ни розб'ї'галиє' / на'сипаў у с'тупу п'роса / при'їа'заў 'паском мас'ничку с сми'танойїу до 'себе^н і пус'тиў с'вин'ї 'пасти / шоб 'разом у'с'о ро'бити // С'їў п'їд^н 'хатойїу / но'гойїу п'їхайє п'росо / ру'койїу 'масло бїє / а о'чима 'дивиц'а на к'вочку і с'вин'ї //

Нали'т'їў 'рабиц' / ўфа'тиў к'вочку 'разом с кур'чатами і поли'т'їў // Чолов'їк сфа'тиє'а / на'чаў 'б'їгти 'чириз го'роди за 'рабиц'ем і кри'чати / гаї-гаї // 'Дал'ї заш'портиє'а за штур'пак / та їак 'генне^н на 'земн'у // Сми'тана з мас'нички 'вил'алас'а / і к'вочки ни 'видир // При'шоў до'дому / а с'вин'ї п'росо з'їли с с'тупи // (с. Полянецьке, Уманський р-н, Черкаська обл.).

✓ Ну жи'ли ж чолов'їк да 'жу^онка // і чолов'їк же ўсе на 'жу^онку 'каже / ти ж гул'айєш 'дома / а їа ж у 'пол'ї о'ру і робл'у // а во'на 'каже / ну оста'вайє'а ж ти 'дома / да шоб же ўсе поро'биў //

шоб і п'лат'е по'шию́ 'д'іст'ам / и^і со'рочки поп'рау́ / и х'л'іба нап'ий уо́ж / і 'куриц'у шоб до'нас // ну^і ладно / ос'тау́с'а ву^он 'дома / а во'на по'йісхала у́ 'поле / о'ре со'б'і з'легка // геї во'ли 'сиви поло'війі // а ти чоло'в'ієче / покру'тис' да по'бачиш // а ву^он к'рутиц'а там // ну шо / кину́с'а / кур'чата розбе'гаю́ц'а // ву^он за їх / ус'іх за 'ну^ожки по'з'азува́у / 'куриц'у приу́й'аза́у // це ўже ўсе // не ст'рашко // да'ваї 'д'ієжку ме'сит' // 'поки 'д'ієжку заме'си́у / с'вин'і д'вери проку'сили / бо во'ни 'ієсти похо'т'ієли //^і (с. Лихачів, Носівський р-н, Чернігівська обл.).

7. Перегляньте відеосюжет «Діалекти української мови» (А.Шеремета). Прокоментуйте важливість збереження говіркової спадщини української мови та перспективність знань з української діалектології у майбутній професійній діяльності.

Аудиторна робота

1. Аналіз домашнього завдання.
2. Визначення меж наріч, говорів.
3. Аналіз говірок за прослуханими записами, наприклад, закарпатського говору (<https://cutt.ly/A4Mr23P>) й ін.
4. Укладання діалектних словничків.
5. Аналіз спроб характеристики і класифікації українських діалектів.
6. Аналіз основних напрямків діалектологічних досліджень у ХІХ–ХХІ ст.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Ареал (від лат. *area* – площа, простір) – територія поширення мови чи певних мовних явищ, яка окреслена ізоголою.

Ізогласа (від грец. *ἴσος* – рівний, однаковий і *γλῶσσα* – мова) – лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення певного мовного явища (фонетичного – *ізофона*, морфологічного – *ізоморфа*, лексичного – *ізолекса*, фразеологічного – *ізофразема*, семантичного – *ізосема* та ін.). Ізогласи можуть відноситися до окремих населених пунктів, окреслювати невеликі ареали або виділяти великі одиниці діалектного членування. У лінгвістичних атласах ізогласа може визначати межі певного мовного явища, що представлено на карті різними картографічними засобами.

Пасмо ізоглас – сукупність подібних за конфігурацією ізоглас, достатньо близько розташованих на лінгвістичній карті, яка окреслює певну територію і може кваліфікуватися як межа мовної системи.

¹ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С. 171.

Межа (діалектна) – це перехідна міждіалектна зона, живий мовний організм, особливий тип ареалу, який має свою структуру, типологію та історію. Вона характеризується системним характером поєднання рис говорів, які межують, і своєрідним опором структури кожного діалекту проникненню невластивих йому елементів. Виявом такого опору є виникнення у говірках, що взаємодіють, особливих, властивих лише їм рис. Ізоглоси, які формують межі діалекту, збираються в компактні пасма, щоправда, ця компактність має певну відносність. Тому межі діалектів є не лінією, а зоною, яка сягає іноді кількох десятків кілометрів. У цих зонах розміщені перехідні діалекти.

Варіант (від лат. *varians* – змінний) – видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т.ін.), але не порушують принципи її тотожності.

Варіювання – відмінність у відтворенні, що виражається у зміні звукового складу чи значення одиниці мови без втрати її ідентичності.

Диференційна ознака (дистинктивна ознака, розрізнявальна ознака) – ознака мовного елемента, яку використовують для розрізнення звукових одиниць. В українській мові розрізняють, наприклад, такі протиставлення приголосних звуків: дзвінкого приголосного – глухому (*дам – там*), зімкненого – щілинному (*там – сам*), назального – чистому (*нам – дам*), латерального – зімкненому (*лама – дама*), передньоязикового – губному (*сам – вам*), твердого – м'якому (*дак – дяк*).

Наріччя – найбільша одиниця територіальної диференціації діалектної мови, що становить сукупність близьких за визначальними рисами говірок, об'єднаних у говори. Структурні особливості говірок, що входять до складу наріччя, виразно диференціюють одне наріччя на тлі інших. В українській діалектній мові виділяються: північне наріччя (поліське), південно-східне та південно-західне наріччя. Одне наріччя відділяється від іншого смугою перехідних говірок.

Діалект (від грец. *διάλεκτος* – розмова, наріччя, говір) – різновид певної мови, який використовується як засіб спілкування осіб, тісно пов'язаних територією, соціальною або професійною спільністю. Розрізняють територіальні та соціальні діалекти.

Територіальні діалекти служать засобом спілкування широкого загалу, об'єднаного спільністю території, а також елементів матеріальної та духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості. Територіальним діалектам властива відносна структурна близькість. Територіальний діалект ототожнюють з говором. Сукупність структурно близьких діалектів утворює наріччя, сукупність усіх наріч – діалектну мову, що є однією з двох основних форм (поряд із літературною мовою) існування національної мови. У межах наріччя чи діалектної мови діалект протиставляється іншим діалектам сукупністю ознак у звуковій, граматичній, словотворчій будові, лексиці, фразеології, хоч і має з ними спільні риси на різних структурних рівнях. Структурні особливості діалектів з часом зазнають змін внаслідок міждіалектних контактів та впливу літературної мови, проте діалекти як форма існування національної мови не зникає, а лише трансформується у нову якість. Кількість українських діалектів, їхні межі, глибина протиставності іншим діалектам, а також внутрішнє членування їх на групи говірок є наслідком плеємної диференціації з доісторичних часів, пізніших різночасових політико-адміністративних об'єднань і перегруповань земель, наявності і зміни впродовж тривалого періоду розвитку мови етносу адміністративних, культурних, релігійних та освітніх центрів. Рядом визначальних рис діалекти об'єднуються в наріччя. **Соціальний діалект** – відгалуження загальнонаціональної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення.

Говір (територіальний діалект) – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості. До північного наріччя входять такі говори: східнополіський, середньополіський, західнополіський; до південно-східного наріччя – середньонаддніпряньський, слобожанський та степовий говори; до південно-західного наріччя – південноволинський, подільський, покутсько-буковинський, гуцульський, надсянський, бойківський і лемківський діалекти.

Наприклад:

Волинський говір – один із старожитніх говірів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя. Охоплює південні райони Волинської, Рівненської і Житомирської, а також північні

райони Львівської, Тернопільської, Хмельницької і Вінницької областей. На півночі межує з середньополіським і західнополіським говорами північного наріччя, на сході – із середньонаддніпрянським говором південно-східного наріччя, на півдні – з наддністрянським і подільським говорами, на заході межа проходить переважно державним кордоном з Польщею. У волинському говорі виділяють північноволинські, південноволинські, західноволинські та східноволинські говірки. Такий поділ пов'язаний, очевидно, з найдавнішими етнічно-мовними межами. Для північноволинських говірок характерні риси, спільні з західнополіськими та середньополіськими говірками північного наріччя; південноволинські говірки споріднюються рядом рис із наддністрянськими і подільськими говірками південно-західного наріччя. Західноволинські говірки решті говірок волинського говору протиставляються рисами, які переважно збігаються з особливостями наддністрянських говірок.

Подільський говір – це один із говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя. Поширений у південних районах Хмельницької і Вінницької областей, у південно-західних районах Черкаської, у західних районах Кіровоградської, північно-західних районах Миколаївської областей та у північно-західних районах Одеської області, тобто на території історичного Поділля. Подільський говір неоднорідний. Оскільки він межує з іншими говорами південно-західного наріччя (наддністрянським, покутсько-буковинським, волинським) та з говорами південно-східного наріччя (середньонаддніпрянським і степовим), йому властиві ознаки, притаманні обом цим наріччям; проте переважають ті, що характеризують його як говір південно-західного наріччя. За матеріалами Атласу української мови і за даними монографічних досліджень виділяють західно-, східно-, північно- й південноподільські говірки. Західноподільські говірки мають багато спільного з сусідніми наддністрянськими, північноподільськими – з волинськими, південноподільськими – з покутсько-буковинськими, східноподільськими – з середньонаддніпрянськими та степовими говірками.

Степовий говір – один із новожитніх говорів південно-східного наріччя, найпізніший за часом формування, найбільший за територією поширення. Охоплює південні райони Кіровоградської, Дніпропетровської, Луганської областей, Крим; окремі райони (крім західних) у Миколаївській і Одеській областях, Запорізька,

Донецька, Херсонська області; в Краснодарському краї Росії; окремі говірки у південно-східній частині Румунії (дельта Дунаю). Межує на півночі з середньонадніпрянським говором, на північному сході – із слобожанським говором, на південному заході – з румунськими і молдавськими говірками, на північному заході – з подільськими говірками, на сході – з російськими говірками. Степовий говір активно формувався у XVII–XIX ст. на середньонадніпрянській і слобожанській діалектній основі, з вкрапленнями говірок північного і південно-західного типів. У межах степового говору невиразно виділяються надніпрянські, західностепові і південнобессарабські говірки.

Говірка – найменша одиниця територіальної диференціації діалектної мови. У структурі мовно-територіальних утворень (говірка – говір / діалект – наріччя) лише говірка є реальною комунікативною системою, засобом спілкування мешканців одного, рідше кількох населених пунктів, принципово рівнозначною мові. Говірка відзначається єдністю структури, протиставляється іншим говіркам набором диференційних ознак на фонетичному, акцентуаційному, граматичному, лексичному, семантичному рівнях. Наприклад, говірка села Гуменці, подільські говірки тощо.

Діалектизм (від грец. *διάλεκτος* – розмова, наріччя, говір) – слово, що вживається на певній території поширення національної мови і має певні відмінності супроти літературної мови; у мові художньої літератури вживається з певною стилістичною метою (для відтворення місцевого колориту, індивідуалізації мови персонажів тощо). Розрізняють діалектизми фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні, фразеологічні й семантичні.

Діалектне явище (діалектна риса) розуміється у вузькому і широкому значенні. У вузькому є синонімом до діалектизму, тобто означає таке явище місцевих говірок, яке знаходиться поза існуючою нормою літературної мови. У широкому значенні діалектне явище – це такий елемент мовної системи, який у різних говірках, говорах чи діалектах цієї ж мови має певну кількість співвідносних варіантів, відповідників. Наприклад, у говорах української мови орудний відмінок іменників жіночого роду I відміни має закінчення *-ойу, -ой, -оў, -ом*: ру^лкойу, ру^лкої, ру^лкоў, ру^лком. Кожне з цих закінчень є діалектним явищем у галузі морфології. Розрізняють протиставні (співвідносні) та непротиставні (неспіввідносні) діалектні явища.

Протиставне (співвідносне) діалектне явище – різні назви того ж предмета і поняття, різне значення, словотворчі афікси, звуковий склад тощо того ж самого слова у говорах української мови. Різновиди протиставних діалектних відмінностей у лексиці: а) власне лексичні та словникові (*півень* – *ку'зут* – *ко'кош*, *хата* – *'хижа*), б) лексико-семантичні (*п'лат'т'а* – одяг взагалі, *'нафта* – газ, *'дин'а* – гарбуз), в) лексико-словотвірні (*ко'вач* – коваль, *ко'сец'*, *ко'саи* – косар; *кон'у'хар* – конюх), г) лексико-фонетичні (*зац'мін'* – жасмин, *пчо'ла* – бджола, *ко'лопн'і* – коноплі).

Непротиставне (неспіввідносне) діалектне явище – наявність у певному діалекті слова, що відсутнє в інших діалектах у зв'язку з відсутністю відповідних предметів і понять. Найбільше таких діалектних явищ у лексиці. Це найчастіше різні етнографізми, вузьколокальні професіоналізми, історизми й архаїзми, що збереглись на одній території, але зникли на інших. Непротиставлені діалектні явища можливі у формах словозміни. Наприклад, залишки форм двоїни, які відомі на вузькому обширі.

Діалектний – який стосується діалекту, пов'язаний з ним. Вживається, наприклад, у словосполученнях: діалектний запис (група, дані, джерела, диференціація, зона, конструкція, матеріал, морфологія, ознака, основа, особливість, поділ, риса, синтаксис, система, словник, слово, словотвір, територія, тип, утворення, факти, фонетика, членування, явище).

Континуум діалектний – територія (зона) поширення діалектної системи. Виокремлюють такі зони:

- центральна (материнська) з найяскравіше вираженими особливостями;
- маргінальна (латеральна) – віддалена від центру, з менш вираженими особливостями;
- перехідна (інтерферентна) – взаємодіють дві або більше мовні системи;
- діаспорна – відірвана від материнської території, розміщена в оточенні інших мовних систем.

Діалектологічний – такий, що стосується діалектології (діалектологічний аналіз, діалектологічний атлас).

Діалектологія (від грец. *διάλεκτος* – наріччя, говір і *λόγος* – слово, вчення) – це розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних

явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами. Залежно від характеру дослідження діалектологія поділяється на загальну (теоретичну) та окрему (національну). Теоретична діалектологія вивчає загальні особливості діалектів, закономірності їх розвитку; предметом її також є теорія та методика дослідження діалектів, принципи класифікації діалектів і т. ін. Окрема діалектологія якнай докладніше описує усі особливості говірок, говорів, наріч якоїсь конкретної мови. З'явилась також нова галузь діалектології – перспективна діалектологія, яка вивчає процес перенормалізації (літературної нормалізації) територіальних діалектів. Щодо хронологічного аспекту дослідження розрізняють синхронну (описову) та діахронну (історичну) діалектологію. Описова діалектологія вивчає територіальні діалекти в їхньому сучасному стані, взаємозв'язки різних діалектів і говорів між собою та з літературною мовою. Історична діалектологія досліджує походження говорів та діалектів, процесів розвитку і змін їх фонетичної, граматичної та лексичної системи протягом минулих епох, вивчає взаємозв'язки та групування діалектів у різні історичні періоди.

Емпіричний період діалектології (грец. *εμπειρικός* – заснований на емпірії (досвіді)). В історії української діалектології – це період зародження її як науки, період збирання діалектного матеріалу зі слабким його теоретичним осмисленням. У 2-ій пол. XVIII ст. з'являються перші спроби характеристики поодиноких, переважно фонетичних, явищ українських говорів (А. Шафонський, О. Павловський та ін.). Групування українських діалектів М. Максимовича, І. Вагилевича, Я. Головацького у XIX ст. мають ще несистемний характер, наводяться без необхідної локалізації.

Теоретичний період розвитку діалектології починається у 2-ій пол. XIX ст. Увага до діалектного членування стимулювала нові обстеження говірок; тому з кінця XIX – поч. XX ст. розпочалося інтенсивне укладання спеціальних програм, за якими здійснювалося збирання діалектного матеріалу. Розвиток української діалектології цього періоду пов'язаний із дослідженнями О. Потебні, К. Михальчука, П. Житецького, О. Соболевського, А. Кримського, І. Зілінського та ін. У монографічних працях із української діалектології І. Верхратського, Г. Голоскевича, О. Сорочана, В. Отроковського,

В. Камінського, Б. Яцимірського, С. Гаєвського, А. Малинка, А. Ветухова описані як найбільш інформативні для розв'язання проблем діалектного членування фонетичні, рідше морфологічні та лексичні особливості закарпатських, галицьких, волинських, подільських, східноукраїнських та північних говірок.

Потебня Олександр Опанасович [10(22). IX 1835, х. Манів, pobl. с. Гаврилівки, тепер Гришиного Роменського р-ну Сумської обл. – 29.XI (11.XII) 1891, Харків] – український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч, член багатьох (у т.ч. зарубіжних) наукових товариств. Розробив наукові основи східнослов'янської діалектології як самостійної дисципліни. У своїх працях він уперше в слов'янській філології систематизував ознаки української мови, якими вона відрізняється від інших слов'янських мов, охарактеризував межі поширення її найважливіших діалектних звукових явищ. Проаналізувавши більше 20 фонетичних і біля 20 морфологічних ознак та подавши до них історичний коментар, О. Потебня здійснив ареальне членування української мови. З погляду історичного розвитку української мови особливе значення мають відкриття так званого нового **ѣ**, обґрунтування дифтонгічного переходу *ō, ē* в *i* в новозакритих складах та пояснення закінчення *-oŭ* в іменниках жіночого роду I відміни одн. орудн. відм. у говорах південно-західного наріччя. Один із перших він звернув увагу на виняткове значення живої народної мови для вивчення історії мови; відзначав важливість запису діалектного тексту єдиною фонетичною транскрипцією з обов'язковим позначенням наголосу; зосереджував свою увагу не лише на фонетичних та морфологічних особливостях говорів, а й на їх лексичних характеристиках та ін.

Михальчук Костянтин Петрович [21.XII 1840 (2.I 1841), с. Зозулинці, тепер Козятинського р-ну Вінницької обл. – 7 (20). IV 1914, Київ] – український мовознавець, етнограф, громадський діяч, член Українського наукового товариства у Києві з 1907 р., дійсний член НТШ у Львові з 1893 р., член Історичного товариства Нестора-літописця. Основоположник української діалектології. В описових працях методологічно він був одним із попередників структуралізму. Вчений досліджував проблеми української діалектології, історії української мови, українського правопису, методології лінгвістики. К. Михальчук уперше здійснив

систематичний опис українських діалектів на основі порівняльних матеріалів, одержаних після обстеження 56 українських говірок за єдиною програмою, визначив діалектне членування української мови, окреслив межі поширення трьох наріч і менших одиниць територіально-мовного утворення і фактично першим порушив проблему виникнення територіально-діалектного поділу української мовно-етнічної території. Він виділив в українській мові три наріччя: українське, поліське та червоноруське (або русинське, русняцьке), котрі в свою чергу поділив на піднаріччя, різнонаріччя і говори, і дав відносно докладну їхню характеристику. Зони побутування у К. Михальчука не були чимось абстрактним: він намагався дати якомога точну просторову характеристику явищ; узагальнено ця інформація представлена у вигляді карти наріч, що була першою у слов'ян докладною картою діалектного членування окремої мови. Дослідник також обґрунтував поділ діалектів на давні й новожитні, запропонував пояснення генези багатьох явищ сучасних діалектів. Сформулював наукові принципи обстеження українських діалектів, що заклали підвалини їх типологічного вивчення. Серед досліджень К. Михальчука за своїм значенням центральне місце посідає праця „Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» (1871). Ця хрестоматійна праця, найбільш відома з усього доробку К. Михальчука, була першою у східнослов'янському мовознавстві працею, побудованою на великому фактичному матеріалі (біля 40 фонетичних і більше 20 морфологічних особливостей), зібраному за спеціальною програмою.

Діалектологічні дослідження ХХ ст. розвинули запропоновану К. Михальчуком його первісну тричленну класифікацію говорів та усталили схему поділу українських діалектів на такі три наріччя: а) поліське (північне), б) південно-західне, в) південно-східне.

Проблемі діалектного членування, окресленню спеціальні монографічні та лінгвогеографічні праці А. Москаленка, М. Наконечного, І. Панькевича, К. Дейни, Ф. Жилка, С. Бевзенка, Й. Дзензелівського, І. Матвіяса, Я. Закревської, П. Гриценка, М. Никончука, Г. Шила, К. Германа, А. Залеського, В. Куриленка та ін., а також праці з української діалектології учених інших слов'янських країн (Я. Янов, І. Данькевич, З. Штібер та ін.). Збирання діалектного матеріалу за питальниками наблизило українську діалектологію до аналізу говірки як системи. У

дослідженнях найповніше представлено інформацію про фонетичну систему, менше – про граматичну, про синтаксис, просодію, словотворення. Лексику і фразеологію окремих діалектів віддзеркалено у словниках і описах І. Верхратського, Д. Яворницького, П. Лисенка, А. Москаленка, М. Никончука, О. Горбача, М. Онишкевича, В. Ващенко, О. Євтушка та ін.

Створено узагальнювальні праці про українські діалекти, як-от: Жилко Ф.Т. Говори української мови (Київ,1958); його ж Нариси з діалектології української мови (Київ,1955, К., 1966); Бевзенко С. П. Українська діалектологія (Київ,1980); Лесів М. Українські говірки у Польщі (Варшава, 1997) та ін.

Найважливіші діалектологічні збірники: «Український діалектологічний збірник» (Книга 1, 2. 1928–1929; Книга 3. 1997), «Діалектологічний бюлетень» (Вип. 1–9. 1949–1962), «Українська лінгвістична географія» (1966), «Територіальні діалекти і власні назви» (1966), «Українська діалектна морфологія» (1969), «Говори української мови» (1977), «Лексика говорів української мови» (1982), «Структура українських говорів» (1982), «Українська лексика в історичному та ареальному аспектах» (1991), «Проблеми сучасної ареалогії» (1994), «Говірки Чорнобильської зони: Системний опис» (1999), «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст» (Київ, 2014), «Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій» (Київ, 2015), «Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології» (Київ, 2017), 1-ий випуск серії «Студії з діалектології. Матеріали і дослідження» (Київ, 2017) та ін.

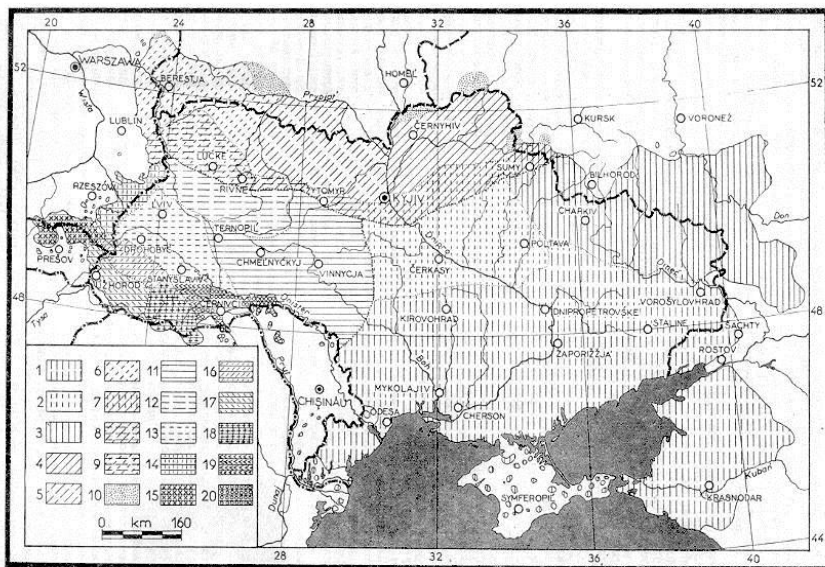
Описами та регіональними атласами охоплено маргінальні ареали української діалектної мови; здійснено синхронні описи українських говірок Румунії, Східної Словаччини, Польщі.

Дослідження української діалектології зосереджувалося при центральних наукових установах: Філологічна секція і Етнографічна комісія НТШ, Українське наукове товариство в Києві, Діалектологічна комісія ВУАН, Інститут мовознавства, а з 1991 – Інститут української мови НАН України, Інститут суспільних наук (з 1993 – Інститут українознавства НАН України) у Львові, а також на українознавчих кафедрах університетів та інститутів (у т.ч. Кракова, Любліна, Праги, Братислави, Кошице, Мюнхена, Бухареста), в Інституті слов'янознавства і балканістики Російської АН.

В останні десятиріччя діалектологія сформувалась як розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мовного етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами.

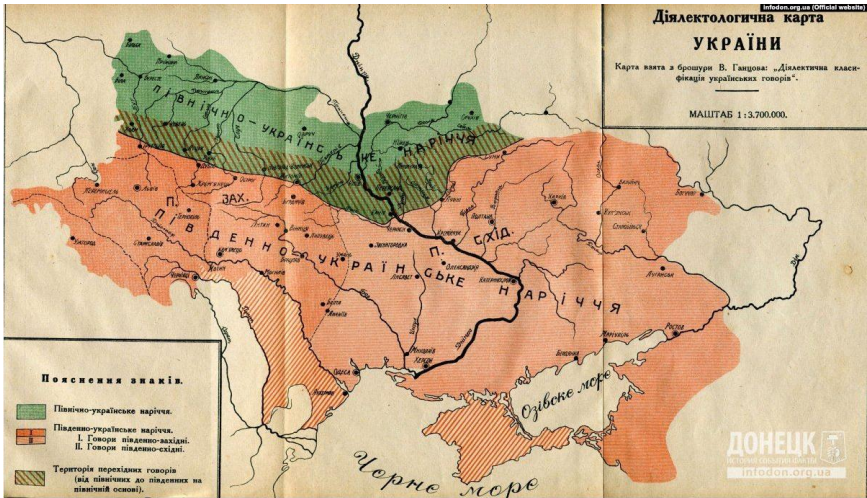
Розвивається нова галузь – перспективна діалектологія, що вивчає процес перенормалізації (літературної нормалізації) територіальних діалектів. Досконало розроблено методика та прийоми наукового вивчення мовного матеріалу говорів. Отже, створено сприятливі умови для глибокого проникнення у першооснови рідної мови, з'ясування особливостей розвитку різних структурних рівнів діалектів, взаємозбагачення мови літературної та діалектної.

КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ (КАРТИ)

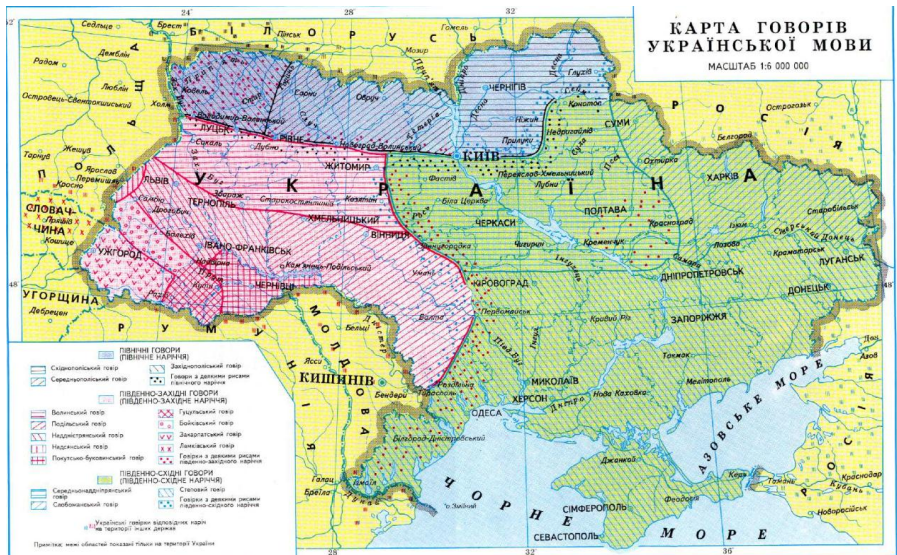

Карта українських говорів (за І. Зілинським і Ф. Жилком). 1–3 – Південно-східні діалекти. 4–10 – Північні діалекти. 11–20 – Південно-західні діалекти. Говорки: 1 – Степові; 2 – Середньо-наддністрянські; 3 – Слобожанські; 4 – Східньо-польські; 5 – Середньо-польські; 6 – Західньо-польські й підляські; 7–9 – Перехідні до півд.-укр. на північній основі; 10 – Перехідні до білоруської та російської мов; 11 – Подільські; 12 – Південно-волинські; 13 – Наддністрянські; 14 – Надзінські; 15 – Лемківські; 16 – Войківські; 17 – Середньо-закарпатські; 18 – Гуцульські; 19 – Покутські; 20 – Вуковинські

Карта українських говорів. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. Т. 2: Перевидання в Україні. Львів, 1993. С. 525.

Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говірок (з картою). Київ: Друкарня Української академії наук. 1923. 67 с.: карта.

Карта говірок української мови. Атлас української мови : в 3 т. Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяк]. 1984. 498 с.

Практичне заняття № 2

Тема: ТЕКСТ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ГОВІРКОВОГО МОВЛЕННЯ

Мета: усвідомити важливість діалектних текстів як джерела для вивчення динаміки словникового складу говірок, оскільки вони містять не тільки лексику кількох поколінь діалектоносіїв, але й евристично цінні коментарі щодо відображення самого процесу архаїзації назв; засвоїти правила записування діалектних текстів, опанувати навичками транскрипції зв'язного говіркового мовлення, характеризувати різні види збірників діалектних текстів.

План

1. Значення текстів усного мовлення для дослідження говірок.
2. Сучасні методи збирання діалектного матеріалу (безпосередні спостереження діалектолога, анкетний та експедиційний методи збирання).
3. Особливості записування текстів діалектного мовлення:
 - а) попередня підготовка;
 - б) тематика бесіди з інформантом;
 - в) використання технічних засобів.
4. Фонетична транскрипція. Різновиди знаків фонетичного транскрибування.
5. Збірники текстів діалектного мовлення, їх характеристика.

Рекомендована література

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя : Тексти. Луцьк: Вежа, 2007. 536 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С.3–31.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
4. Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / укл. Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. Чернівці, 2006. 383 с.
5. Говірки західної Полтавщини : збірник діалектних текстів / упор. Г. І. Мартинова. Черкаси 2012. 154 с.
6. Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів / упоряд. Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси, 2008. 369 с.
7. Говірки чорнобильської зони. Тексти / упоряд.: П. Ю. Гриценко, О. А. Малахівська, Н. П. Прилипка та інші. Київ : Довіра, 1996. 358 с.
8. Говори української мови: Збірник текстів / уклад. С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. П. Прилипка. Київ : Наукова думка, 1977. 592 с.

9. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ. *Збірник лінгвістичних праць: до 60-річчя проф. О. А. Колесникова*. Ізмаїл, 2000. С. 9–15).
10. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання діалектної лексики. Київ, 1990. 268 с.
11. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). Ужгород, 1966. 98 с.
12. Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т. / упоряд.: Н. Д. Коваленко. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. Т. 1. 536 с. URI: <https://cutt.ly/D4KWg5C>. Т. 2. 512 с. URI: <https://cutt.ly/x4KWS27>.
13. Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Волинські говірки Хмельниччини. *Збірник діалектних текстів : навчально-методичний посібник*. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2019. 344 с. URI: <https://cutt.ly/94PoadY>.
14. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору: Монографія. Нью-Йорк–Львів : Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 2002. 268 с.
15. Лешка О., Шішкова Р., Мушинка М. Розповіді з Підкарпаття. New York ; Praha ; Київ : [б. в.], 1998. 322 с.
16. Мартинова Г. Діалектний текст як свідчення динаміки лексичної системи говірок. *Gwary Driś*. vol. 9. 2017. S. 49–58. URI: <https://cutt.ly/Q4N8R7K>.
17. Миголінець О. Ф. Українські говірки Закарпаття : збірник текстів. Ужгород, 2002. 64 с.
18. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 29–38. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
19. Павлюк М., Робчук Ф. Українські говори Румунії: діалектні тексти. Едмонтон–Львів–П'ємонт–Торонто, 2003. 120 с.
20. Палає пам'яті свіча – вогонь не згас: хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів / упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. 148 с.
21. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. 190 с. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
22. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 30–54. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.

23. Скарби українських говорів: тексти про борщ / відп. ред. Н. Хібеба, В. Леснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 320 с. URI: <https://cutt.ly/N4KPs3D>.
24. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 70–74.
25. Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / упор. Н. М. Глібчук. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 238 с.
26. Українські закарпатські говірки: Тексти / упор. та передм. О. Ф. Миголинець, О. Д. Пискач. Ужгород, 2004 р. 400 с.
27. Українські східнословобанські говірки: сучасні діалектні тексти : навчальний посібник / упор.: К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко; за ред. К. Д. Глуховцевої. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 424 с.
28. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 3–24.

Домашнє завдання

1. На прикладі поданих уривків прокоментуйте вислови вчених щодо діалектних текстів як джерела вивчення різних мовних рівнів говіркового мовлення.

1.1. «Діалектний текст може бути оцінений як простір природної реалізації говіркових явищ, як засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови» (Гриценко П. Ю.).

1.2. «В останні десятиліття ХХ ст. змінилися підходи до вивчення діалектної мови, яку стали розглядати як систему. Системний опис вимагає не тільки нового фактичного матеріалу, зібраного за спеціальною програмою, але й здійснення суцільного аналізу діалектних текстів як цілості щодо фіксації в них усіх особливостей говірки – і типових, що мають регулярний вияв, і спорадичних, для яких характерна своєрідна ареальна поведінка. Великі діалектні тексти є об'єктивним джерелом вивчення акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови, дають змогу засвідчити діалектне явище в системі і простежити всі закономірності його функціонування» (Мартинова Г. І.).

✓ Ў нас ўс'і ха'ти пост'ройан'і ў с'імид'і'с'атих го'дах // до нас 'саме ба'ато прий'їжали на по'лов'і ро'боти / бу'рак са'пат' // 'л'уди з

Буко¹вини / з ¹В'іниц'кої і Хмел'ниц'кої облас¹теї // же¹нилис' / в¹ходили зам'іж // кол¹госп да¹ваў строїматер'іали // а во¹ни та¹к'і маст'іро¹вит'і ці / з ¹Западної // ме¹н'і хату¹ тоже ст¹роїли х¹лопц'і з Черн'іу'ці'ю // (Інформант: Сагайдак Лідія Петрівна, с. Піщаний Брід, Добровеличківський р-н, Кіровоградська обл.).

✓ Іл'ко то буў у партизанах // тий йіго їміла контр:о́звідка/ но він сі нічо не¹ зізнаў // ну/ але¹ ўс'о ўдно ўни їго їміли і засуд;ли і вз'їли гаж у Караганду / тий він там дістаў че¹рво́вий тиф і помер // і так шо тої-во // а Іл'ко буў там у Білого ў сотни / він буў у Космачі на вішколі // бо тоді / йак буў ве¹лікії бії у Космачі / то Іл'ко дістаў тут розриўну кўл'у / так шо гет / так шо три пал'ці лізло їму / так вірвало мн'їса з:а́ду на нозі //¹.

✓ Триц'ат' т'рет'її / т'риц'ат' другий р'ік / ме¹н'і бу¹ло в'іс'ім / деўіат' рок'іу // ми були йа¹к'і го¹лодн'і / хо¹лодн'і / не¹ мали шо ўзутис'а / бос'і хо¹дили // зразу насли гуси / йак були мен'ш'і насли гуси / по ц'ілих дн'ах сиді¹мо на вигон'і / бо гу¹сеї поўно / дес' тої та¹бун / тої та¹бун пом'ішайе¹ц'а / т'реба йо¹го / своїї гус'атка в'ідлүчити // бродимо по тих го¹зерах / ноги пот'р'іскайүц'а / плачи¹мо / буд'а¹к'іу по¹нагонимо / о / і там на¹риү і там / то на пйа¹т'і / то на пал'ц'ах // та¹ке на¹ше ди¹тинство бу¹ло //² (с. Вільшаниця, Білогірський р-н, Хмельницька обл.).

2. За допомогою звукозаписувальної техніки зафіксуйте усне зв'язне мовлення від носіїв говірок і запишіть зібраний матеріал фонетичною транскрипцією (20 хвилин).

3. Визначіть особливості подільського говору в текстах сучасного діалектного мовлення.

3.1. Кожного року п'ісл'а Паски¹ ўс'і л'уди¹ начи¹нают' са¹дити¹ картофл'і // шоб поса¹дити¹ картофл'і / т'реба шоб во¹ни ўс'і бу¹ли з'к'іл'ц'ами¹ / бо йак не¹ буде¹ к'іл'ц'іу / то картофл'а не¹ буде¹ рос'ти // ше з са¹мого ран'а ўс'а с'їм'а ви¹ходи¹ла на го¹род і почи¹нали са¹дити¹ // спочатку йам'ки / це робл'ат' у б'іл'шос'ц'і чолов'їки / бо саме¹ т'ашче¹ // йам'ки біют' одна коло¹ одной і не¹ дуже¹ злибоко // пот'ім ки¹дают' по дв'і картофл'ини¹ у йаму к'іл'ц'ами¹ дого¹ри // коли у йамц'і ўже була картофл'а / то са¹пойу чи¹ грабл'ами¹ загор'тайут' // сад'ат' картофл'і дуже¹ дружно /

¹ Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. С. 242.

² Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів: навчально-методичний посібник / Упоряд.: Коваленко Н.Д., Коваленко Б.О. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. С. 21.

бо це д'ругиї хл'їбн // п'їсл'а того / йак кар'тофл'ї д'їш'ли / то їїх начи^енайут са'пати^е і п'їдгор'тати^е // са'пати^е т'реба д'уже^е д'обре^е / шоб не^е по'рани^ети^е ко'р'їн'а і шоб не^е було бур'ану / бо то'ди во'на за'сохне^е // п'їдгор'тали^е ўже то'ди / ко'ли було ве^елике^е г'уде^ен'а // д'уже^е часто л'уді^е на кар'тофл'ах зби^ерайут а'бо к'ропл'ат' жу'ки // ко'ли ўс'о г'уді^ен'а за'сохне^е у м'їс'ац'ї вер^есн'ї то кар'тофл'ї начи^енайут' ко'пати^е // сп'очатку йак ви^екопували^е / то ли^ешали^е кар'тофл'ї на зе^ем'л'ї / шоб во'ни на сон'ц'ї висохли^е // пот'їм начи^енали^е зби^ерати^е // йак зби^ерали^е / то сорт'їру'вали^е / ве^елику до ве^еликої / нас'їн'ову до нас'їн'ової / ма'лен'ку до ма'лен'кої / ве^елик'ї кар'тофл'ї л'уді^е ли^ешали^е їїсти^е / а ма'лен'ку да'вали^е с'вин'ам // ко'ли кар'тофл'ї були ви'копан'ї то їїх кидали^е у под'вал а'бо у погр'їбн / шоб во'ни не^е г'нили^е // (Інформант: Семенюк Марія Трохимівна, 1933 р.н., освіта – 2 кл. с. Тарасівка, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.).

3.2. Ч'орного хл'їба / на'мочуйемо р'ано т'їсто / во'но м'окне^е ц'їлії ден' / ве'че^ером п'їдробл'айемо / за'м'їшуйемо / розчи'н'айемо / во'но б'роди ц'їлу н'їч і на д'ругий ден' ви'п'їкайемо // пали'мо у пе^еч'ї / шоб п'їч була б'їла і то'ди са'жайемо хл'їб / в'їн пи^ечец'ї: а п'їўтора ча'са / то'д'ї ви'н'їмайемо і м'ожна во'дичко'ўу з'верха / або ж'иром / або ўл'їко'ўу помас'тити і в'їн р'обиц'ї: а мн'а'ген'кїї // пе^ечемо хл'їб б'їлії / ви'п'їчка б'їлого хл'їба / са'ратоўскїї називаєц'ї: а би^еремо д'ес'їт к'їлог'рам му'ки / л'їтра ц'укру / л'їтра ўл'їїї / сол' по ў'кусу / так са'мо д'рожд'ї п'їдробл'айемо ве'че^ером / а на д'ругий ден' пе^ечемо / на ц'ей хл'їб т'реба ў пе^еч'ї тр'їмати час / шоб с'п'їкс'а // чи ко'лис' пе^ек'ли на чи^ер'їн'ї хл'їб / д'ужи^е ў'куснїї о / ну їїго т'реба г'усто за'м'їс'увати і ви'робл'ати шоб в'їн ни^е висходнуў / то'ди на ло'пату ї ў п'їч / про шоб в'угл'а не^е було про'мести / так ї ту'ди їїго са'жати і в'їн д'ужи^е ў'куснїї / ше л'уч'її йак з фор'м'їў // (Інформант: Гуменна Марія Григорівна, 1938 р.н., освіта – 7 кл., с. Хребтіїв, Новоушицький р-н, Хмельницька обл.).

3.3. Зара ма'їу п'їатеро д'їтеї // н'їх'то до мене не^е їїде / не^е їїде / лише од'на о'нучка з ма'мону / ше о'дин о'нук при'їхау до мене // їа з ним п'орайу ху'добу / коро'л'ам р'е'ємо / г'ичку л'омимо / р'їжимо поро'с'атам / кур'чатам // мала та'к'ї г'арн'ї кур'чата / ве^елик'ї / ра'бен'к'ї / то шос у'ч'ора пок'рало / їа х'ожу п'лачу / то усе од'но не^е ма хар'чу да'вати / так жи'їємо не^е д'обре // п'енец'їў ка'зали шо до'бау'ат / то ме^ен'ї до'бавили од'ну г'рїўну і д'есат ко'п'їїок / то м'ожна про'жити чи не^е м'ожна про'жити // го'нуки ше не^е же^енати то ка'жу / шоб же^енли'с'а / бо х'очу на ве'с'їл'а // а во'ни ме^ен'ї

кажут шо ше рано бабу // то шо будеши казати / йак во ни ме не слухайут // оце не і дут // бараболіна на городі не росте / гоїі / рочк'ю не ма // н'і чого не ма // землі / пай м'ї заб'рали / н'і чого не да'їут нам за н'ого / хл'їб дороз'ї / пенц'її не хватає / бо тре дитин'ї шос' / да ти / й шос' так купити // йак так жити / тре ўсе купити // ко'рову мала / продавла / бо не можу ходити // ўже ўсен'ка з'горбилас' а таї не можу ходити // (Інформант: Юркова Ганна Яківна, 1929 р.н., освіта – 4 кл., с. Бабіне, Старосинявський р-н, Хмельницької обл.).

3.4. М'ї вуїко буў ха з'ейн на ўс'о се'ло // по'ратки ў него бу'ли скр'іс' // ў хл'їв'ї ўс'о ўр'емія / вичи'сиче'но / по'ловоюу при'т'руше'но / п'ід'м на'в'есом ўс'ому сво'їе м'іс'це // вуїко знаў / де ў него шуфл'а чи табл'і / ри'с'кал' чи сапи / грабл'і чи д'ругіі інстру'мент // надво'р'і то же чи'стота і по'радок // шта'хети ўс'ї ії'дна ў ії'дну / слуп'очки р'ї'н'ун'к'ї // под'в'ір'е за'мете'не / по'п'ід'м за'бором скр'іс' с'по'риши // ў росадни'ку ба'гац'ко кв'іток // вуїна поса'дила компос'т'ел'її / ор'ї'н'її / фл'окси / ма'їори // дал'ї по'п'ід' хату рослї іагрис'т / смо'род'їна / пу'з'ун'ки // коло ме'ж'ї вуїко поса'диў сли'ўки / б'їл'ше' горстк'ї / але бу'ли там і че'р'куш'ї // ў сад'м'ку рослї іа'блон'ї / ран'ї і з'їмн'ї // го'род'м' вуїко са'диў / ран'ше'м' ўс'їх // в'їн н'ї'коли не шу'каў / коней / шоб'н' во'рати / а с'копуваў ўс'ої го'род'м' п'ід ри'с'кал' // йак /т'їл'ко зе'м'л'а прог'р'ївалас' / са'дили картофл'ї / по'том по картофл'ах рос'ї'вали бура'ки // фа'сол'у са'дили п'ід'м сапу' то же' по картофл'ї // ка'н'ешно / са'дила вуїна ба'гац'ко росади // не'було та'кого / року / шоб'н' ў них не ўр'одили пом'ї'дори чи вог'їр'ки // кажного / року вуїко го'ду'ваў зо два каба'ни / три'маў ку'р'ей / гу'сеї / ин'дик'ї // ку'гут буў здо'рово'ец'киї і та'кїї с'ка'женїї / шо і пса не тре бу'ло три'мати //¹ (с. Ходаки, Барський р-н, Вінницька обл.).

3.5. Коже'н ден' / ў /ш'їс'т'ї го'дин'ї іа ўста'вала / он'ходитьи госпо'дарку // іа но'сила | воду с ки'р'ниц'ї / а по'тому /терла бура'ки с'вин'ам / по'тому ко'ли на'терла т'роха бура'к'ї // розд'їлила на два ве'д'ра і бе'ру во'ди і л'ейу туди т'роха во'ди / квас'ного моло'ка // йак'шо іе барабол'ї та'к'ї др'їбн'ї / йак /того / то ки'дайу туди і руками розми'наїу і розм'їшуйу / і да'їу с'вин'ам // ко'ров'ї да'їу йак'шо /л'їтом / то бу'рин / восе'ни да'вала бура'чинки т'рохи // /осипки ў /жолуб'ки да'їу // курам да'їу ши'шниц'ю / ку'рузи // /деколи

¹ Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т. / упоряд.: Н.Д. Коваленко. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. Т. 2. С. 456.

да'йу буро'чинки //¹ (с. Коралівка, Борщівський р-н, Тернопільська обл.).

4. Порівняйте особливості транскрибування текстів різних хрестоматій.

4.1. Про нечисту силу. *Росказаў мен'і ісе муї стрый // коли вўн быў ішчі молодым / та дўже часто йім говоріли стар'і л'ўде^а про не^ачистоїе // но / молод'і іе молодыми / та не^а в'ірили / лиш с'а ўсе с'м'іялі // айбо раз йакос' ішли хлопці думў із другойі ўлиці / а стрый жиў маї далёко / ўс'і с'а розыйшли / та вўн пўшоў сам // нікат / а ў йаркові їде така файна д'ўўка / айбо ўс'а ў б'ілому // йак го ув'ід'ла / пачала с'а с'м'іяти таї іграти / та їде за ним ігравучи // стрый лиш нікат / та нич не^а каже // дўйшоў до ворўт та пўшоў до хыж'і спати / на другый дин' так ўйшло / што вўн сам опійат' ішоў думў / і опійат' ута д'ўўка // вўн с'а дўже напўдиў / та росказаў усалос отак'о вўц':ови // тот го побійў таї казаў / убы , бул'ше сам думў не^а ішоў // но та стрый с'а стараў не^а їти сам думў // ўто с'а ўже стало забывати / таї на Рўдво стрый пўшоў із рўтдоў / штос':а задержаў у д'ўўкы / та їде думў сам // нікат / а ў йарку опійат' ута д'ўўка // студе^ано так / а ўна ў л'ітн'ому плат'і / та так соб'і їде за стрыйом ігравучи // стрый с'а дўже напўдиў / та нич не^а каже / лиш ішчі маї скоро начаў їти // йак ужэ быў коло ворўт / она с'а зас'м'іяла дўже гóлосно / таї указала му / што кыбы йўў хот' слово ўказаў / та быў бы нав'ікы йііі // таї пррпала //².*

4.2. *Йа / ципом н'е^а ў'м'ийў моло'т'ит' // чолов'ик ў'м'ийе / а йа н'е ў'м'ийў / йа н'е^а зан'і^амалас' / м'і^а об'бочку об':івал'і ўже шо там було ў нас // а п'росо м'іал'і / ми по л'ісу с'і^айа^ал'і п'росо / то ўже нам було та'к'е удо'вол'ств'ийе / шо це ўже ба'гато було з'ем'л'і / с'ейо^ал'і бо^ат'к'і там п'росо / з'воз'іл'і ў хати і то м'і йо'го ўже о^ано там п'рийе д'обре / дак м'іал'і / помо'гал'і мійат' // но'гам'і / а йак / це з'начит' йа'ка в'ажка ро'бота була / мійат' п'росо / і іе'но ш к'репко по'гано в'і'м'інало'с' / а зо'стоўл'ал'і ж'гарно йо'го мійат' / шоб з'ер'на ж бо'л'ж було / шоб н'е осто^авалос' / ота^ак'е // о^ац'е ў но'гах / но'гамі^а м'іал'і ў но'гах / о'так / бе'рут' сно'па й о'та'ко трут' но'гам'і / у но'гах / рукам'и^а ж п'роса н'е в'имн'еш / на'гам'і / і н'е в'і^амолат'иш йо'го // л'оже то спец'іал'н'ийе т'к'ийе мо'ши'ни т'е'пер іе / бо ў нас п'роса ўже н'е с'ейо^ал'і л'уд'і / ц'е йа з'найў шо*

¹ Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т. / упоряд.: Н.Д. Коваленко. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. Т. 1. С. 18.

² Українські закарпатські говірки. Тексти / Упор. та передм. О. Ф. Мигoliniнecь, О. Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. С.106.

ице йаг була ў бат'куў / у ш'колу хо'д'іла / д'ак м':и' ў'л'іс'і / с'ейе'ал'і
п'росо / п'р'у'і'копува'л'і ўруч'ну / там по д'ел'анках ск'і'дал'і ўже тей
тоже х'м'і'з'н'ак / і пр'і'копува'л'і д'ак м'і м'йал'і його / до'ак оц'е йа
знайу / шоб о'но ўже було спаране // ну / ус'е знос'іл'і ў хату / шоб
о'но пар'илос' со'аме по соб'у / н'ево н'е'і пол'івал'і ж к'інетком / а
йано йак управало наче / пудпарувало одне друге / спарувалос' //¹.

4.3. Про лосів і вовків.

Наро'дила со'б'і доч'ку/ на'думалис'а сп'равит' х'рес'б'ини// з'вали
л'удеї / нава'рили об'ї'еду/ нас'ходилос'а ба'гато моло'д'ожи і
ста'ри// іш'ли на х'рез'б'ини із при'носом/ у ко'го шо було// нес'ли
пи'оно/ пи'е'ниц'у/ пиро'ж'ки/ і то'д'і сад'овили за сто'ли і одбу'вали
об'ї'ед// посл'і х'рес'б'ин начи'нали грат'/ сп'і'ват'/ танц'о'вали//
'посл'і с'о'го ко'му ку'да схо'т'ілос'/ туди і рос'ходилис'а// на други
ден' на с'і х'рес'б'ини при'шоў лос'// 'серед'улиц'и// лос' за'й'хау/ вез'ли
'с'іно і в'їн при'ї'схаў/ при'шоў с'л'ї'едом за 'возом// до 'лос'а
насоби'ралос'а/ не 'бачи'ўши ше 'лос'а/ насоби'ралос'а ба'гато л'удеї/
йа'ки бу'ли ус'і заинтере'совани// до йо'го с'тали пуд'ходит'/ в'їн
т'ї'каў// ну ўс'о раў'но ж та'ки наздо'нали йо'го/ з у'с'іх сто'р'он
обкру'ж'али і ди'вилис'а бу'ли 'дуже заинтере'совани с'ім с'л'учаем/
і 'посл'і с'о'го рози'шлис'а/ і на 'цому ўсе 'кончилос'а //².

4.4. У нас до'ма ча'сто л'ўб'лат' ва'рїти борич // то на'ша україїн'с'ка
стра'ва / і мы колїс' / і шчи мо'йа ба'пка / пра'бапка / таї од ма'тири /
йа маї б'ўше наўчїлас'а ва'рїти го // позира'лам / йак онї ва'р'ат' /
так і йа стар'алас'а ва'рїти// у нас до'ма ва'р'ат' йогó раз у
тї'жд'ін'// і ва'р'ат' йогó так / би'ри'еме кусóчок мї'аса йакóго
маїи'еме / ци говї'адину / ци сви'ніну / і клади'еме у во'ду // дис' три
л'їтры при'блїзно / но йакá с'імїа // к'їт' ве'ліка с'імїа та б'ўше // і
клади'еме то мї'асо ва'рїтис'а // онó с'а ва'рїт' до готóвнос'т'ї // йак
с'а ва'рїт' / та усї шум'ї'коў зби'раїи'еме п'їну / шо утвóр'уїес'а у
боричóви // но і жир ма'ло // йак мї'асо с'а зва'рїло / унїмаїи'еме із
вод'ї мї'асо // йакїшó йе к'ўсточкы / та уд':іл'аїи'еме од мї'аса // пак
би'ри'еме че'рв'ен'ї бурáк / р'ї'жи'еме на солóмку // цибу'лу надр'убно
р'ї'жу / і ко'р'їн' пе'т'рушкы мож // морко'ўкы на тако'му ве'ліко'му
ре'се'л'óвови д'ел'у'ву і клади'еме тушїти// онó с'а тушїт' у олайу/
посóли'еме ма'ло то // йак ужé с'а ма'ло вїт'ко так'їм золотїст'їм
цв'єтом / туд'ї клади'еме томáту ма'ло // і шчи с'а ма'л'їн'ко пак

¹ Говїрки Чорнобильс'кої зо'ни: Тексти / Упоряд: Гриценко П.Ю. та ін. Київ: До'віра, 1996. 358 с.

² Говори україїн'с'кої мови: Збїрник текстїв. Київ, 1977. С. 170-171.

потушит' / і у стóрону клади́ме тотó // кру́мпл'і малін'кыми кусóчками р'їжи́ме і капúсту тóже д'елу́ву ват' рука́ми нар'їжу // і клади́ме тот бул'йóн / де с'а мйáсо вари́ло // мож і проц'идити / та тоўды вун фáйный бóде / світлы́й ма́й / і ў тот бул'йóн клади́ме кру́мпл'і вари́ти // йак ужé ма́л'ин'ко закы́нит' / туды́ капúсту мэчи́ме // і то с'а вари́т' дис' прибли́зно два́ц':им' мину́т / до готóўнос'т'і // там вiтко / йак с'а ужé кру́мпл'і звар'ат' // туды́ шóс'ме жáрили / моркóўку там / і то высыпáйи́ме у горни́ц' / де с'а вари́ло // і то закы́нит' / і то пак йак готóвойе / знимáйи́ме гет // отó мйáсо пак кáждый со'б'і мэче у тáр'іл / і пак такы́ми кусóчками би́ри́ме¹.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Організаційний момент. Вступне слово викладача.
2. Обговорення теоретичних питань плану практичного заняття.
3. Перевірка домашніх завдань.
4. Аналіз текстів говіркового мовлення за збірником: Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2019. 344 с. URI: <https://cutt.ly/94PoadY>.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Анкетний метод – один із методів збирання діалектного матеріалу, який використовується тоді, коли необхідно зібрати діалектний матеріал на певну тему з великої території за порівняно невеликий проміжок часу, що не під силу одній людині чи групі наукових працівників. Тоді спеціально опрацьовані діалектологічні програми або анкети на певні теми розсилаються на місця кореспондентам, які й заповнюють їх згідно з інструкцією, що обов'язково додається до програми чи анкети.

Експедиційний метод – один із методів збирання діалектного матеріалу для особливо важливих наукових праць, наприклад, для діалектологічних атласів, монографічних досліджень тощо. Його використовують фахівці-діалектологи, які опитують носіїв говірки безпосередньо за допомогою питальників. Цей метод забезпечує найбільш можливу точність діалектних відомостей.

¹ Скарби українських говорів: тексти про борщ/ відп. ред. Н.Хібеба, В.Леснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. С. 34. URI: <https://cutt.ly/N4KPs3D>.

Питальник (анкета) – спеціально розроблена система питань, за якими виявляють і записують діалектні відмінності національної мови. Використовується для більш повного охоплення проблеми.

Діакритичні знаки, діакритики (від грец. *διακριτικός* – розрізняльний, розпізнавальний) – надрядкові, підрядкові або середрядкові знаки, які вживаються для позначення різних звуків (у транскрипції) і їх відтінків, зображуваних однією й тією самою буквою. Ними позначаються такі властивості звуків, як більш переднє або більш заднє творення голосного, дзвінкість чи глухість приголосного, довгота чи короткість звука, різні ступені пом'якшення приголосних тощо.

Транскрипція (лат. *transcriptio* – переписування) – це спеціальна система письма, яку застосовують для точного відтворення звукового складу слів і текстів мови. Розрізняють три типи транскрипцій: фонетичну, фонематичну і практичну.

Фонетична транскрипція – спосіб передачі на письмі усної мови з усіма її звуковими особливостями. Вона ґрунтується на таких вимогах: кожна літера позначає на письмі лише один і той самий звук, а кожен звук передається завжди тією самою літерою. Фонетична транскрипція, крім знаків, що позначають фонем, використовує ще й інші знаки та діакритичні знаки, за допомогою яких виражаються різні варіанти фонем. В її основу покладено український алфавіт, але без літер я, ю, є, ї, які на початку слова, після голосних, апострофа та м'якого знака позначають два звуки; без літери щ, яка позначає сполучення звуків [шч], та ь, що не має звукового значення.

Голосні звуки передаються такими знаками:

[i] – голосний переднього ряду високого підняття, нелабіалізований (л'іс, в'іл);

[i^е] – звук, проміжний між [i] та [e], але ближчий до [i] (з'най'еш);

[i^н] – звук, проміжний між [i] та [и], але ближчий до [i] (мі^н'і);

[i̇] – голосний переднього ряду високого підняття, нелабіалізований, з дещо звуженою артикуляцією (д'іўка, хліў);

[i̇e] – дифтонг – складний двоелементний звук, що вимовляється одним поштовхом повітря (п'і̇еч, д'і̇єўка);

[i̇] – лабіалізований звук [i] (д'і̇ўка, ст'і̇л);

[i^л] – звук, проміжний між [и] та [і], але ближчий до [и] (ми^л'і);

[и] – голосний переднього ряду, нелабіалізований, підняття високо-обнижене (тихо, |риба);

[и^е] – звук, проміжний між [и] та [е], але ближчий до [и] (си^ело, дехати^е);

[е^и] – звук, проміжний між [е] та [и], але ближчий до [е] (се^ило, ве^ид'іти);

[е] – відкритий голосний переднього ряду, нелабіалізований, підняття середнє (небо, зру^бела);

[е^а] – звук, проміжний між [е] та [а] (тре^аба, жме^ан'а);

[е^і] – звук, проміжний між [е] та [і], але ближчий до [е] (має^іш);

[а] – голосний заднього ряду низького підняття, нелабіалізований (мак, мн'асо);

[а^о] – звук заднього ряду низького ряду низького підняття, лабіалізований (за^оўтра, ка^озаў);

[о] – голосний заднього ряду середнього підняття, лабіалізований (голос, о^чите^л'ка);

[ô] – голосний заднього ряду середнього підняття, лабіалізований, з дещо підвищеною артикуляцією (ôс'ін', ішôў);

[о^у] – звук, проміжний між [о] та [у], але ближчий до [о] (ко^ужух, чо^уло^в'ік);

[у^о] – звук, проміжний між [у] та [о], але ближчий до [у] (ку^ожух, бу^ол'ачка);

[у] – голосний заднього ряду високого підняття, лабіалізований (дух, ку^гут);

[уо] – дифтонг – складний двохелементний звук, що вимовляється одним поштовхом повітря (вуо^л, куон')

[ы] – звук середнього чи заднього ряду високого або середнього піднесення (рыба, чы^тати);

[ы^о] – звук середнього чи заднього ряду високого або середнього піднесення, лабіалізований (вы^осокі, мы^оло);

Приголосні звуки передаються такими знаками:

а) губні – б, п, в, ў, м, ф;

б) передньоязикові – д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, н, л, р;

в) задньоязикові – г, к, х;

г) фарингальний – г;

г) середньоязикові – ј, ї.

Більшість приголосних звуків позначається відповідними літерами українського алфавіту. Літера *з* позначає передньоязиково-зубну дзвінку африкуту (*з*'в'ін), літера *ж* – передньоязиково-ясенну дзвінку африкуту (*ж*^ери^ело).

Часткове знеголошення дзвінких приголосних позначається кутиком праворуч унизу від літери відповідно до звука або літерою меншого розміру відповідного глухого звука (л^баб^ка, кл^дад^тка).

Зміна [т'] > [к']: к'іло.

Зміна [д'] > [г']: г'ід.

Так звані нескладотворчі [у] та [і] позначаються відповідно [ў] (даў), [ї] (гаї).

Шепелявість свистячих [с], [з], [ц] позначається літерою меншого розміру відповідного шиплячого звука (с' ш'іно, з' ж'іма, ц' ч'кувати).

Палаталізованість приголосних позначається знаком апострофа (с'вато).

Довга вимова приголосних і голосних позначається двокрапкою (зна^н:а). Ослаблена (зредукована) вимова звуків зображається літерою меншого розміру, що виноситься трохи вгору (ве^нсна).

Місце наголосу позначається вертикальною рисою, яка ставиться перед знаком приголосного, що передує голосному наголошеного складу, а коли в наголошеному складі немає попереднього приголосного, то риска ставиться безпосередньо перед літерою голосного (но^га, го^дина, л^арка, т^рет[']іі).

Нероздільна вимова двох слів передається дужкою (), що сполучає останню літеру попереднього слова й першу наступного (х'іба ж)

Довга пауза в кінці фрази передається знаком (/), а коротка пауза в середині фрази між окремими цілісними відрізками мовлення й пауза, що виникла неорганічно, внаслідок перериву мовлення, промовчування тощо, – знаком (/). З інтонаційних знаків уживається тільки знак питання.

У лемківських, бойківських, закарпатських, середньо- та східнополіських, середньонадніпрянських та деяких інших говірках виявлено тенденцію до втрати протетичного [ɛ]: *о^р'іх*, *о^стриї*, *А^нна*, *А^нниці^а*.

У позиції перед кінцевим [ʋ] палатальний [p'] ствердів у більшості українських говорів. Однак в окремих говорах південно-західного наріччя палатальний кінцевий [p'] у двоскладових лексемах з наголошеним суфіксом зберігається: *ко^л'сар[']*, *гон^л'чар[']*, *в'іу^л'чар[']*, *ри^л'бар[']*. Не депалаталізується [p'] також перед приголосними звуками в словах, де після [p'] занепав слабкий зредукований [ʋ]: *л^ги^л'р[']ко*, *л^хар[']кати^л*, *оги^л'р[']ки^л*, *л^в'ір[']мо*, *л^нар[']те*, *л^жар[']те*, а також у словах, де колись існувало друге повноголосся, яке не збереглося, оскільки новий [ʋ] після [p'] з часом редукувався: *вер[']х*, *тер[']х*.

Практичне заняття № 3

Тема: ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

Мета: засвоїти особливості дослідження різних тематичних груп лексики; опанувати навичками визначати склад, структуру, генезу одиниць лексико-семантичних і тематичних груп; усвідомити шляхи розширення семантики окремих лексем на діалектному рівні, з'ясувати поняття 'обрядова фраземіка'; засвоїти особливості вживання фразем в обрядових текстах; формувати мовну, лінгвістичну, етнолінгвістичну компетенцію студентів.

План

1. Поняття про тематичні та лексико-семантичні групи (ТГЛ, ЛСГ).
2. Ономастика як засіб вивчення історії рідного краю.
3. Етнолінгвістична характеристика побутової та виробничої лексики.
4. Поняття обрядової фразеології.
5. Особливості побутування фразеологічних одиниць в обрядових текстах.
6. Програми-питальники для збирання діалектних матеріалів. Різновиди питальників.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 177–198.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 74–84. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля. Львів: Фенікс, 1997. 136 с.
4. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наукова думка, 1984. 226 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання діалектної лексики. Київ, 1990. 268 с.
6. Гриценко П. Ю. Українська діалектна лексика : реальність і опис (деякі аспекти). *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти*. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С.9–10.
7. Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. Київ : Наук. думка, 1984. 308 с.

8. Доброльожа Г. Етноконцептний словник постійних народних порівнянь поліських і суміжних говірок [Електронний ресурс]. Житомир : [б. в.], 2020. 147 с. URL: <https://cutt.ly/u4PIQk7>.
9. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 130–137.
10. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум із проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.
11. Коваленко Н. Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні: монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2021. 404 с. URI: <https://cutt.ly/94PfgYk>.
12. Коваленко Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2011. 144 с.
13. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2019. 412 с. URI: <https://cutt.ly/F4KFaod>.
14. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ : Наукова думка, 1990. С. 125–160.
15. Мигoliniць О. Календарно-обрядові назви осіннього циклу в українських закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2021. С. 139–144. URL: <https://cutt.ly/z4PzCM4>.
16. Мінйло Р. Рибальська лексика у формуванні гідронімів, прізвиськ і прізвиськ в українській мові. *Acta onomastica*, 2021. LXII (2). С. 323–334. URL: <https://cutt.ly/Y4Sh4Nx>.
17. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 53–67. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
18. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С. 69–79. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
19. Сабадош І. Українські назви рослин. Історія, етимологія: монографія. Ужгород, 2019. 1032 с.
20. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 30–54. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.
21. Тищенко Т. В. Східноподільський родильний обряд:

- лексикографічний і текстовий описи. Умань: ПП Сочінський, 2016. 407 с.
22. Тищенко Т. В. Лексика бджільництва Східного Поділля. Умань: РНЦ «Софія», 2008. 88 с.
23. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 33–42.
24. Шеремета Н. Вивчення лексики подільських говірок : методичні рекомендації. Кам'янець-Подільський : ІВВ Кам'янець-Подільського держ. ун-ту, 2005. 52 с.
25. Шеремета Н. П. Динаміка традиційної будівельної лексики у мовному звичаї Поділля. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник* : серія історична та філологічна / [редкол.: С. А. Копилов (гол.ред.), В.С. Прокопчук, Л.М. Марчук (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип. XI. С. 340–347. URL: <https://cutt.ly/b4PbzYJ>.
26. Шеремета Н. П. Лінгвокраєзнавчий потенціал найменувань посуду (на матеріалі говіркового мовлення західного Поділля). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Випуск 51. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2020. С. 144–148.
27. Шеремета Н. П. Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. 19 с.
28. Шеремета Н. П., Коваленко Н. Д. Навчальна практика з діалектології: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2003. 84 с.

Домашнє завдання

1. Опрацюйте словникові статті «*Лексико-семантична система*», «*Тематичний словник*», «*Питальник діалектологічний*» за енциклопедією «Українська мова» (Київ, 2000. С. 282, 627, 443).
2. Опрацюйте статтю «*Рибальська лексика у формуванні гідронімів, прізвищ і прізвицьк в українській мові*» (Р. Міняйло, 2021). Наведіть приклади зі своєї говірки і прокоментуйте вислів: «*Поділ лексики говірки на тематичні групи зумовлений передусім усталеною сегментацією позамовного простору, яка існує у свідомості діалектоносіїв; не останню роль відіграють і практичні міркування дослідників, зокрема щодо можливості реалізувати задум – зібрати й*

описати лексику відповідного тематичного кола... Практична цінність сегментації лексичної системи на тематичні чи лексико-семантичні групи виявляється у тому, що незора сукупність лексики говірки вкладається у береги, стає доступною для опису як цілість, яку можна подати як структурно упорядковану, зробити придатною для аналізу» (Гриценко П. Ю. Українська діалектна лексика : реальність і опис (деякі аспекти)).

Наведіть приклади прізвиськ домашніх тварин. Чи у всіх назвах так ж прозора семантика, як у поданому тексті?

Ота 'Мурка, шо з 'Лисойі 'Гори вер'нулас' // ну шо // 'йїла кур'чат ма'лих // чоло'в'ік не 'видержаў і за'віз ў 'Лису 'Гору // це ж д'вац'ат' пїат' к'і'лометр'іў // про'шоў 'м'іс'ац' / а во'на прий'шла / ўс'а ў рип'іа'хах / з'р'азна / ху'д'ушча / страш'на // то й'її ўже і не т'рогали // і во'на ў 'Лисій 'Гор'і поум'н'шала / біл'ш кур'чат не т'рогала // то на 'нейі Лисо'горс'ка ка'зали // (Інформант: Сагайдак Лідія Петрівна, с. Піщаний Брід Добровеличківський р-н, Кіровоградська обл.).

3. Прочитайте подані тексти. Визначіть, лексика яких тематичних груп і якого регіону записана в цих текстах. Послугуючись словниками (тлумачним, фразеологічним, діалектним тощо), з'ясуйте походження відповідних лексем.

3.1. *їа // ф'айна ха'з'айка / бо ў'м'іу ро'бити ўс'о по ха'з'айству // 'мойа 'мамка наў'чила ми'не ва'рити / пе'к'ти / мас'тити / б'і'лити // їа ро'билам ў пе'карни / пе'кла хл'іб' // їа хот' ўже 'дужи ста'ра / но і ў'дома пе'чу хл'іб' / 'мойа 'дочка н'е // та'ко з'вечора про'с'іу му'ку ў ба'н'ак / приго'тоў'у ўс'о за'ран'е // на 'ранок роз'роб'л'айу 'т'істо // да'їу дзер // їа в'ід'іг'івайу квас'не моло'ко на сир то 'дзером за'м'ішую хл'іб' // тог'ди да'їу 'їайц'і / д'р'іжч'і / 'соли // 'поки 'т'істо п'ід'ходи / їа па'л'у ў пе'чи // бл'аш'ки машчу о'л'ійом / в'іроб'л'айу хл'іб' і кла'ду ў бл'аш'ки // ко'ц'убоў в'ігор'тайу гран' на край // ло'патоў са'жайу хл'іб' ў н'іч і загор'тайу бл'аш'ки з'ране'ў // ко'ли хл'іб' с'п'ікси / то їа в'іби'вайу їго на 'чистій руш'ник // 'дужи 'л'убл'у го'речу ш'к'ірку з'с' хл'іба // (Інформант: Тимочків Марія Василівна, 1935 р.н., освіта – 9 кл., с. Мельниця-Подільська, Борщівського р-н, Тернопільська обл.).*

3.2. *те'пер ше про 'л'ікарс'к'і рос'лини роз'кажу / м'н'атка / пе'рце'ва м'н'ата во'на 'дуже' 'добре пома'гає в'ід жо'л'удка / заспо'койує 'нерви і йак л'а'гайнеш с'пати 'випити то сон 'добре ўда'їец'а // ро'машка 'л'ікарска то во'на 'рани 'гогіт' і ви'емочуєш ў н'і і 'тоже' п'їєш йак ў се'ре'дин'і бо'лит / ви'ни'вайєш по т'рошки*

с'к'іл'ко там чи п'іўста'кана чи ста'канчик / 'випила і 'добре пома'гайе // з'в'іро'б'її 'тоже^u 'добра л'їкарська рос'лина / 'добре пома'гайе і в'ід про'нос'їў і так 'випи'ти 'добре пома'гайе / подорож'ник 'тоже^u 'добре пома'гайе / то 'тоже^u л'їкарська рос'лина / подорож'ник при'екла'дайец'а до бо'л'учого 'м'іс'ц'а / в'ін ви'єт'агує жар // (Інформант: Шкула Галина Онуфріївна, 1941 р.н., освіта – 7 кл., с. Бубнівка, Городоцький р-н Хмельницька обл.).

3.3. 'юдосв'іта 'у ки'нциє л'утого зачи'нали'єс'а парни'киє // ко'палиє г'ли'єбок'і ја'миє і заки'далиє јіх ко'н'ачи'єм г'нојем // 'виламиє толо'чилиє і р'їўн'алиє гн'її // перес'ївалиє чорно'зем і заси'палиє ни'єм парни'киє // з'верхиє 'сипалиє перед'н'її / і пи'єри'єм'їшувалиє око'лотамиє // ја'к прог'р'їєц'а зем'л'а / вис'ївалиє про'к'їл'че'не на'с'їн'а / ја'к пос'ходе то јо'го в'їдкри'валиє і поли'валиє і по'лолиє // на об'їд в'їдкри'валиє / 'нан'їч при'єкри'валиє // ја'к п'їдрос'ла ро'сада / 'у т'раўн'ї ви'єсажувалиє ви'єламувалиє триє ра'зи на л'їто // 'пере'д^m 'петра ла'малиє с'п'їдні ли'єст'ки і во'зилиє на п'їд'вод'ї 'у кол'госп // з 'воза зн'їмалиє т'у'т'ун гол'камиє на шпа'гат // на шпа'гат си'єл'алиє дв'ї гол'киє // но'силиє на су'ш'їлку і розпра'їл'алиє ко'жни'єї ли'єст'очок шоб не' с'пари'єс'а // шпа'гатиє з т'у'т'уном ч'їнл'алиє до ла'тин / ја'ких бу'ло 'дес'ат' // дв'ї 'ж'їнкиє ч'їнл'алиє 'шваріє // јїд'на пода'вала // ја'к 'висохне' т'у'т'ун јо'го 'јја'залиє посе'ре'дин'ї / а з дво'х бо'к'їў зр'їзалиє // зр'їзани'єї т'у'т'ун кл'алиє на п'їд'воду і во'зилиє 'у кол'госпну ко'мору // і так скла'далиє і 'периу 'ламку / і д'ругу / і т'рет'у / і че'т'верту // зи'ємоју 'н'їєсл'а 'єс'ї'їєјї кол'госпнојї ро'ботиє сорту'валиє т'у'т'ун на чо'тириє сор'ти / в'їд най'краш'чого до най'єршого // 'пот'їм 'н'їєсл'а сорту'ван'а скла'далиє т'у'т'ун 'у т'у'ки // обви'валиє јо'го ве'єретками і в'їдпра'їл'алиє на з'дачу // за ц'у ро'боту полу'ча'є кол'госп 'зарн'ї г'рош'ї // (Інформант: Мазур Надія Яківна, 1922 р.н., неосвічена, с. Антонівка, Новоушицький р-н Хмельницька обл.).

4. У поданому тексті знайдіть обрядові фразеологічні одиниці, з'ясуйте їхнє значення та особливості вжитку.

'Перше ве'єс'їл'а спра'їл'али / у суботу в'їнок'лети'єни при'єход'ат д'їў'чата та до моло'дойї пле'тут в'їночок з бар'в'їнку 'як 'будут 'у не'єд'їл'у моло'ду 'уби'рати бо ве'єс'їл'а 'єс'о ро'били 'у не'єд'їл'у 'перше^u і поне'єд'їлок // 'у не'єд'їл'у то то пле'тут в'їночки дл'а моло'дойї шоб 'її'її 'уби'рати / а 'пот'їм 'вече'ром при'єходе^u моло'диї до моло'дойї з с'воїми бо'їарами і моло'да бе'єре старос'т'їў / с'тароста і с'ваха і дру'ж'єт'ки / дру'ж'єби і не'єсе со'рочку до моло'дого і там с'ват'ку'єут / гу'л'а'єут / с'п'ї'вайут / то'д'ї роз'єход'а'єї по до'мах // 'у

не^дділ'ю ўже ве^сіл'а / при^ходе^м моло^ддїї до моло^ддойї / почи^найїці і ве^сіл'а // перше^м / не хо^ддили до ц^керкви до ш^л'убу / а т^іл'ко роз^спис' / п'іш^ли роз^спи^салис' до с^іл'їради і ўс'о // з^вичай та^кїй буў / шо не го^тувалис' а йак з^ара / а ск^ромне ве^сіл'а 'було / л'удїй не 'дуже^м ба^гато за^прошували і ве^сіл'а 'було ск^ромне^м / хто шо маў 'тойе нала^дїў і так в'їдбували то ве^сіл'а / і ше на д^ругїй ден' / а 'пот'їм ше ў в'їўторок 'були з^гос'т'ї ш^ли до моло^ддого / йак моло^дда п'іш^ла до моло^ддого то до моло^ддого ў з^гос'т'ї / а йак'шо моло^ддїй п'ішоў до моло^ддойї то до моло^ддойї ў з^гос'т'ї / в'їўторок і се^ре^да то з^гос'т'ї так м'їн'алис' а // та^к'ї бу'ли ве^сіл'а / ве^сіл'а 'були 'б'їдн'ї ў там'т'ї ро^ки п'їс'л'а в'їїни / бо не 'було та^кїх 'роскош'їў йак з^ара // (Інформант: Шкула Галина Онуфрїївна, 1941 р.н., освіта – 7 кл., с. Бубнівка, Городоцький р-н, Хмельницька обл.).

5. У поданому тексті знайдіть назви ігор та забав. Наведіть власні приклади.

Ми ў ди^тинств'ї з^ралис'а к^ласу / п^екара з^ралис'ї / мн'а'ча ки^дали / сонц'а з^ралис'ї / вон та^кїх і ко^п'їйок з^ралис'ї / 'шоби 'було чим з^ратис'ї // жмур'ка з^ралис'ї / заў'їазували 'вочи / д'їўчата от х^лоц'їў хо^валис'ї / а йа по^том шукала йїх / ко'го наї'ду 'ран'че / кри^чали / йа ўже йе // во^так ми 'д'еїтво про^водїли // а з^гонтика так з^рали / пїят' ко^п'їйок / так йак би з^ара пїята ку^п'їйка / ота^кїх 'було пїят' з^гонц'їк'їў / і рос^тел'ували ну на т'їм'во / на йа'к'їс' хус^тин'ї чи ва^рет'ї / і так п'їтки^дали дог^ори / а д^ругїй бе^реш п'їтстаў'л'айе^ш 'руку / шо^п там 'тойе зла^пати / 'шоби 'було дваў ру^ц'ї і 'так 'пока ўс'їх пїят' не^м по^лапайе^ш // сонце / ро^били та^к'ї кл'їтки / йак от 'ш'їпкі ў 'в'їкнах / о / і так ски^дали шк^ло ку^сочок і так на од^н'ї ну^з'ї пе^ре^скакували тих ш'їс'т' кл'їто^чок // і клас так 'само / ро^били / на 'водн'ї но^з'ї і ски^дали шк^ло і ска^кали ў іїд^ну кл'їточку / тог^ди ў д^ругу і так т^рет'у / так йїх 'було ш'їс'т' кл'їто^чок і ў 'каждоу кл'їтку тра на од^н'ї но^з'ї 'було сту^пити і ска^кати // а п^екара з^ралис'ї во^так / б^рали 'бучки / закла^дали ку^сочок 'бучка тої'во ў 'земл'у і ки^дали пати^ками // кот^рої / кот^ре з'їб'їе / з^начи^т' / йак йа 'кинула 'перша не^м з^била / ки^даїе хто то д^ругїй / 'шоби з^бити ку^сочок 'того пате^чка // от та^к'ї йїгри / бо те^мпер ўже йе^мнакше / а тог^ди ўже інакшїх не^м 'було //¹ (с. Завалїйки, Волочїський р-н, Хмельницька обл.).

¹ Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів: навчально-методичний посібник / Упоряд.: Коваленко Н.Д., Коваленко Б.О. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. С. 42.

6. Проаналізуйте взірці програм для збирання діалектного матеріалу за посібником Н. Коваленко, Н. Шеремети «*Практикум з проведення діалектологічних досліджень*» (С. 134–151) або інші (на вибір). Окресліть завдання, зміст і структуру питальника.

7. Ознайомтеся з методичними вказівками до «*Інструкційної програми з питальником для збору тваринницької лексики*» В.В. Німчука (Глухів, 1978. С. 34.) та «*Навчальної практики з діалектології*» Н. П. Шеремети, Н. Д. Коваленко (Кам'янець-Подільський, 2003. С. 4–7), доведіть їх важливість.

ІНСТРУКЦІЙНІ ВКАЗІВКИ ЗБИРАЧЕВІ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ

(Інструкційна програма з питальником для збору лексики з тваринництва / уклад. В. М. Куриленко. Глухів, 1978. С. 34)

1. Для більш повного відображення діалектних особливостей говору опитувати потрібно корінних жителів, які тривалий час займалися тваринництвом і постійно проживають у цьому населеному пункті.

2. Відповіді на питання записувати на спеціально підготовлених картках, послуговуючись фонетичною транскрипцією для передачі всіх особливостей говору.

У кожному записаному діалектному слові обов'язково ставити наголос.

3. Відповідаючи на питання «Як називається...», потрібно поставити питання, записати відповіді інформатора, а потім, прочитавши наведені в питанні приклади, з'ясувати, які з них уживаються в мові. Це допоможе виявленню всіх уживаних у мові слів, що називають одну реалію, поняття. При наявності паралельно вживаних слів зазначити, яке з них зустрічається частіше.

4. З метою з'ясування семантичної амплітуди слова програмою передбачені питання «Що означає слово...». Відповіді на кожне з них потрібно записувати в послідовності, передбаченій самим питанням. При відсутності одного чи кількох передбачених програмою значень потрібно записати слова, які мають ці значення, а також значення, не передбачені питанням.

Наприклад: відповідь на питання № 5 програми в одному з населених пунктів була такою:

5. Що означає *худоба*: а) домашні тварини; б) велика рогата худоба; в) пожитки, майно; г) лайливе слово; д) скриня зі всім надбанням для дівчини, яка виходить заміж...?

5. *худоба*:

- а) — ні, наз. скот;
- б) + велика рогата худоба;
- в) + пожитки, майно;
- г) + лайливе слово;
- г) — ні, наз. посаг, придане (рідше);
- д) інших значень не має.

5. Потрібно повністю записувати прізвище, ім'я та по батькові інформатора, рік народження та точну адресу.

6. Збирач діалектної лексики також зазначає повністю своє прізвище, ім'я та по батькові, адресу, місце роботи чи навчання, дату опитування.

Індивідуально-дослідне завдання

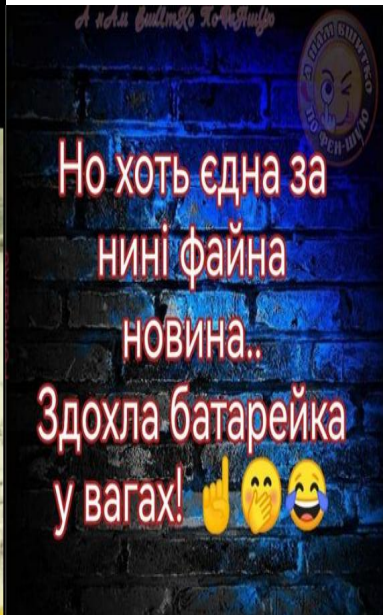
Зберіть польові матеріали НА ВИБІР.

1) Для дослідження тематичної групи лексики (лексика спорідненості і свояцтва, побутова, будівельна, ковальська, сільськогосподарська, тваринницька, мовноетикетна або інша на вибір) в селах Поділля (чи іншого регіону), подати їх тлумачення. Записати зібраний матеріал фонетичною транскрипцією;

2) Зафіксувати обрядове дійство від носіїв говірок і записати зібраний матеріал фонетичною транскрипцією.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Організаційний момент. Вступне слово викладача.
2. Обговорення теоретичних питань плану практичного заняття.
3. Перевірка домашніх завдань.
4. Аналіз зібраного матеріалу у польових умовах.
5. Хвилинка гумору.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Тематична група лексики (ТГЛ) – лексична мікросистема, системність якої виражається в її безпосередніх внутрішніх зв'язках предметів і явищ дійсності, насамперед за предметно-логічними ознаками.

Слова тематичної групи у її початковому, прямому, первісному значенні обов'язково мають однакові диференційні ознаки, що характерні для всіх слів цієї групи. Ці загальні ознаки і дають підставу для перенесення назв слів ТГЛ на інші поняття, що мають схожі ознаки (метафоричне перенесення), або суміжні поняття.

Тематичні об'єднання в галузевій терміносистемі можуть містити по кілька ядерних (основних) лексико-семантичних груп, а їхні одиниці характеризують чіткою диференціацією ознак.

Лексико-семантична група лексики (ЛСГ).

У позамовному просторі ЛСГ співвідносяться з множиною різноструктурних одиниць, що об'єднуються спільністю семантичного ядра, що зумовлює взаємозалежність і взаємовідношення елементів групи як одиниць мовної системи. Наприклад, тематична група тваринницької лексики має складну внутрішню структуру: у її складі виділяються ЛСГ, компоненти яких об'єднуються на основі спільної референтної віднесеності, а протиставляються рядом диференційних ознак. Це, зокрема, групи лексем на позначення: а) свійських тварин, б) назв стад, в) місця знаходження свійських тварин, г) продуктів тваринництва, ґ) агентивів, д) знарядь, пов'язаних з доглядом та утримуванням свійських тварин, е) вигуків спонукання до дій, є) дій, пов'язаних зі свійськими тваринами, ж) назв фізіологічного стану, в якому перебувають свійські тварини, та дій, які вони виконують.

Розмежовують ядерні і периферійні групи, що залежить від їх здатності виражати основне значення лексико-семантичної групи, частоти уживання, жанрово-стильової диференціації значень, валентності та ін.

Практичне заняття № 4

Тема: ГОЛОСНІ У ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: набути навичок аналізу говіркових явищ вокалізму, простежити залежність якісних характеристик вокалів від словесних, фразових позицій, оточення тощо.

План

1. Діалектні системи голосних.
2. Фонема [i], її вияви (відбиття давніх [i], [i̯], [i̯] у поліських і закарпатських говірках).
3. Варіанти фонем [i] та [e] у говорах.
4. Фонема [y], її вияви у карпатських говорах.
5. Фонем [u], [o], [a], їх вияви у говорах.
6. Явище перезвуку.
7. Гіперичні явища, їх різновиди в українських діалектах.
8. Інші фонетичні явища в системі голосних.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 37–60.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 39–53. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія. Чернівці : Рута, 1995. 400 с.
4. Гримашевич Г. Діалектні тексти середньополіських говірок як джерело збереження фонетичних особливостей. *Філологічний часопис*. Вип. 1(13). 2019. С. 12–20.
5. Дзєндзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. I. Фонетика. Ужгород, 1965. 90 с.
6. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 34–58.
7. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ, 1973. 156 с.
8. Іщенко О. Інвентар звуків у діалектах: до проблеми витоків української мови. *Український глотогенез: Матеріали міжнародної наукової конференції / відп. ред. В. Мойсієнко*. Житомир: Полісся, 2015. С. 92-116. URL: <https://cutt.ly/V4SnaUN>.
9. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.

10. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси, 2003. 367 с.

11. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С 39–52. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.

12. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С. 57–61. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.

13. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.

14. Ткачук П. Є. Акцентні парадигми іменників і дієслів у західноподільських говірках (на матеріалі говірки с. Авратин Волочиського району Хмельницької області)». *XIV Республіканська діалектологічна нарада*. Тези доповідей. Київ: Наукова думка, 1977. С. 48–50.

15. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 23–27.

16. Фонетика, морфологія, словотвір / за ред. П. Гриценка; Н. Хобзей. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. 408 с.

17. Шеремета Н. П. Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 34. С.314–317. URL: <https://cutt.ly/v4SHxut>.

18. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 25–35.

19. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 33–59.

20. Юсікова О. Зі спостережень над системою голосних фонем у поліських говірках. *Волинь – Житомирищина*. 2010. № 22 (2). С. 310–316. URL: <https://cutt.ly/94SbE81>.

Домашнє завдання

1. Опрацюйте статтю Петра Ткачука «Акцентні парадигми іменників і дієслів у західноподільських говірках (на матеріалі говірки с. Авратин

Волочиського району Хмельницької області». Порівняйте описані у статті акцентні парадигми зі своїми говірковими особливостями.

2. На прикладі карт №№ 10, 36, 38, 58 першого тому та №№ 9, 14, 29, 52 другого тому Атласу української мови, прокоментуйте умови рефлексії давніх [ʎ], [ɔ], [ɛ] та визначіть ареали різних рефлексів цих звуків. Поясніть вимову давніх [ʎ], [ɔ], [ɛ] у наведених словах.

Сн'їг, хл'їб, д'їд, гр'їх, 'с'їєно, 'в'їєра, об'їєд, слид, 'тило, п'їйвен', сн'єг, д'єд, об'єд, 'рєчка, сєно'кєс, бє'лок, мє'шок, 'бєсєдє, дє'док, 'д'ї'їкє, хл'ї'ї, с'п'ї'ївєтє, ц'увувєтє, вул, кун', при'єн'ус, пїук, дв'їр, бол'їт, в'їз, 'вєч'їр, стил, гист', хвист, сныл, по'руог, бол'ї'їт, до'руїг, куєн', п'їєч, ш'їєст', 'шчу'їтка, н'ї'їс, 'осєн', 'пєпєл, 'кємєн', вєсємдє'с'єт, сєм'нєц'єт', шєс'нєдцєт', м'їд (мєд), б'їг (бєг).

3. Прокоментуйте на прикладі поданих слів звукові варіації фонем [и] та [е] у говорах.

Дуб'єнє, сос'нєнє, йє'лєнє, гр'їбє, о'пєн'кє, 'жєтє, 'мєлє, 'вє'д'їтє, 'пєшут, тє'к'єї, д'ї'їкє, зб'ї'їрєйт', сї'н, бї'к, вї'сєк'ї, 'жї'вєт, 'мї'їшє, кин', пич, 'бїлїї, 'пїшкї, 'вї'шкї, шї'рєкїї, вї'ш'нєвїї, жї'їт'є, жї'її'їт'є, 'жї'їтє, чї'тєтє, кїр'вєвїї, 'нєгє, лї'їт'є, лї'їчу, вє'с'їл'є, м'ї'н'ї, г'їрєїц'є, мє'л'їїц'є, йє'г'н'є, 'т'єжкє, стр'їч'єїє, їз'єї, 'дєв'їєт', 'дєс'єт', 'шєст'її, 'сємїї, йє'гє, 'нєсєт', 'хєдєт', 'л'їбєт', 'дєсєт', бї'рєзє, т'рєбє, ж'ємєн'є, тє'пєркє.

4. Схарактеризуйте артикуляцію фонем [ы] у карпатських говірках та з'ясуйте її походження у поданій говірці.

'Былї ы од'нєгє цєр'їє трї сї'нє // былє ы 'н'єгє ы 'зєгєрєд'ї од'нє г'рїшє тєї 'кєждєї хы'б'їлє од'нє г'рїшкє // нє ї цєр'ї'жєлєвєї / бє г'рїш'ї ы 'н'єгє 'былї зєлєд'ї // тє нєслєї мєї'с'тєрїшєгє 'сїнє сокє'тїтї // нє ун нє муг 'усєкєтїтї / бє тє двє п'тєкє к'рєлє г'рїш'кє // пу'шєї д'рєгїї 'вєч'їр сєрє'дїшч'її сїн // нє и тєт нє муг 'усєкєтїтї // т'рєт'її 'вєчур пу'шєї мєїмє'лєтїшїї сїн сокє'тїтї // (с. Буштїнє, Хустєткїї р-н, Зєкарпєтськє обл.)¹.

5. Послугєвєчїє кєр'їє №№ 70, 71 першєгє тємє тє №№ 55, 56 другєгє тємє Атлєсє українськєї мєвї, схарєктерїзїтє опєзїцїї [о] ~ [у], [о] ~ [є] в нєнєгєлєшєнїх склєдєх у рїзнїх гєвєрєх. Знєїдїтє у тєкстєх слєвє, в якїх прєстєжєтєсьє звужєннє нєнєгєлєшєнєгє [о] («укєннє») тє пєєєнїтє умєвї пєєєвї «єкєннє». З'єєєтє умєвї вїнїкнєннє цїх явїшї і тєрїтєрїє пєшїрєннє.

Кєзкє. кє'їлєс ст'р'їлє'с'є 'в'їтє'р / 'сєнцє' і мє'їрєз // зєчї'нєлє' 'сєрїєц'є' / хтє з нїх 'сємїї' с'тєрч'її // 'сєнцє' 'кєжє' / шє вє'нє

¹ Пєн'кєвїч І. Українськї гєвєрї Пїдкарпєтськєї Русї і сїмїжнїх облєстєї. Пєрєг, 1938. С. 440.

с'тарче^м / бо не^мче / зр'їє^м / дуже / сил'но / а мо^мроз к'репко мо^мрозе^м і зачи^мнайє^м кри^мчати / шо в'їн с'тарче^м і найк'репче^м // а /в'їте^мр ска'заў / / тихо їа пудуїу і зах'мари'ц'а / / сонце^м заїде і не^м бде с'в'їтїти і не^мчи // а од^м мо^мроз в'їд / мене^м / тоже^м сла'б'че / бо їа на'в'їїу к'репко / по^мгода з'м'їни'ц'а / бде те^мпл'їше^м / їаг бу'ло і мо^мроз п'роїде^м // од /бач'їш / хто /самїй с'тарч'її / бо'їац'а ўс'їгда тре /в'їтра /їме'но / ў при'род'ї ба'гац'ко їе х'мурного / а'ле їа /бой'с'а /в'їтра /саме^м /б'їл'ше^м // їаг бу'ли /моїй /д'їтїє ма'л'ї / ка'залиє їм'ц'у їїс'тор'їїу / а /зара /кажу ў'нукам / а од і ту'б'ї ка'зала ти'пер // (Інформант: Сворожинська Марія Іванівна, 1934 р.н., освіта – 9 кл., с. Пригородок, Хотинський р-н, Чернівецька обл.).

Про двох братів (казка)

жи'ло са'б'їє два б'рати // а'дин ба'гатиш / а а'дин /б'їєдни // от у'же теї /б'їєдни так / їє'му бог даў / шо ву'^н ба'гатаїє / ба'гатаїє т'рохи // їжинка ї /каже / чо'го се ж так / шо от ву'^н буў /бієдни / а те'пер ву'^н у'же ба'гатиш нас // а ву'^н і /каже / а ти б паїшла да спи'тала // їжинка // ат чо'го ва'ни ба'гатаїєт' // а во'на ї /каже / дак ми'н'ї /начет' нехара'ше / шо так // паїшла ва'на /пи'таїє // сл'ухаї / їжинко / а чо'го се ти ба'гатаїєш / а ми ўже /б'їєдно жи'вем // (с. Блистова, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.)¹.

6. Прокоментуйте наведені приклади і з'ясуйте, яких замін зазнає в різних позиціях фонема [a] в українських діалектах.

- пїат' – не'ти, /десет' – де'с'аток, /девет' (дев'ять), п'росет' (просять), /ходет' (ходять), /носечи (носячи), /ходечи (ходячи), /жабечи (жаб'ячий), зе'т'ї (зяті);
- бот'к'ї (батьки), го'д'ука (гадюка), кв'ол'с'а (квасоля), мо'л'їна (малина), мо'шина (машина), сто'руха (старуха), Ко'т'уша (Катюша), Во'с'їл' (Василь);
- п'роўда (правда), /зоўтра (завтра), ка'зоў (казав), споў (спав), к'ликоў (кликав), моў (мав), зда'ва'ў (здавав), неп'ра'ўда, да'ў, с'ка'ўка (скалка);
- зим'л'є (земля), п'р'єдиво (прядиво), ўз'еў (взяв), /т'єшко, /к'їшко (тяжко), ш'чис'т'ї (щастя), кри'чиў (кричав), р'їс'нїй (рясний), їє'їце (яйце).

Аудиторна робота

1. Характеристика виявів голосних фонем.
 2. Аналіз говіркових явищ вокалізму на прикладі цих текстів.
- 1) **Про лосів і вовків.** Нар'одїла со'б'ї доч'ку / на'думалис'а сп'равит'

¹ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С. 145.

х'рес'бини // звали л'удей / наварили о'б'їсду / нас'ходило с'а ба'гато
молод'ожи і старі // ішли на х'рез'бини із при'носом / у ко'го шо
було // несли ши'но/ ши'ниц'у / пиро'ж'ки / і то'д'і са'д'овили за
сто'ли і одбу'вали о'б'їсд // посл'і х'рес'бин начи'нали грат' /
сп'їват' / танц'о'вали // посл'і с'о'го ко'му ку'да схот'їлос' / ту'ди і
рос'ходилис'а // на д'руги ден' на с'ї х'рес'бини при'шоў лос' // серед
лу'лиц'і // лос' за'їйхау/ вез'ли с'їно і в'їн при'їїхаў/ при'шоў с'л'їсдом
за возом // до лос'а насоби'ралос'а / не бачи'вши ше лос'а/
насоби'ралос'а ба'гато л'удей / йа'ки бу'ли ус'ї заинтересовани // до
їо'го с'тали пуд'ходит' / в'їн т'їкаў// ну їс'о раў'но ж та'ки
наздо'нали їо'го / з ус'їх сто'р'їн об'круж'їли і ди'вилис'а бу'ли
дуже заинтересовани с'їм с'лучаєм/ і посл'і с'о'го рози'шлис'а / і на
цо'му їсе кончилис'а /¹.

2) **Спогади про життя.** Ко'лис' ху'доба і зе'мл'а то бу'ло най'б'їл'ше"
ба'гацтво // йак йа се" в'їда'вала / ма'ма да'ла ми ў'п'риданіе ко'рову с
ти'їл'етком // ко'рову т'раба бу'ло до'їїти / а йа не" ў'м'їла // с'еду
п'їд'нейі / во'на бїе фос'том / ко'пайе" / моло'ка не" да'їе // а'ле йа'кос'
пома'лен'ко / т'рохи" ми све"к'руха пома'гала / йа наў'чилас'е до'їїти і
так пол'убила ту ро'боту / шо п'їшлам на ф'ерму до'їїти ху'добу //
до'їїлам ху'добу 'рано / ў'но'лудніе і в'ече'р // а ше" йа д'уже л'убила
ма'лен'к'ї ти'їл'етка і хо'дила 'коло них / йак 'коло д'їтїї / з'лади'ла /
напу'вала с' п'ипки // і так проро'билам на ф'ерм'ї 'коло ху'добіе до
пенсіе'її // а те"пер їе ў'дома ко'рова / би'їлок / али" йа ўже не" годна
їїх до'їїти / бо 'руки 'бол'ат // х'їба шо п'їт'казу'їу моло'дим / йак
хо'дити 'коло ху'добіе / сви'їнії // воніе ше 'хочут ку'п'їти ко'н'е / то
наша гос'подарка зноў з'б'їл'ши'їе' / али" бу'де чим зворати го'род /
при'ївести ху'доб'ї хоп'їе // та ї так гос'пода'руїе"м // (Інформант:
Стус Стефанія Іванівня, 1915 р.н., освіта – 7 кл., с. Скалат,
Підволочиський р-н, Тернопільська обл.).

3) **Без Бога н'ї до порога.** 'Бу'ли три 'ц'їмборы" // зоб'ралис'а ўні ў
їед'н'їў 'хыж'ї // по'сид'їли / погово'рили / і поча'ли с'порити // а
йак'рас то'ды 'была н'їч / і ш'ос' д'уже т'емна // їе'ден з них по'чаў
ка'зати / ш'чо в'їн 'зараз ў ту н'їч п'їде і набе'ре во'ды с кыр'ниц'ї // а
ўта кыр'ниц'їа 'была д'уже да'леко уд у'т'ойї 'хыж'ї // ў си'їл'ї / ко'ли
кос' зби'раўс'а ў до'рогу і вы'ход'ачи з 'хыж'ї ка'заў в'їн чи їо'му
ба'жали / з 'богом / і то'ды чо'лов'їк вы'ходиў з на'д'їїейу / ш'чо бог
їо'му по'може // тот х'лоп'їц' по'спори'їс'а / і по'чаў іти / або не"

¹ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С. 170-171.

упо'в'і'юши /того с'лова / з /богом / не^н доі'шою /даже до по'рога // з /того /часу /л'уди уб'і'дилис'а/ што ку'ды ты не^н їдеш / што ты не^н го'вориши / чи /думайеш /у'се т'реба ро'бити з /думкою про /бога // їак /кажут ста'р'і /л'уди /уд /бога ни до по'рога (с. Довге, Іршавський р-н, Закарпатська обл.)¹.

3. Спостереження явищ вокалізму на лінгвістичних картах.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Вокалізм (від лат. *vocalis* – голосний звук) – це сукупність голосних фонем мови або діалекту на певному етапі їхнього розвитку, їх властивості та відношення.

Дифтонг (гр. *diphthongos* від *di(s)* – двічі і *phthongos* – звук) – це особливий тип звука, що являє собою сполучення двох голосних у межах одного складу. Дифтонги характерні для північного наріччя: д'їед, сн'їег (на місці давнього [ʔʰ]) у наголошеній позиції), куон', стуол (на місці етимологічного [ō] в новозакритих складах у наголошеній позиції), п'їеч, жуонка (на місці етимологічного [ē] в новозакритих складах у наголошеній позиції). Крім основних дифтонгів [їе] та [уо], у північному наріччі виникали також інші їх варіанти, зокрема й перехідні до монофтонгів різного типу (їи, їи, ї^н, ї^не, ї^е, ї^е, ї^е, ї^е, и^е, и^е, и^е, и^е, уа, уе, у^е, у^е, у^е, уи, уи, у^и, у^и, уїи^і, уїи^і, у^о, у^о, у^о, уо, у^о, у^о, у^о, уї^і, у^і, у^і та ін.).

Монофтонг (гр. *μονόφθογγος*, від *μόνος* – єдиний і *φθογγος* – звук) – голосний з артикуляційною та акустичною однорідністю: д'ід – де'док, ди'док, міст – мист, муст, віз – виз, вуз, сніп – снп, снуп. Говорам північного наріччя, окрім дифтонгів, властиві й інші рефлекси наголошених [ʔʰ], [ō] та [ē], як-от: [e] – 'в'ет'ер, о'б'ед, д'ед, 'т'ело, 'с'ено; [и] з диспалаталізацією попереднього приголосного – 'билиї, о'бид, 'в'итер, 'ричка, 'ридко; [і] із вставним [j] – 'б'їлиї, 'б'їлиї, 'б'їлиї, 'в'їтер та ін.

Акання і якання – нерозрізнення [o] ~ [a], [e] ~ [a] у ненаголошеній позиції, заміна [o], [e] на [a] у північно-західній частині середньополіського і північних говірок східнополіського говорів. Зміна [o] на [a] відбувається у перед- і післянаголошеній позиціях у різних словоформах після твердих приголосних: ва'да, ка'рова, да'рога, а'дин, /зола'та, /ти'ха, /добра'га, ма'го, ва'рота.

¹ Мигoliniць О. Ф. Українські говірки Закарпаття : збірник текстів. Ужгород, 2002. С. 23.

Зміна [e] на [a] зафіксована після м'яких приголосних (так зване «якання»): *с'аст'ра*, *'пол'а*, *'ход'а*, *'нос'а* – дієслова у 3-й ос. одн.; після стверділого [p] і шиплячих: *б'ера:з'т'і*, *чаре'паха*, *ча'ромуха*, *жа'н'іх*, *шау'ца* – род. в. одн.

Укання – наближення виявів фонемі [o] до виявів фонемі [y] внаслідок нерозрізнення в ненаголошеній позиції. Розрізняють сильне й помірне укання. Сильне укання – нейтралізація протиставлення [o] ~ [y] в усіх позиціях незалежно від фонетичного оточення; ненаголошений [o] настільки звужується, що звукове поле збігається із звуковим полем [y] або наближається до нього, напр., *чулу'в'ік*, *мулу'ко*, *во'на*, *со'лома*, *до'рога*. Найбільш послідовно це явище простежується у ряді говорів південно-західного наріччя, зокрема в надсянському, північно-західній частині наддністрянських, у західній частині волинських та західнополіських говорів. Реалізація фонемі [o] голосними звуками [o^y], [y^o] та [y] у будь-якій ненаголошеній позиції властива також деяким подільським говіркам. У більшості південно-західних говорів переважає помірне укання – часткова, позиційно обмежена заміна лише перед складом з голосними [y] та [i]: *чо'б'іт*, *то'б'і*. Трапляється укання і в деяких говірках південно-східного наріччя та у західній частині середньополіського та західнополіському говорах північного наріччя: *зу'лубка*, *зо'зул'а*, *до'м'іўка*, *до'ч'ку*, *куп'їка*, *бу'л'ачка*, *муту'зок*, *ту'пор*, *мо'гила*.

Відсутність лабіалізації [e] > [o] після шиплячих та [j] перед твердими приголосними. Позиційний перехід [e] > [o] після шиплячих та [j] перед твердими приголосними відбувався всередині слова лише після споконвічно м'яких приголосних *ж'*, *ж'*, *ч'*, *ш'*, *щ'* та *j* перед усіма без винятку твердими приголосними незалежно від місця наголосу. Пор.: *же'нити* – *жо'на*, *ше'ниц'а* – *ши'но*, *чет'вертиї* – *чо'тири* і т. п. Проте для галицько-буковинської та карпатської груп говорів цей процес ще на самому початку загальмувався і затримався. Наприклад: (*'шестий*, *'семий*, *йі'го*, *йе'го*, *чер'н'іти*). Збереження давнього [e] в усіх цих говорах, можливо, підтримувалось їх живими контактами з суміжними західнослов'янськими мовами, оскільки в польських говорах закон переходу [e] > [o] рано припинив свою дію, а чеським і словацьким говорах цей закон не був відомий зовсім.

Вставні голосні [o] та [e] виникають під час збігу приголосних, якщо один із них є сонорним. Ці вставні голосні можуть видозмінюватися, як-от: *во'гон'*, *о'ген'*, *'вихор*, *'в'ітер*, *'в'ітор*, *'сосон*, *'метер*, *ор'кестер*.

Гіперизм (від грец. *υπερ*... – префікс, що означає надмірність, підвищення) – це структурно видозмінена одиниця мови, яка виникає внаслідок пристосування однієї мовної системи до іншої. В основі виникнення гіперизації лежить рівень мовної свідомості мовців – неправильні уявлення про закономірності структурної організації взаємодіючих мовних систем; намагання дотримуватися норми зумовлює перенесення її на явища, які не підлягають діянню цієї норми. Гіперпоправна зміна як реакція на іншу мовну систему виникає завжди при зіткненні двох мовних систем, при міжмовній, міждіалектній взаємодії. Гіперизми особливо поширені у діалектній мові, для якої зіткнення і взаємодія говірок є типовими; глибина протиставлення говірок, контрастність їх структур зумовлюють появу багатьох гіперизмів, окремі з них набувають поширення і поза межами їх безпосереднього виникнення, утворюють різної величини ареали. Так, наприклад, *гіперичне окання, відштовхування від акання* виникло на стику ареалів з *аканням* та без *акання* (*ко^р/топл'а, ко^р/рас', ко^р/пуста* зам. *ка^р/топл'а, ка^р/рас', ка^р/пуста*); *гіперичне окання, відштовхування від укання* поширене у контактній зоні *укання* та без нього (*о^ч/чител'ка, бо^р/рак* зам. *у^ч/чител'ка, бу^р/рак*); *гіперичне ікання* на місці давніх [ō] та [ē] простежується на тому ареалі, де у словах історичне чергування етимологічних [ō] та [ē], що збереглися у відкритих складах, репрезентує різні варіанти у закритих: *дохт'ір, в'ітец', м'іч* зам. *дохтор, о'тец', меч*.

Звужена вимова |u| < [u^h], [i^h], [i] простежується переважно у поліських та деяких південно-західних говірках: *чи^h/сто, ви^h/пас, ви^h/пас, жи^h/вот, гри^h/бі^h, ви^h/сокі*. Ці фонемі можуть інколи заступати давні [ʁ], [ō] та [ē]: *кин', пич, білий, ві^h/шки* та ін. Різні проміжні артикуляційні варіанти, відбиті у сучасних говорах української мови, очевидно зводяться до різних етапів давнього фонетичного процесу злиття звуків [ы] та [і] в [и] і свідчать про його незавершеність у деяких говорах до цього часу.

Лабіалізація (від лат. *labialis* – губний) – артикуляція деяких голосних звуків, коли губи витягуються уперед, утворюючи круглий отвір. Лабіалізації може зазнавати у частині наддністрянських, у надсянських, частині бойківських та закарпатських говірок голосний [a], тобто переходити в [o] перед [j̥]: *ка^o/зоў, зоўтра, да^oў, сна^oў, а^oў/тобус, ўкроў*.

Лабіалізація [i], тобто її перехід в [y] під впливом наступного [y] відбувається у середньозакарпатських говірках на місці давнього [ʎ]: д'юўка, хл'юў.

Обнижена вимова [u] в наголошеній позиції [u] > [и^е], [e^и], [e] виразно простежується в окремих говорах південно-західного наріччя: *ли'хеї*, *ле'хо*, *п'реїде*, *та'к'еї*, *о'де'н*, *се'на*, *во'зе'ти*, *з'ле'на*.

Перезвук. Перехід [a] у голосні переднього ряду [e], [и], [i] під впливом попереднього [j] та м'яких приголосних не зумовлений наголосом і відбувається у галицько-буковинській та частково волинсько-подільській групах говорів південно-західного наріччя та у деяких говорах північного наріччя. Цей процес охопив як етимологічний [a] в позиції після м'яких приголосних, так і рефлекс давнього [e] (як відомо, носовий [e], який разом з носовим [o] занепав у мові східних слов'ян ще в дописемний період, на східнослов'янському ґрунті після пом'якшення приголосних перетворився в проміжний звук **a** ~ **ä**, який після деназалізації став звичайним м'яким приголосним переднього ряду низького підняття **ä**, що в давньоруській писемності позначався графемою **ѣ**). Наприклад: *je'цe*, *'jegoda*, *jeч'м'ин'*, *y'z'eў*, *y'z'iu'*, *'d'ekuвати*, *'d'ukuвати*, *ga'p'eчиї*, *ду'ш'e*, *'намн'ет'*, *'намн'ит'*, *'deўjim'*, *'des'it'*, *два'нац:ит'* та ін.

Реалізація [e] як [e], перед яким приголосні, як правило, тверді, в ненаголошеній та [a] у наголошеній позиції відбита у поліських говірках: *'десет'* – *де'с'аток*, *пе'ти* – *п'ят'*, *'носет'*, *'ходет'* – *си'д'ат'*, *спл'ат'*, *'ходечи*, *'носечи*.

Перехід [e] в [i] у словах на зразок *з'райіц'а* відбувається у позиції перед складом з наголошеним [i] або після [й] у деяких говірках південно-західного та південно-східного наріччя: *м'і'ні*, *з'найіш*, *'майім*, *розви'вайіц':а*.

Перехід [i], що походить з етимологічних [ʎ] та [ō], [ē] в [e] (з пом'якшенням попереднього приголосного) та [o] під впливом російської мови репрезентується у говірках південно-східного наріччя: *д'ед*, *сн'ег*, *п'еч'*, *с'ем'*, *кон'*, *вол*, *кот*.

Стягнення голосних, контракція (від лат. *contractio* – стискання, стягування) – злиття двох сусідніх чи первісно розділених інтervoкальним **j** (який з часом редукувався) голосних в один звук. В українській мові воно поширилося на давні групи *aja*, *aje*, *eje*, *ojo*, *ije*, *iji*, *ь/yji*, *ь/iji* тощо і виявилось у формах членних стягнених прикметників, неособових займенників і рідше – в дієсловах. У результаті ослаблення, а потім і повної редукації інтervoкального **j**

виникли групи з двох голосних, які були незручні для вимови. Тому однакові голосні стягувалися: *добра* < *добраа* < *добрайа*, *син'е* < *син'ее* < *син'ейе*. А в групах з різних звуків спочатку відбувалася вокальна асиміляція, а потім стягнення: *мого* < *мо'его* < *мо'його* < *мо'йего*, *мою* < *мо'ою* < *мо'йою* < *мо'йейу*, *мей* < *ме'ей* < *ме'йей* < *мо'йей*, *твей* < *тве'ей* < *тве'йей* < *тво'йей*, *ста'ре* < *ста'рее* < *ста'рейе* < *ста'ройе*, *нове* < *новее* < *новейе* < *новойе*, *с'ін'е* < *с'ін'ее* < *с'ін'ейе* < *с'ін'ойе*. В українських говорах зберігаються проміжні форми процесу стягнення голосних: *доброе* < *добројейе*, *син'ое* < *син'ейе*, *мої* < *мо'ї*, *боазливиї*. Не виключне, що в говорах асиміляція голосних, очевидно, могла відбуватися і перед редуцією інтервокального *j*, наприклад, у південно-західному та південно-східному наріччі: *мо'його* < *мо'йего*, *тво'його* < *тво'йего*, *сво'його* < *сво'йего*, *мо'йої* < *мо'йейі*, *мо'йому* < *мо'йему*, *сво'йому* < *сво'йему*, *тво'йоїу* < *тво'йейу*; у північному наріччі: *ба'гатеїе* < *ба'гатоїе*, *ма'лейе* < *ма'лоїе*, *доўгейе* < *доўгоїе*.

Стягнення голосних сусідніх чи первісно розділених інтервокальним *j* (який з часом редукувався) в один звук у говорах української мови трапляється і у дієслівних формах: *в'ін зна* < *з'наа* < *з'найе* < *з'најет*, *ти 'думаиш* < *'думааиш* < *'думайаиш* < *'думайеш* < *'думайеиш*, *в'ін 'думат*, *ми 'думає*, *вы 'думате*. Стягнення може відбуватися і між тими голосними, які первісно не розділялися інтервокальним *j*, як-от: *ро'битиму* < *ро'бити иму*, *ро'битимеш* < *ро'бити им'биш*. У деяких говорах південно-західного наріччя, наприклад, карпатського ареалу, особові форми давнього дієслова *иму* можуть не злитися з основним дієсловом в одну форму і тому займати різну позицію щодо нього: *му ро'бити*, *ро'бити му*.

Практичне заняття № 5

Тема: СИСТЕМА ПРИГОЛОСНИХ У ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: набути навичок аналізу говіркових явищ у системі приголосних, простежити залежність якісних характеристик консонант від словесних, фразових позицій, оточення тощо.

План

1. Відмінності у діалектному консонантизмі.
2. Вияви у говорах губних фонем.
3. Передньоязикові приголосні фонemi, їх вияви у говорах.
4. Сонорні фонemi, їх варіанти у говорах.

8. Задньоязикові фонемі |ɣ|, |к|, |x| і фарингальна |ɣ|, їх видозміни у говорах.

9. Фонетичні явища в системі консонантизму.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 60–87.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 39–53. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія. Чернівці : Рута, 1995. 400 с.
4. Гримашевич Г. Діалектні тексти середньополіських говірок як джерело збереження фонетичних особливостей. *Філологічний часопис*. Вип. 1(13). 2019. С.12–20.
5. Дзєндзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. I. Фонетика. Ужгород, 1965. 90 с.
6. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 58–73.
7. Іщенко О. Інвентар звуків у діалектах: до проблеми витоків української мови. *Український глотогенез: Матеріали міжнародної наукової конференції* / відп. ред. В. Мойсієнко. Житомир: Полісся, 2015. С. 92-116. URL: <https://cutt.ly/V4SnaUN>.
8. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.
9. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси, 2003. 367 с.
10. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 39–52. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
11. Матвіяс І. Г. Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 32–41.
12. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С.62–79. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
13. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.

14. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 28–32.
15. Фонетика, морфологія, словотвір / за ред. П. Гриценко; Н. Хобзей. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. 408 с.
16. Шеремета Н. П. Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 34. С. 314–317. URI: <https://cutt.ly/v4SHxut>.
17. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 36–54.
18. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 59–78.

Домашнє завдання

1. Опрацюйте статтю Олександра Ішенка «*Інвентар звуків у діалектах: до проблеми витоків української мови*». З'ясуйте, які відмінності простежуються між діалектами у фонетиці.

2. Послугуючись картою № 75 другого тому Атласу української мови, прокоментуйте рефлексі звукосполучення [jʏ] у різних говорах. З'ясуйте, як проявляє себе сполучення *зубний* + [j] в українських діалектах, прокоментувавши подані й навівши власні приклади.

Вимн'а, памн'ат', полумн'а, мн'ата, мн'есо; здо'роўл'а, ко'роўл'аче, голубл'ата, бе'зго'лоўл'а; п'ят', пам'ят', м'ясо, л'уб'ят, тон'ят, сп'ят, роб'їт, л'уб'їт, корм'ю, терн'ю, лоў'ю; вони робет', л'убет', кормет', ставет'.

3. Прокоментуйте субституцію фонем у наведених словах. Для яких говорів властива така вимова звуків? Наведіть приклади субституції у вашій говірці.

Кохта, хрукти, тухл'ї, хвакт, бух'вет, х'верма, х'ваїно, хв'їгура; фат'ати, ф'їст, ф'їртка, ф'орост, ф'оја, фас'тун, фал'ити, сфат'ити; кроф, жоф'тїї, ф'чора; пот'рафи'ети, Ф'їлип, Сте'фан, Йосе'ф, гід (дід), г'їло (діло), г'їўка (дівка), г'їшка (діжка), г'їтина (дитина), виг'їти (видіти), г'їст'ати (діст'ати), г'їковати (дякувати), к'їсто (тісто), к'їс'ниї (тісний), к'їло (тіло), ск'їна (стіна), ск'їў (стіл), хо'к'їтиє (хотіти), к'їз'нути (тягнути), к'їмити (тямити), к'їе'шко (тяжко), ў'хак'ї (в хаті), жи'к'є (життя), тес'к' (тесть), ш'їс'к' (шість), в'їў, с'т'їў, к'їў, сок'їў, го'реў, го'рво, мас'во,

к^ро^пиво, мово^ко, гово^ва, повот^но, ^лрыво, ^лобвакы (облаки), хо^дива, ро^бива, бу^ва (була).

4. З'ясуйте, в яких фонетичних умовах відбувається перехід [m'], [d'] в африкати [ц'], [ж'] у двофонемних сполуках [с'm'], [з'd']. Прокоментувати наведені приклади.

Г'іс'ц', тес'ц', с'ц'їна, ^лис'ц'а, ^лрад'іс'ц', ^лНас'ц'а; ґ гн'із'л'ж'і, роз ж'їлити; т'ч'їєло, т'ч'їєло, ^лд'ш'їєло, ^лд'ш'їєўка, ^лл'уд'ш'і.

5. Прокоментуйте перехід [з'], [с'], [ц'] у [з''], [с''], [ц''] та [ж], [ш] у [з], [с] у наведених прикладах. Для яких говорів властиве це явище?

С'в'їт, с'м'їх, ^лс'їно, с'м'їшити, с'в'їато, с'ц'їна; з'їма, з'в'їр, ^лз'їл'є, з'їр, ^лз'їна; ц'в'їєти, ц'кувати, двайц'їт', т'рійц'їт', двайц'їт'їт'; ^лз'єба (жаба), ґро^заї, озе^лрет (ожеред), ^лзайворонк, вуз (вуж), ^лс'єнка (шапка), си^лрокії (широкії), псе^лниц'є (пшениця), в'їл'с'їна (вільшина).

З'ясуйте, в яких фонетичних умовах відбувається ствердіння [з'], [с'], [ц'].

6. Прокоментуйте вимову наведених слів та ареал її реалізації.

Дес, ко^лис, ку^дас, хтос, кот^лрас, хлоп^лчиско, д'їу^лчиско, сто^лжиско, ^лруск'ї, ^лпанска, ^лпол'ска, гуспу^лдарска, нис^лка (низька), ґ^лмиу^лсиє, ґ^лбрау^лсиє, сиє ґ^лбрау, ^лблизко, оз^лми, ґ^лкузниє, по-н'їмецки, ку^лпец, ко^лнец, х^лвалиц'а, ^лвариц'а, ту^лрецькії, г'ївоцкиєї, парубо^лцкеї, х^ллопец, ку^лпец, с'т'їлец, с'малец, ше^лц'а, х^ллопца, си^лница, му^ллудица, гра^лница.

За картою № 98 другого тому Атласу української мови схарактеризуйте поширення стверділого [ц'] > [ц].

7. З'ясуйте, яким говорам властиві м'які шиплячі [ш'], [ж'], [ч']. Прокоментуйте наведені приклади.

Б'їж'у, ^лмож'у, ^лпрош'у, б'їж'ут', ^лмож'ут', б'їж'є^ли, ^лмож'є^ли, пи^лє^лнеш'нії, ш'їну^лвати, ло^лш'єта, ^лш'єнка, ^лж'єба, ^лл'ж'єти, кл'уч', нуч' (ніч), дошч', ка^лл'ач', р'уч'ка, ч'оло^лв'їк, гун^лч'єр, ка^лч'єн, ч'єс (час), ^лч'єсто (часто), не^лч'ут.

8. Прокоментуйте вимову у поданих прикладах. Яким говорам властиві такі зміни?

^лСа жа (сажа), ме^лжа (межа), ^лїї жа (їжа), ^лп'р'а жа (пряжа); ^лж'ра^лвел' (журавель), ^лж'воронк, ^лж'єворонка (жайворонк), са^лж'єут, ру^лспур'ї ж'єн'є (розпорядження), ж'єрєло, ха^лж'аїство, ж'у^лра (діра), ж'в'їзда; хо^лж'у, ^лход'у, ^лхо^лжу, во^лж'у, ^лвод'у, ^лво^лжу, са^лж'у, ^лсад'у, ^лса^лжу; ку^лку^лруза, ^лзеркало, з'в'їн, з'в'їнкії, з'ур'чат'.

9. Прокоментуйте реалізацію [p] та [p'] в українських діалектах у

наведених прикладах.

Цар', ко|сар', |сер'це, чет|вир', |пастир', з|р'едка, гово|р'у, р'і|биї, р'іс|ний, пр'і|де (пряде), р'і|док, ну|р'едок; рад|но, зо|ра,|рабиї, |м'ірати, бу|рак, н|рамо, |курава,|курат, рату|вати, |п'ірл'а, пр|јажа, р|јабиї, р|јасний, зор|ја, ба|рак (буряк), гава|ру, па па|радку.

10. Прокоментуйте вияви фонем *[j]* у поданих словах і у вашій говірці.

Приш|ли, заш|ли, |вишли, |вин'али; |добри (добрий), моло|ди (молодий), |син'і (синій), |маву, мау (маю), з|наву, з|нау (знаю), да|ву, да|у (даю), |думаву, |думау (думаю); голо|воїка, |личейко, коза|чейко, ма|лейк'ії, ста|рейкаја, с|патоїк'і, ход|итоїки, |јістоїки; т |рїйц'ат', д|вайц'ат'; |гоїстриї, т|рейт'і.

11. З'ясуйте, як відбиваються звукосполюки *[pu]*, *[lu]* (> *trьtь, tlьtь, trьtь, tlьtь*) та *[gu]*, *[ku]*, *[xu]* у різних українських діалектах. Прокоментуйте фонетичні особливості наведених слів.

Кир'вавиї, кри'вавиї, кыр'вавиї, кро'вавиї, кра'вавиї, кир'ниці'а, гыр'м'іти, бил'ха, бле'ха, бло'ха, ворд'г'іу, воу'к'і'іу, |х'і'і'триї, к'і'і'дати, |г'і'і'нути, к'і'р'пата, с'к'і'ба, |г'і'і'доко, гд'р'і'х'і бара'к'і, бур'к'е, |п'ішк'і; воу'к'е'у, к'і'ст'к'е'у, су'к'ера, |х'етра, гувечк'е'у, м'іш'к'е'у, масл'у'к'е; |хыжа, |мухы, |рукы, бы'кы, груш'кы, мис'кы, |ногы.

12. З'ясуйте, для яких українських діалектів властиві такі асимілятивно-дисимілятивні зміни приголосних. Прокоментуйте подані приклади власними спостереженнями.

А|јетже, јат'би, п|роз'ба, |хо ж'би, хл'іп, дуп, зуп, |каска (казка), |ш:ити, р'і|мн'ати (рівняти), с'ламно (славно), ч'кола, ч'кола (школа), ч'кода, ч'кода (шкода), чкод'лива (шкідлива), чкол'ар (школяр), |доч'ка (дошка), п'рачка, б'р'ачка (пряжка), до|р'ічка (доріжка), др'і'ї'ний (дрібний), с'р'і'ї'ний (срібний), два|нац'іт', д|вац'іт', холон:ыї (холодний), т'рун:о (трудно), с'в'іч:ити, ко'ри'єц:е, |зан:ыї (задній), |тонч'і (тонші), |менч'і (менші), |гинча (ініа), бл'и'ш:и'єї, |ни'ш:и'єї, за|дашник, |нас'ішник, мо'лошній, смаш'ній, ш'тири, тран'ваї, |дохт'ір, п'рахт'іка, про|духти, |јармалка.

13. За картою № 124 другого тому Атласу української мови опишіть поширення протетичних [в], [г] перед [о] у говорах української мови. Поясніть появу та своєрідність протези у говірковому мовленні на прикладі поданих слів.

|Гакаўка, |гинчїї, |гоко, |гулик (вулик), гої|рок (огірок), |гос'ін', гин'дик, гик'ра (ікра), Ганд'р'її, го'лива (олія), |гокун', гузен'ка; |воко, вол'їја, ва'кац'їја, |вобраз, ву'вечка, |вос'ін'; лу'тава (отава), л'і'дла (ігла,

голка), *л'окун'* (окунь), *Л'іл'ко* (Лько); *ја'гон*, *л'іволга*, *л'јулиця*, *л'јуличка*, *л'і'накше*, *л'јинчій*, *л'јангел*.

14. У поданих словах прокоментуйте наявність і відсутність подовжених м'яких приголосних в іменникових формах.

в'е'с'ієл'е, *ко'р'ієн'е*, *ко'лос'е*, *л'з'ієл'е*, *во'лос'е*; *л'з'іл'а*, *ко'пан'а*, *во'лос'а*, *ка'м'ін'а*, *к'лоча*, *ло'мача*, *л'н'ічу*, *л'н'ічу*; *жи'т'е*, *л'з'іл'і*, *в'і'с'іл'е*, *ву'лос'і*; *са'пан'а*, *с'м'іт'а*, *жи'т'а*, *л'з'іл'а*.

Індивідуально-дослідне завдання

Послуговуючись власними записами, схарактеризуйте особливості вокалізму й консонантизму говіркового мовлення вашого ареалу.

Аудиторна робота

1. Характеристика виявів приголосних фонем.

2. Аналіз говіркових явищ консонантизму на прикладі цих текстів.

Приготування їжі. *Як ва'рили борич // рои'чн'али л'жито / на д'рубo рои'чн'или л'те'є^u л'жито / ту'ју / му'ку // в'ін т'рошка л'викис / по'тому да'вали ши'на і пе^uт'рушку / і часни'чку / і ци'бул'і і сква'рок або л'мн'аса / і т'рошки ши'ном заси'пали / те^uї бу'є борич // а ну ти'пер у'же і'накши / а ти'перка да'јут ка'пнусту / да'јут бора'чок // а та'само і пи'т'рушку / і мн'аса ку'сочок / і бу'л'б'і'ї'к'ілка / і л'моркву // но і то'мат ку'пнужут да'јут // і је борич // му'ки п'ітп'ражуют т'рошка // сме^uтанки / те^uї борич // ко'лис' ва'рили пи'ро'ги // л'сира / бу'л'бу а'бо каш'і спик'ли і л'сира / ну і т'істо зави'вали // бу'ли ва'реники / пи'ро'ги / а ти'пер ва'реники // пи'ро'ги пик'ли та'само с каш'і / гре'чана кру'па і бу'л'ба // і по'тому л'добре^u рок'варили // т'істо рои'чн'али пи'е^uнишини і т'рошка л'викисло і зави'вали / са'жали у' п'е'ц / пе^uк'лос'а / бу'ли пи'ро'ги / л'голу'ці і ро'били та'само // кашу / і гре'чану кру'пу і бу'л'бу і по'тому у' лист'ки зави'вали і ск'варили і л'голу'ці і бу'ли / і мн'асо // і хто ма'у л'дуи'чи то з мн'асом // а хто ни ма'у ну то так // с'ік'ли мн'асо // у'же пос'ік'ли мн'асо // зм'ішали с тим / і поро'били л'голу'ці / са'дили у' п'е'ц / спик'лос'а // (с.Завадів, Яворівський р-н, Львівська обл.)¹.*

Сватання і підготовка до весілля. *Йек же'ни'єс'и, то йа у'ж'е ма'у д'ваи'ц п'ет' рок'і'ї, а ўна л'мала ши'на'цик. Ну то'гда ро'били ве'с'іл'а т'іл'ко ўзи'м'і у мн'існиц'і л'зимн'і. Ул'іт'і ро'боти'є л'инч'і: л'с'іно ро'бити, л'сапан'і са'пати – у'с'о, а л'н'е ве'с'іл'а ро'бити. Таї пи'ш'о'ў йа у Рос'ток'і. Йа зна'є кру'гом, де і'к'і г'і'ї'к'е'їє. Там та'ка л'г'і'ї'ка, а там та'ка, там бо'га'ц'ка, а там маї л'б'ідна, там ро'б'ітна, там маї л'ч'іста. Ну таї йа л'в'ішо'ў на су. Йа при'хожу у' л'хату – са'ма*

¹ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С. 288.

Г'і́йка у́ хат'і. Та́й шо? Ї́а при́йш'оу́ го́р'і́х'і́у ку́пн'єти, ка́жу. А́ли ў́ни ў́же зна́йу́т, ш'о се́ни го́р'і́х'і́у ї́а при́йш'оу́. У́ хат'і́ в'і́у́ц'а з'і́єгн'і́тком ма́лен'к'ім око́тиласи. То́дди́ так ве́лико хо́лоду – то за́мерзні́є. А, в'і́у́ц'а, зна́чит – ї́а со́вбі́ по́в'і́дума́у – се́ до́бре¹. До́бра пр'і́знака. На́ т'рети́й де́н' це́ ї́ек при́йшла́ до́йчу́їна́ с' тато́м поди́ви́тис'і́, бо ї́а ви́так ў́же ска́заў по́чи́рез д'ру́г'і́, шо та́й шо. І́ спо́добало́си та́й за́ три не́д'і́л'и́ вес'і́л'є, бо ў́же ни́ма ку́ди виткля́дати, бо ў́же ни́ст го́в'і́н'і́, ї́о, па́ска ў́же за́ра. На́ ни́д'і́лу ї́а ма́йу при́тн'є́ у́ с'таро́сти. При́йшли́ на́ веч'і́р, і́ с'і́ли за́ ст'і́у, бо се́ ў́же ў́ни над'і́вали́си, шо ї́а пр'і́є́ду ў́ с'таро́сти. Догово́ри́ли́си (с. Усть-Пути́ла, Ви́жницький р-н, Черніве́цька обл.)¹.

Як ви́рощу́вали́ тютю́н? Ў́досв'і́дма́ ў́ки́н'ці́ л'у́того за́чи́нали́с'а па́рні́ки // ко́пали́ гл'і́бок'і́ ја́ми / за́ки́дали́ јі́х ко́н'ачи́м д'но́єм // ві́лами то́лочи́ли́ і́ р'і́внали́ гн'і́ // пе́рес'і́вали́ чо́рнозем і́ за́си́пали́ ним па́рні́ки // з'ве́рхи́ сипа́ли́ пе́р'є́н'і́ і́ ти́ри́ем'і́шували́ з' зем'ле́ју / і́ за́кри́вали́ в'і́кнами́ / і́ око́лотами́ // ја́к про́зрї́єц'а зе́м'ла́ / ви́с'і́вали́ про́к'і́лче́не на́с'і́н'а́ / ја́к по́сходе́ / то́ јо́го в'і́ткри́вали́ і́ по́ли́вали́ / і́ по́лоли́ // на́ об'і́д в'і́ткри́вали́ / на́н'і́ч при́кри́вали́ // ја́к п'і́дро́сла ро́сада́ // јі́јі́ ў́ т'ра́ўн'і́ ви́еса́жували́ ў́ зем'л'у́ // ја́к п'і́др'і́с т'у́т'у́н / то́ јо́го ви́єла́мували́ т'ри́ ра́зи на́ л'і́то // пе́ре^дм'і́ Петра́ ла́мали́ с'п'і́дн'і́ ли́ст'ки́ і́ во́зили́ на́ п'і́вод'і́ ў́ ко́лгосп // з' во́за з'н'і́мали́ т'у́тун і́ скла́дали́ ў́ ко́пни́ц'і́ / шо́б ни́є с'па́ри́єс'а́ // по́т'і́м си́єл'али́ т'у́т'у́н го́лками́ на́ шпа́гат // на́ шпа́гат си́єл'али́ дв'і́ го́лки // но́сили́ на́ су́ш'і́лку і́ розпра́ў'али́ ко́жний лі́ст'очо́к / шо́б ни́є с'па́ри́єс'а́ // шпа́гати́ з' т'у́т'у́ном ч'і́п'лали́ до́ ла́тин / ја́ких бу́ло де́с'ат // дв'і́ ж'і́нкі́ ч'і́п'лали́ ш'ва́ри / јі́дна по́дава́ла // ја́к ви́сохне́ т'у́т'у́н / јо́го ў́ја́зали́ посе́ре́дин'і́ / а́ з' дво́х бо́к'і́у́ зр'і́зали́ // з'р'і́заний т'у́т'у́н к'лали́ на́ п'і́воду́ і́ во́зили́ ў́ ко́лгоспну́ ко́мору́ / і́ так скла́дали́ // зи́мо́ју / п'і́с'л'а́ ў́сі́јє́јі́ ко́лгоспно́јі́ ро́боти́ сорту́вали́ т'у́т'у́н на́ чо́тири́ сор'ти́ / від́ на́ї́крайчо́го до́ на́ї́г'і́ршого́ // по́т'і́м п'і́с'л'а́ сорту́ван'а́ скла́дали́ т'у́т'у́н ў́ т'у́ки́ / обви́вали́ јо́го ве́р'етками́ і́ в'і́тпра́ў'али́ на́ з'дачу́ // за́ ц'у́ ро́боту́ по́луча́ў ко́лгосп'га́рн'і́ з'рош'і́ // (Інфо́рмант: Ма́зур На́ді́а Які́вна, 1922 р.н., неосві́чена, с. Анто́нівка, Новоу́шицький р-н, Хме́льницька́ обл.).

Спога́ди. Ї́а за́к'і́нчила́ с'і́м клас'і́у́ / по́т'ом п'і́шла́ пра́ц'у́вати́ на́ х'фе́рму до́ го́ве́ц' / а́ од́ го́ве́ц' п'і́шла́ до́ би́к'і́у́ // дв'а́ц'і́т' ш'ти́ри́ ро́ки́ гл'а́д'і́ла́ би́ки́ / чи́ ше́ б'і́л'ше́ / чи́ то́ за́ т'ри́ц'і́т' // ни́ бу́ло́ так ї́ак за́ра́ // ў́ча́ц'а́ // ко́лис' н'є́ / ко́нчила́ ш'ко́лу та́й п'і́шла́ на́

¹ Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. Київ: Наукова думка, 1991. С. 273.

бура¹ки / хло¹пц¹і бато¹га ў¹ ру¹ки та¹й ііз¹довими //¹ (с. Мовчани, Красилівський р-н, Хмельницької обл.).

Смерть у вигляді лікарки. ¹Каж¹дий дин¹ йа¹ вер¹талас¹’а ¹пуз¹но з ро¹боти і ¹дуже бо¹йалас¹’а і ¹ти са¹ма до¹му // ¹йа¹кос¹’ хло¹пц¹’і ¹каж¹ут’ ме¹н¹’і / з ¹пой¹їзда ¹будут¹’ і ¹ти ¹л¹’уди / то ¹й ти і ¹ди з ¹ними // доче¹калас¹’а йа¹ / ¹доки при¹йшов ¹пой¹їзд // і ¹ду і ¹вижу ¹перед со¹боў жо¹’ну з че¹мо¹данчи¹ком ма¹’лен¹’ким // та¹’ка/ йа¹к ¹дохторка// йа¹ ¹дуже з¹радовалас¹’а і с¹’тала йі¹йі наздо¹га¹н¹’ати і ¹к¹лика¹ти/ ай¹бо во¹’на не ози¹валас¹’а // у¹’від¹’їла йа¹ / шчо во¹’на йш¹’ла с¹’коро / а хо¹’ди йі¹йі не ¹’было ¹’ч¹ути / ¹н¹’іби ¹’была ¹’боса // та йа¹ по¹позе¹’рала / ¹ци не і ¹де ¹’дахто з хім¹за¹’вода / а ко¹’ли ў¹бер¹’нула ¹’голо¹ву / жо¹’ни вже не ¹’было ¹’видко // то¹’ди ме¹’не ў¹’з’али ¹’трахи / і йа¹ по¹’бігла до¹’му // на д¹ругий дин¹’ роз¹ка¹зуй¹у на ро¹’бот’і / шчо йа¹ ¹’вид¹’їла / а хло¹пц¹’і ¹’каж¹ут’ / то йш¹’ла смер¹’т // лем у¹’на йш¹’ла у ¹’бол¹’ниц¹’у // у то¹’ту нуч у¹’мерло ў ¹’бол¹’ниц¹’і т¹’роїе л¹’удіі // то смер¹’т іш¹’ла за ¹’ними // (с. Перечин, Закарпатська обл.)².

3. Спостереження явищ консонантизму на лінгвістичних картах.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Консонантизм (від лат. *consonans* – приголосний звук) – це система приголосних фонем у мові або діалекті на певному етапі їхнього розвитку, їх властивості та відношення.

Асиміляція (лат. *assimilatio* – уподібнення) – артикуляційне уподібнення звуків один одному в межах слова або словосполучення. Асиміляція виникає між звуками одного типу (голосних з голосними, приголосних з приголосними). Розрізняють повну і часткову асиміляцію – залежно від ступеня уподібнення звуків. Вплив попереднього звука на наступний є прогресивною асиміляцією, а наступного на попередній – регресивною. Взаємодіяти можуть як сусідні звуки (контактна асиміляція), так і звуки на відстані (дистантна асиміляція). У говорах української мови асимілятивні зміни відбуваються частіше, ніж у літературній мові. Регресивна асиміляція за глухістю поширена у південно-західних діалектах. Так, оглушення зазнає губний [б] → [п] у середині та в кінці слова: ¹ба¹нка, он¹т’і¹са¹т’і, он¹си¹’на¹т’і, хл’ін, зун, дун; зубний [з] → [с]: скоро¹ти¹’ти¹е, ш¹’ши¹’ти¹е (> с¹’ши¹’ти¹е),

¹ Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів: навчально-методичний посібник / Упоряд.: Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Кам’янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. С. 112.

² Мигoliniнecь О. Ф. Українська діалектологія. Методичні розробки. Ужгород, 2001. С. 18.

росфа'ли'єтиє, роска'зати^е, 'каска; [дт] → [т:]: в'ідти^е → 'в'іт:и^е, надто → 'нат:о.

Прикладом асиміляції за дзвінкістю є зміна глухої африкати [ч] дзвінкою африкатою [ʒ], [к] → [г], [с] → [з] під впливом наступного дзвінкого приголосного або голосного звука: 'хоʒ би, јаг'би, н'роз'ба.

У результаті асиміляції за місцем творення звук [j] після [м] заміщується носовим [н'] у багатьох говорах південно-західного та південно-східного наріччя та у волинсько-поліському діалекті: 'вимн'а, 'памн'ім', 'полумн'а, м'н'єти, м'н'асо, 'памн'ік'; а в бойківських та в північній частині лемківських говірок [дн] змінюється на [нн]: хо'лонный, т'рунно, 'занный > холодний, трудно, задній.

У результаті прогресивної асиміляції за місцем творення середньоязиковий звук перетворюється у передньоязиковий в окремих говірках південно-західного наріччя: [зj] → [з':]: зjію → з':ію, з'jісти → 'з':істи^е; а плавний [л] у післянаголошеному складі у позиції після носового [м] може переходити у носовий [н] внаслідок прогресивної асиміляції за носовістю: зи^ем'н'а, у'томни^ена.

У значній частині південно-західних та південно-східних діалектів прогресивної асиміляції за способом творення зазнають звуки [д'] і [т'] у сполученні зі свистячим і змінюються на відповідний свистячий [ʒ'], [ц']: у гн'із'з'і, розʒ'і'лити, с'ц'і'на, ш'іс'ц'а, тес'ц', 'лис'ц'а.

Деяким говорам південно-західного наріччя відома прогресивна асимілятивна зміна за способом творення (зімкненістю), коли фрикативний [ш'] змінюється на зімкнено-щілинний [ч^(ʰ)] під впливом зімкнено-прохідного [н] або зімкненого [к]: 'тонч'і, 'менч'і, 'гинчій, ч'кола, ч'кода, 'дочка замість тонші, менші, інший, школа, шкода, дошка. Фрикативний [с] у позиції після сонорного [н] перед проривним [к] може змінюватися в африкату [ц]: си^ел'ански^еї → си^ел'анцики^еї, ци^егански^еї → ци^еганцики^еї, 'пански^еї → 'панцики^еї. Така зміна відбулася тому, що африката [ц] має елемент проривності, що й зближує її з проривним [к].

У покутьсько-буковинських, східнокарпатських і подільських говірках звукосполуки [дц'], [тц], [тс] внаслідок регресивної асиміляції за способом творення змінюються на [ц':], [ц:], а в результаті подальшого стягнення можуть перетворюватися в

однофонемні [ц'], [ц]: два'нац'ім', т'риц'ім', ко'риц(:)е, зби^ерајуц:и^е, ¹верти^ец:и^е, ни^е ¹жур'ици^е.

Оскільки у південно-західних діалектах ширше, ніж у інших говорах української мови, поширена асиміляція за глухістю / дзвінкістю, то зазвичай асиміляція за місцем і способом творення поєднується на цьому ареалі з асиміляцією за глухістю / дзвінкістю: близ + ш → блис + ш → ¹бли^ешши^еї; низ + ш → нис + ш → ¹ни^ешши^еї; світ + ч → світ + ч → с'в'іччи^ети^е; роз + чиняти → рос + чиняти → рошчи^ен'ати^е.

Дисиміляція (лат. *dissimilatio* – розподібнення) – розподібнення приголосних у межах слова. У говорах української мови, як і у літературній мові, дисиміляція може бути регресивною та прогресивною. Прикладом регресивної контактної (суміжної) дисиміляції є зміна сполучення **кт** на **хт**, коли один з двох проривних звуків змінився на щілинний: *хто*, ¹дохт'ір, *квох'тати*, ¹л'іхт'і. Внаслідок дисиміляційного процесу сполучення **чн** переходить у **шн** (*сер'дешни^еї*, *знаш'ни^еї*, *за'дашник*, ¹нас'ішник, *мо'лошни^еї*, *смаш'ни^еї*); **чт** у **шт** (*ш'ти'ри^е*, *штир'нац'ім'*); сполучення **двох губних** розподібноються у звукосполуку **н + губний** (*тран'ваї*, ¹бонба). Прогресивна контактна дисиміляція відбувається у говорах української мови в сполученні двох фрикативних приголосних – однорідних або однакових, напр., **си, зш > шш > шч** (*б'лишчи^еї*, ¹нишчи^еї). Прикладом дистантної дисиміляції, коли розуподібноються звуки, розділені іншими звуками, є зміна **р** на **л**: *с'р'ібло* (<*срібро*), *ри^ебал'ство* (<*рибарство*), *їармалка* (<*ярмарка*).

Палаталізація (від лат. *palatum* – піднебіння) – пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях внаслідок додаткового підняття середньої спинки язика до піднебіння. У сучасній українській мові палаталізовані приголосні успадковані від праслов'янського періоду, коли відбувалася перебудова спільнослов'янського консонантизму. Під палаталізацією у діалектному мовленні розуміють пом'якшення **шиплячих** перед голосними переднього ряду [и^е], [е], що стоять на місці етимологічних [а], [ѣ] (*ж^е'у^ебрак*, ¹ж^е'у^еба, ¹ж^е'ебра, ¹ж^е'ертва, *ло'ш'у^етка*, *ко'ш'ера*, *ко'ч'ен*, *ч'ес*, *ч'у^евун*, ¹ж'еворонок, *г'ри^еж'е*, ¹нош'е, *туч'е*); перед рефlekсами колишніх голосних переднього ряду [і], [ѣ], [е], [ѣ] (*ж'і'гун*, *л'у^еї'ж'іти^е*, *ж'ере'ло*, *ш'іс'т*, ¹ж'інка); перед голосним редукованим [ѣ], що занепав у слабкій позиції

(¹дош'ка, горш'ка, руш'ни^ек, з'в'ір, ч'вертка, кач'ками^е, к'ли^ч'те, л'іч'ба); перед тим голосним [a], який сам є закінченням або включений у закінчення -'а, -'ам, -'ами^е, -'ах (ми^{е1}ж'а, саж'а, о'деж'а, ого'рож'а, каш'а, з'руш'а, то'вариш'а, кур'ч'а, душ'ам, туч'ами^е, куч'ами^е, на з'руш'ах, на туч'ах, то'лоч'ат); перед закінченням -'у, -'ут (б'іж'у, мож'у, мож'ут, пи'ч'ут, клеч'ут); африката [ч] може палаталізуватися також перед [о] й [у] та [ж] – перед [у] (н'іч'о, ч'оло'в'іч'ок, ч'орниї, ч'оботи^е, ч'овен, ч'ор'ни^ц'і, ч'ути, јч'у, ч'у'жа, ноч'у'вати^е, ж'ус, га'ж'уга (гадюка), ж'ур'кани^ети^е). Палаталізація шиплячих поширена в окремих говорах південно-західного та південно-східного наріччя, оскільки приголосні у значній кількості позицій зберігають свою давню м'якість або зазнають впливу інших мов.

Палаталізація [л] відбувається перед [е], що стоїть на місці голосного будь-якого походження в галицько-буковинських говорах південно-західного наріччя. При цьому голосний [е] може реалізуватися звуками [e], [e^u], [и], [и^е]: л'е'гати^е, бл'еха, стр'іл'ет'і, кл'ести^е, кол'ендра, мл'еві^еї, кол'и^{е1}да, ви^ес'іл'и^е. Палаталізований [л] вживається перед [о], що розвинувся з [е] внаслідок лабіалізації: пол'о'ві^еї, мал'ована, кол'ори^е, ба'л'он, ка'л'ош'і.

Палаталізація задньоязикових та фрикативного [γ]. У давньоруських говорах задньоязикові [g], [k], [x], фрикативний [γ] та фарингальний [h] були непалаталізованими, через що вони могли сполучатися лише з голосним [ы], а не [і]. Оскільки процес переходу звукосполук [гы], [кы], [хы] у [ги], [ки], [хи] відбувався під час злиття [ы], [і] в один середній звук [и], то зазнав в українських діалектах подібних змін. Пор.: [ы] < и, і, е, е^u – [гы], [кы], [хы] < [г'и], [к'и], [х'и], [г'і], [к'і], [х'і], [г'е], [к'е], [х'е], [г'е^u], [к'е^u], [х'е^u] та ін. Обидва ці процеси не охопили карпатського ареалу, де звукосполучення [гы], [кы], [хы] збереглися. Різноманітність рефлексів [гы], [кы], [хы] у говорах української мови пояснюється, з одного боку, нерівномірністю розвитку тенденції до зміни [ы], [і] < [и], а, з другого, різним ступенем палаталізації задньоязикових та фрикативного [γ] у різних давньоруських діалектах. Наприклад: ²гинути, ¹к'уїї, ¹х'отриї, ²г'інути, воро²г'і, плу²г'і, ја¹к'її, ли¹х'її, гли¹бок'її, ки¹дати, пасту¹хиї, ли¹хиї, доу²г'її, ²генути, ¹кеїї, ¹хетрыї, ²гынути, воро²гы, ¹хытриї, ¹рукы.

Депалаталізація (від лат. *de...* – префікс із значення, віддалення, припинення, скасування, усунення і *палаталізація*), диспалаталізація – втрата м'якості приголосними. Депалаталізації зазнають у покутсько-буковинських, східнокарпатських, західноподільських та деяких інших південно-західних говорах приголосні [з'], [с'], [ц'] у кінці слова (*слез* (слезь), *зл'із*, *хтос*, *дес*, *колис*, *х'лопец*, *с'малец*, *жнец*, *гос'тинец*, *м'ізи'ниец*), в середині слова (*оз'мие*, *у'кузние*, *р'із'б'яр*, *суда*, *усу*, *си'єница*, *моло'дица*, *моцни'єї*, *ц'мокати'є*, *цв'іт*, *ст'руцл'і*), у суфіксах -с'к, -з'к, -ц'к (*си'єл'с'киї*, *панска*, *пасо'виско*, *ни'єзко*, *сли'єзко*, *чи'рно'в'єцки'єї*, *ту'рецки'єї*, *галлици'єї*), у частці -си'є, -ца (*у'миу'си'є*, *у'брау'си'є*, *х'вали'єц:а*, *с'м'і'єца*). Диспалаталізація [ц'] віддзеркалена також у багатьох північних говорах. Причиною ствердіння приголосних [з'], [с'], [ц'] було уподібнення до наступного твердого приголосного в умовах, коли занепав давній голосний переднього ряду [ь], а також уподібнення [з'], [с'], [ц'] у кінці складу до тих, де на кінці занепав редукований [ь]. Наприклад: *слез'*, уподібнюючись до слів на зразок *мо'роз*, дало *слез*. У подільських та суміжних з ними говірках південно-східного наріччя простежується диспалаталізація африкати [ч']: *к'лоча*, *ло'мача*, *н'ічу*, *н'ічу*.

Депалаталізація [л] відбувається у словах, як-от: *мелни'єк*, *си'єлски*, *си'єлни'єї*, *за'галли'єї*, *ри'балски'єї*, *у'чит'єл'ски'єї*, *сти'єл'белце*, *к'ри'єлц'а*, *билц'а*, *ви'єл'делц'а*, *к'ілко*, *т'ілко* та ін.у волинських, наддністрянських, покутсько-буковинських, гуцульських та деяких інших говорах південно-західного наріччя.

Депалаталізація і палаталізація [р]. Тенденція до усунення з системи консонантизму палатального *р'* зародилася на значній слов'янській території, сусідній з балтійськими племенами, ще в праслов'янський період, але в різних праслов'янських говорах намітились різні шляхи її реалізації. Диспалаталізація [р] охопила його позиції перед голосними [а], [о], [у], [е], [е^и] у польських та багатьох південно-західних говорах: *бу'рак*, *рату'вати'є*, *м'рака*, *ко'рави'єї*, *у'пра'гају*, *шти'єл'рох*, *трох*, *об'дур'увау*, *погово'ру*.

В ареалі сучасного південно-західного наріччя української мови ствердіння плавного [р'] хронологічно збіглося з диспалаталізацією губних. Тому на периферії окресленого ареалу, де тенденція до диспалаталізації [р'] виявилась дещо слабкіше, вона втратила свою самостійність і реалізовувалась за тим самим принципом, що й диспалаталізація губних, – з появою між

стверділим приголосним і наступним голосним проміжного [j]: рjas¹ни^eї, зор¹ja, бур¹ja (покутсько-буковинські, західнонаддністрянські, крайні західні волинські та західні бойківські говірки, а також деякі говірки північного наріччя). У зв'язку з ствердінням [p'] у східноподільських говірках після нього розвинувся епентетичний звук [л']: ¹n'ip¹l'a, под'в'ip¹l'a.

Для говірок південно-східного наріччя української мови процес диспалаталізації [p'] не був органічним і, як будь-яке чужорідне явище, він тут викликав посилений опір. Завдяки цьому м'який [p'] у позиції перед *[e] (но¹p'адок, гд¹p'ачиї, зо¹p'a) зберіг палатальність. На противагу диспалаталізаційним явищам виникла гіперична палаталізація сонорного [p] і в ряді лексем перед етимологічним [a]: ко¹мор'a, гр'aниц'a, ¹p'ама, гр'ад. У східній частині середньонаддніпряньського говору зберігається кінцевий палатальний [p']: ко¹сар', жни^eвар', ди^eмар', монас¹тур', гон'чар'. У цих самих говірках палатальний [p'] зберігається і перед давнім [j]. Як і інші м'які приголосні звуки в цій позиції, палатальний [p'] подовжився, асимілювавши наступний [j]: до¹в'ip':a, ¹n'ip':a, под'в'ip':a, ¹mat'ip':y та ін.

Дорсально-палатальна вимова пом'якшених приголосних [з'], [с'], [ц'], [ж'] з відтінком шепелявості поширена у наддністрянському, надсянському та бойківському говорах південно-західного наріччя: ¹с^шино, с^шв'ит, с^шц^шіна, с^шм'ix, з^жіма, з^жв'ip, на ну¹з^жі, ц^шв'іл', на ру¹ц^ші, ж'ж'в'ip. Ці своєрідні м'які приголосні звуки акустично сприймаються як дещо шепеляві, що споріднює їх з говорами польської мови.

Звукосполуки trbt, tlbt, trbt, tlbt. Занепад слабких зредукованих у цих сполуках відзначався певними особливостями, оскільки внаслідок зникнення зредукованого плавні р, л могли б опинитися в оточенні шумних приголосних з меншою звучністю, і новоутворювані групи приголосних -крв-, -држ-, -лт-, -грм-, -трв- суперечили б фонетичній структурі східнослов'янського складу. Щоб уникнути таких сполучень, у різних говорах української мови відбувалися неоднакові процеси. Сполуки -ри-, -ли- < рь, лъ, рь, лъ у позиції між приголосними звуками властиві більшості сучасних українських говорів: ¹jabli^eко, кри^eвавиї, бли^eха, д'рива, сли¹за. Крім рефлексів -ри-, -ли-, у південно-західному наріччі української мови засвідчені також рефлекси -ре-, -ле-, -ро-, -л'е-, -лу-, -л'у-, -ир-, -ыр-, -ил-, -ыл-, -ер-, -ел-, -ір-, -ры-, -лы-, а у північному наріччі –

звукосполуки *-ро-, -ло-: гре^м'м'ити^е, сле^з'за, бли^л'ха, кро^в'вави^еї, сл^л'е'за, бл^л'уха, кир^р'ниця, дыр^р'ва, сил^л'за, сь^у'ї'за, кер^р'в'анка, к'ір^р'ниця'а, г'р^р'мати, гл^л'тати, гл^л'отати, кроу^у'ї'анка (замість: гриміти, сльоза, блоха, кривавий, криниця, дрова, кров'янка, гримати, глотати) .*

Епентеза (грец. ἐπένθεσις – вставка) – поява неетимологічного звука між двома іншими для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків. У позиції перед [і] (<Ѣ) у південно-західних говорах після депалаталізації в, п, б у говорах з'являється епентетичний [j] (чулу^у'ї'їк, 'б'їлії), а після м (< м') відповідно [н] (замн'і'тати, м'н'іс'ї'ц' (місяць)). Тенденція до диспалаталізації губних приголосних у позиції перед ä (<ѣ) призвела до виділення м'якості губного в окремому епентетичному звукові [j], що стало нормою літературної мови: н'ят', 'нам'ят', 'м'јасо, 'м'јати, м'ја'киї, здо'роў'ја, ко'роў'јаче, 'жаб'јачиї, бе^м'зго'лоў'ја. У результаті асиміляції за місцем творення звук [j] після [м] змінюється носовим [н'] у багатьох говорах південно-західного та південно-східного наріч та у волинсько-поліському діалекті: 'вимн'а, 'памн'іт', 'полумн'а, м'н'ети, м'н'асо, зи'ем'н'а, 'памн'ік'. Епентетичний звук [j] може змінюватися на [л'], як-от: ко'роўл'аче, р'інл'ах, голу'б'ата, бе^м'зго'лоўл'а. Диспалаталізація губних приголосних у позиції перед ä (<ѣ) в північних говорах української мови відбувалася і без епентези: 'памет', 'памит', 'жабечиї, 'жабачиї, пе'ти (п'яти). Збереглися також губні в окремих говорах південно-західного наріччя, що не зазнали диспалаталізації, наприклад: здо'ров'і (здоров'я), голу'б'ата, 'жаб'і'чиї, 'жаб'е'чиї, 'пам'іт', 'пам'ет', п'ят', 'м'асо.

На місці спільнослов'янських сполучень губного з [j] у позиції перед ä (<ѣ) засвідчуються різні континуати. Епентетичний [л'] розвинувся після асиміляції [j] з губним; він поширений у більшості говорів української мови і є нормою літературної мови: л'убл'у, 'толл'у, спл'ат', 'робл'ат', бл'удо, пл'увати, фл'ундру'вати (>плондрувати). У говорах південно-західного наріччя після асиміляції [j] з губним на першому етапі збереглися м'які приголосні [м'], [п'], [б'], [в']. М'якість губного поступово виділилась у нескладотворчий голосний [ї], який далі в процесі розвитку перетворився в новий епентетичний [j]: 'роб'ју, 'л'оў'јут, 'лом'ју, 'л'ін'јут, сп'јат .

Епентетичний звук [j] може з'явитися після голосного у деяких говірках північного наріччя, наприклад: *'гоїстриї, т'рейт'і*.

Протеза (грец. *πρόθεσις* – виставлення) – неетимологічний приголосний, який приєднується до початкового голосного у слові. Протеза виникла як засіб усунення міжслівного збігу голосних. Українська мова успадкувала з праслов'янської в окремих словах протетичні звуки [в], [j] (*'видра, жа'н'а*). Вже на українському ґрунті протетичний звук [в] розвинувся перед [у] та [і] (*вус'та, в'ік'но*), а протетичний звук [z] – перед [о], [а] (*зо'р'іх, Ган'на*), однак у говорах така протеза могла і не з'явитися (*ус'та, ок'но, о'р'іх, Ан'на*). Говори української мови у вживанні протетичних звуків виявляють значні розходження. Так, протетичний [в] найпоспідовніше розвинувся в південно-західному ареалі (наддністрянський, надсянський, частина подільського та східнополіського говору): *'вос'ін', 'возе'ро, 'вовес, 'вор'іх, 'востри'ї, во'рати, 'вог'і'рок (воги'рок, вогу'рок)*.

Ареал протетичного звука [z] у сучасних українських говорах помітно поступається ареалові з протетичним [в]. Зокрема, протетичний [z] у лексемах *'зос'ін', 'зозеро, 'зулиц'а, гуж, гуз'киї, га'така, г'інс'пектор* й ін. виступає суцільним масивом у західнополіському, південноволинському та подільському говорах, у середньополіських говірках північної Київщини, на південно-західній Київщині, на західній Черкащині, а спорадично – і в інших говорах української мови.

Протетичний [л] виступає у північно-західній частині наддністрянського говору та в надсянських говірках: *ло'тава, 'локун'*.

Протетичний звук [j] засвідчено у східнополіських, бойківських, наддністрянських та деяких інших говірках української мови: *ji'ван, je'накше, jen'дик, ju'лиц'а, jin'вал'ід, jins'пекція*.

Приставні голосні [i] ([u], [e]). Занепад зредукованих *ь* та *ѣ*, що перебували в позиції після *р, л, н*, призвів до посилення складотворчості цих сонорних. Стійкість цієї додаткової звучності в різних українських говорах була неоднакова: в одних вона викликала виділення з надзвучного сонорного приставних голосних звуків, у інших посилене звучання втратилося, не залишивши ніяких слідів. Серед форм з приставними голосними переважає приставний [i] (*ip'жати, ip'жа, ім'ла, Іл'в'ів* «Львів») який часто виступає паралельно з [и] (*up'жати, ил'н'ані* «лляний»). Проте у

гуцульських, бойківських, закарпатських, східноволинських, східноподільських та східнополіських говірках переважає приставний [и] (*ип'жати*), а у середньополіських, лемківських та деяких гуцульських говірках – [е] (*еп'жати*). У деяких говірках перед приставними голосними [и], [е] з'явився [j]: *ji(e)p'жати* (середньополіський говір), а в ареалі послідовного поширення приставних голосних – також [г]: *гир'жати, г'ір'жати, гер'жати* (східноволинські та східноподільські говірки).

Метатеза (від грец. *μεταθεσις* – переміщення, перестановка) – заміна в слові менш зручних для вимови поєднань звуків зручнішими. Розрізняють метатезу суміжну (контактну) і просту (коли переставляються сусідні звуки: *локот' , л'ікот' <*olięть; бондар <*bъdnарь*). У говорах української мови виявлено також метатезу на віддалі (дистантну), або обопільну, коли переставляються несусідні звуки: *ко'лопн'і < коноплі, мо'нисто < намисто, та'р'ірка < тарілка, ше"ре"ту'вати^e < решетувати, скорово'да < сковорода, вузу'рити^e < говорити, сиворотка < сироватка*. Метатеза трапляється переважно в маловідомих, етимологічно непрозорих словах, особливо в іншомовних.

Нерегулярні фонетичні зміни – зміни, що не є постійними при заданих умовах, не є абсолютно обов'язковими для класу слів, у якому вони виявлені. У тих самих словах певної говірки нерегулярні зміни виступають в одному випадку, але можуть бути відсутні в іншому. Причиною їх появи є різні супровідні фактори як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні: дія аналогії, темп мовлення, позамовна ситуація, випадковий збіг різних чинників, які не поодиноці, а разом здатні призвести до тих чи інших зрушень. До нерегулярних фонетичних змін належать *усічені слова, субституція* (несподівана зміна звуків для даної фонетичної ситуації іншими звуками, яких за цих умов начебто не повинно бути) та ін.

Усічені слова – слова, в яких кількість звукових сегментів менша, ніж у відповідних формах літературної мови. Наприклад: *зараз* → *зара*, *св'ато* → *с'ато*, *треба* → *тра*, *Д'н'істер* → *Н'істер*, *Кате"рина* → *'Катр'а*, *Сли"завета* → *Лиса'вета*. Усічені слова – це риса усного мовлення, відома на всій території поширення української мови. Це явище характерне для всіх слов'янських та інших індоевропейських мов. В усічених словах відсутні певні звуки, звукосполучення або склади початку, середини чи кінця слова.

Відповідно до цього розрізняють три їх різновиди: *афезу*, *синкопу* й *апокопу*.

Афеза (грец. *ἀφαιρέσις*, букв. – позбавлення) – відпадіння початкового звука або кількох звуків. Афези в українській мові зазнає переважно початковий [o] (голосний, що відпав, позначається апострофом) у часто вживаних словах, які в результаті цього мають прискорену еволюцію. Найбільш характерна афеза для поліських та деяких південно-східних говорів: *до 'д'ного* (*до одного*), *не 'дда'си* (*не оддаси*), *ўс 'о 'д'но* (*все одно*), *не 'бзи'ваўс 'а* (*не обзивався*), *'б'ручка* (*обручка*).

До афези належить також опускання голосного звука чи групи звуків незалежно від кінця попереднього слова: *с'тор'їја* → історія, *м'іг'рант* → емігрант, *Спан'їја* → Іспанія, *Лек'сандр* → Олександр, *зд'растуйте* → *др'растуйте*, *куку'руза* → *ку'руза*, *с'нок'її* → *'нок'її*, *туби'рку'л'оз* → *би'рку'л'оз*, *jo'го* → *го*, *jo'му* → *му*. Характерним для цього процесу є те, що одночасно з афезою відбувається процес злиття усіченого слова з попереднім повним в одне інтонаційно ціле. Коли з двох голосних один зникає, то голосний звук, який залишився, виконує подвійну функцію: є закінченням першого слова і в той же час необхідним початком наступного: *воно об'сохло* → *воно 'п'сохло*. Проте така подвійна функція голосного, що зберігся, характерна тільки для початкової стадії афези в певному слові. Далі укорочене слово морфологізується і стає цілком зрозумілим і без початкового голосного звука, як-от: *ви^вби^ераєт ги^вр'ки^е*; *'купи^еш 'му капи^ел'ух*. У такий спосіб відбувається лексикалізація, яка веде до утворення нових слів. Так, наприклад, привітання «добрий день» може звучати *доб'ри^еди^н'*.

Втрата протетичних звуків. У сучасному південно-західному наріччі української мови виділяється компактний масив лемківських, прикарпатських і закарпатських говірок, де протетичний [e] послідовно втратився: *'улиц'а*, *'уж*, *'уса*, *'ухо*, *уз'киї*, *'угол'*, *'узли^ек*, *'ули^ек*, *уна* (*вона*) та ін. Втрата цього протетичного губно-губного звука засвідчена і у великому масиві середньонадніпрянських та східноволинських говірок. Крім цього, втрата протетичного [e] трапляється в невеликих острівних ареалах на всій території Полісся, у деяких гуцульських та буковинських говірках.

Синкопа (грец. *συγκοπή* – скорочення) – випадіння звуку або групи звуків у середині слова. Синкопа частіше простежується при швидкому мовленні та тоді, коли мовець не зважає на чіткість вимови слів: *де^mру* → *дру*, *хо^t’іли* → *х^t’іли*, *к’іл’ко* → *к’іко*, *га^dдаєт* → *га^dдат*, *с’о^gод’н’і* → *с’о д’н’і*, *можна* → *мона*, *нашо вона то^b’і* → *нашо ўна то^b’і*, *Ма^rус’а* → *Мус’а*, *Л’іл’їа* → *Л’іл’а*. Синкопа, як правило, простежується в словах, якими ми найчастіше користуємося, дуже звичними, з півслова зрозумілими, через що еволюційні зміни в них більш прискорені. Явище синкопи засвідчене на всій території поширення українських говірок. Однак конкретні укорочені слова мають свої більші або менші ареали.

Зникнення голосного в середині слова може бути спричинена втратою інтервокального [j], як це ми бачимо в словах *ма* (із моя), *ви^eзи^eрат* (із визирає), *га^dдат* (із гадає). А після втрати інтервокального [j] голосні звуки [o], [e] асимілювались з [a] наступного складу, що дало подвоєння [aa], далі відбулося стягнення двох звуків в один: *га^dдаєт* → *га^dдаат* → *га^dдат*; *мо^jа* → *мо^aа* → *ма*.

Апокопа (грец. *ἀποκοπή* – відсікання) – усічення одного чи кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова. Внаслідок апокопи в українській мові виникли форми дієслова теп. ч. *є < есть*, 2-ої ос. одн. *ходи^eи < ходиши*, 3-ої ос. одн. *пише < пишеть* та ін. Серед різних форм усічених слів апокопа в говорах української мови є найбільш поширеним різновидом: *заки* → *зак*, *мама* → *ма*, *син’ї* → *син’і*, *зараз* → *зара*, *може* → *мо*, *ди^eвис’* → *ди^eви*, *в’ітк’іл’а* → *в’ітк’іл’*. Зникати можуть як окремі звуки (голосні, приголосні), так і цілі звукосполучення та склади. Показовою є клична форма імен в окремих говірках південно-західного наріччя, де слово обривається наголошеним голосним, що надає йому більшої звучності. Так легше привернути увагу співрозмовника, особливо в умовах, коли говорять на певній віддалі: *Іване* → *Іва*, *Ва^sил’у* → *Ва^sи^e*, *Ми^eколо* → *Ми^eко*, *Петре* → *Пе*, *Ми^hаїле* → *М’і^hа*, *Паў^lіно* → *Паў^l’і*, *Дмитре* → *Дми^e*.

Усічення (апокопи) можуть зазнавати один чи кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова. Так, усічення внаслідок редукції і повної втрати кінцевого [j] в окремих говорах південно-західного та північного наріччя зазнають прикметники, коли розрізнення наз. відм. одн. і

мн. зникає, наприклад: *ви^есоки дуб* – *ви^есоки дуби*; *гарни х^лопец* – *гарни х^лопци*; *зи^елен'ї дуб* – *зи^елен'ї дуби*; *зду^ров'ї хлоп* – *зду^ров'ї хлопни*. Усічення зазнають різні відмінкові форми прикметників: *мала^ддої* *З'є^ук'ї*, *краси^ев'ї* *шої* *зас^ватаної* *д'ї* *юки* *не^ммає*, *д^оброї*, *си^ен'ої* (-ої → -ої), *д^обром*, *мол^од^уом*, *ве^мсел^юм* (-ому → -ом, -ум, -*ю*, -*ю*м), *моло^дї* *д'ї* *д'ї* *чи^ен'ї* (-її → -ї).

Субституція (лат. *substitutio*, від лат. *substituo* – підставляю, замінюю) – заміщення одного звука іншим. Наприклад: **[ф]** → **[в]**, **[н]**, **[х]**, **[м]**, **[хв]**. Як відомо, давньоруська мова раннього періоду розвитку не знала губного [ф]. Він потрапляє на Русь разом із словами-запозиченнями, але через невміння вимовляти його замінювали іншими приголосними: *Векла*, *Текла*, *Хвекла*; *Пи^лип*; *Хо^лма*. У говорах південно-східного наріччя його не вмюють вимовляти і досі, тому відбувається заступлення [ф] → [в], [н], [х], [м], [к], [хв], [кв]: *кохта*, *х^ррукти*, *хура*, *хвар^тух*, *х^вваїно*, *хв^тїгура*, *к^вартух*.

Субституція **[в]**, **[н]**, **[х]**, **[хв]** → **[ф]** у говорах південно-західного наріччя сталася під впливом сусідніх мов: західнослов'янських, східнороманських, угорської, німецької. Наприклад: *кроф*, *жоф^тиї*, *ф^чора*, *пот^раф^ти*, *Ф^лип*, *фа^тати*, *ф^іст*, *ф^іртка*, *ф^орост*, *фо^я*, *фас^тун*, *фа^лити*.

Субституція **[д']**, **[м']** → **[г']**, **[к']** відбувається перед голосними переднього ряду [i], [u^е], [e^м], голосними заднього ряду [y], [o], [a] та в абсолютному кінці слова у говорах південно-західного та маргинально південно-східного і північного наріччя у позиції давньої м'якості приголосних: перед [i] (< *ѣ*), перед [i] (< *e*) у новому закритому складі, перед [u^е], [e^м] (< *ѣ*, *а*), перед [y], перед [o] (< *e*), зрідка перед [a]. Наприклад: *г^роргати^е* (д^ьоргати), *г^ру^кват'ї* (д^якувати), *г^ре^га* (д^ед^я), *ви^ег^у* (видю), *г^ід* (дід), *г^рї^чина* (дівчина); *к^істо* (тісто), *к^іло* (тіло), *к^ушко* (тяжко), *пла^ку* (плату 'плачу'), *п^юк^ох* (п'ятьох), *к^ох^кат'ї* (тьохкати), *др^ік* (дріт).

Субституція **[ж]**, **[ш]** → **[з]**, **[с']** простежується у говірках українсько-польського пограниччя: *з^еба*, *заїворонок*, *с^епка*, *си^ерокиї* < *жаба*, *жайворонок*, *шапка*, *широкий*.

Субституція **[з]**, **[з']** → **[з]**, **[з']** відбувається в окремих говірках південно-західного та зрідка південно-східного наріччя наріччя: *зе^млениї*, *з^вір*, *ха^лзеїн* < *зелений*, *звір*, *хазяїн*.

Субституція звукосполук [н'к] < [їк] зустрічається у бойківських, лемківських та наддністрянських говорах південно-західного наріччя, а в наддністрянських говірках також [ди] < [їц]: лас'т'ї'воїка, голо'воїка, м'їс'а'чеїко, д'ї'учи'єноїка, д'вайц'ат', шти'єр'найц'ет'.

Цекання і дзекання – заміна [т'] і [д'] звуками [ц'], [т^н'], [ц^м'], [з']. Простежується у позиції перед голосними, що є рефlekсами давніх голосних переднього ряду, напр., жи'ц'а, с'м'ї'ц'а, т^н'аг'нути, т^н'їсна, т^н'отка, т'ре(ї)ц'ї(ї), д'з'їз'ка, л'уд'з'ї, а також у деяких закінченнях 3-ї ос. мн. та інфінітива – напр., 'каўкаўц', 'виўц', 'м'аўкаўт^н', 'ход'їт^н'. Цекання і дзекання засвідчене в невеликій частині східно- та середньополіських говірок, що безпосередньо контактують з білоруськими говірками, де ареал цекання збігається з ареалом дзекання.

Практичне заняття № 6

Тема: ІМЕННИК І ЙОГО ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ У ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: навчитися розрізняти й пояснювати діалектні відмінності іменникових словоформ, набути навичок визначення меж їх поширення.

План

1. Загальна характеристика морфологічних діалектних відмінностей.
2. Категорія роду іменника. Хитання в роді.
3. Категорія числа іменника. Залишки форм двоїни у говорах.
4. Парадигматика іменника в українських говорах.
 - Діалектні особливості відмінювання іменників I відміни.
 - Діалектні особливості відмінювання іменників II відміни.
 - Діалектні особливості відмінювання іменників III відміни.
 - Діалектні особливості відмінювання іменників IV відміни.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 87–107.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 54–66. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Гороф'янюк І. Трачук О. Морфологічні діалектні особливості фольклорних текстів українців північної Молдови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). 2022. Вип. 35. С. 70–

77. URI: <https://cutt.ly/14Ppn0M>.

4. Делюсто М. С. Граматика української говірки у світлі тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 533–541. URI: <https://cutt.ly/n4SS6NB>.

5. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 73–85.

6. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ, 1976. 162 с.

7. Зінчук Р. С. Залишки давніх двоїнних форм у західнополіських і суміжних говірках. *Літопис Волині* : всеукраїнський науковий часопис / [гол. ред. І. Я. Коцан, С. Радчук]. Луцьк : Волин. нац. у-т ім. Лесі Українки, 2010. Ч. 8. С. 158–162. URI: <https://cutt.ly/N4SD8e7>.

8. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.

9. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 68–97. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.

10. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С. 80–86. url: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.

11. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.

12. Сердуніч Л. Двоїна – ознака української мови». *ВСВІТІ*. 30.11.2016. URL: <https://cutt.ly/c4SGrnL>.

13. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 43–46.

14. Шеремета Н. П. Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 34. С. 314–317. URI: <https://cutt.ly/v4SHxut>.

15. Шеремета Н. П. Діалектний текст як джерело дослідження морфологічних особливостей західноподільських говірок. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Випуск 44. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. С. 337–340. URI: <https://cutt.ly/W4SHqva>.

16. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 55–63.

17. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 79–132.

Домашнє завдання

1. Прокоментуйте відмінності між українськими діалектами в категорії роду іменників. Наведіть власні приклади.

Гу'л'її, ву'л'її (олія), шкарла'тин (скарлатина), бара'б'її, бара'б'їл' (бараболя), д'їхт'а'р'їт (дифтерія); 'танка (танк), 'добра ўро'заї (урожай), страш'на б'їл', 'л'їтра (літр), про'теза (протез), об'рива (обрив), ци'ел'їндра (циліндр); т'руно (труна), 'пудро (пудра), ви'рето (верета), б'рово (брова), ве'л'лике п'рем'я (премія).

2. Опрацюйте статті Любові Сердунич «Двоїна – ознака української мови» і Руслани Зінчук «Залишки давніх двоїнних форм у західнополіських і суміжних говірках», прокоментуйте вагомість висновкування: «Цінуймо ж своє! Не даймо перлінкам-багатинкам зникнути з нашої мови! Повернімо двоїну у власне мовлення: повсякденне, а відтак – і в офіційне!» Чи вживається двоїна у вашій говірці? Наведіть приклади.

3. З'ясуйте, які відмінності між українськими діалектами простежуються в іменникових формах давального і місцевого відмінків однини. Прокоментуйте наведені приклади.

- *Зе'м'л'ї – на зе'м'л'ї, п'тиц'ї – на п'тиц'ї, сви'ел'н'ї – сви'ел'н'ї (I відміна); 'д'їдов'ї – на 'д'їдов'ї, ко'нев'ї – на ко'нев'ї, на ко'н'ї, на 'бере'гу, на 'бере'з'ї (II відміна); 'сол'ї, 'в'їс'т'ї, 'в'їс'ц'ї, 'радост'ї, 'радос'ц'ї, ў 'мате'р'ї, на пе'л'ч'ї (III відміна); 'їмен'ї, п'лемен'ї, те'л'ат'ї, ло'шат'ї, жаг'н'ат'ї, ў п'лемн'ї, п'лем'ї, на т'їм'ї, т'їмн'ї, на те'л'ї, на жаг'н'ї, на ло'ш'ї, п'лем'ю, п'лемн'ю, п'лемнев'ї, жаг'н'ов'ї, поро'с'ов'ї, поро'с'ат'ов'ї (IV відміна) (південно-східне наріччя);*

- *густу'дини, зе'м'ли, с'п'їд'ниці, на ду'лони, ў 'церкви, ў к'ер'ниці (I відміна); 'д'їдови, б'ратови, кува'л'ови, ко'н'ови, на же'н'ц'ови, на с'т'їл'ц'ови, на ко'ни, на вог'ни, ў яч'мени (II відміна); 'соли, 'в'їсти, 'в'їс'ц'ї, 'радости, 'радос'ц'ї, ў 'мате'ри, на пе'л'чи, 'памн'ети (III відміна); те'л'ету, те'л'ату, ло'шат'ю, на т'їмн'ови, п'лемн'ови, ў п'лем'ю, ў п'лемн'ю, п'лемен'ю, ў п'лем'юв'ї, жаг'н'ови, жаг'н'етов'ї, па'ц'етуви, гу'с'їтуви (IV відміна) (південно-західні діалекти);*

- *во'д'їе, ро'л'їе, сте'р'н'їе, с'в'їтн'їе, ко'рове, 'чайц'є, на*

зе^мл'іє, на сте^рн'іє, на ко^рове, на ^чайц'е (I відміна); ^бат'ку, ^кон'у, во^лу, ^у кон'ц'іє, на ^м'ієс'аце, на кова^л'іє, на сто^л'іє (II відміна); ^імен'і, ^п'лемен'і, ^у ^п'лем'ю, ^п'лемн'у, на ^т'ієм'ю, те^м'л'у, жаг^н'у, на те^м'л'у, поро^с'у (IV відміна) (північні говори).

4. Визначіть, які відмінності між українськими діалектами простежуються у формах орудного відмінка однини. Прокоментуйте наведені приклади.

- ^рибо'ю, во^до'ю, ру^ко'ю, зе^м'ле'ю, до^лоне^н'ю, ^вулице'ю, ^г'рушо'ю, ^к'руче'ю, ^к'ручо'ю (I відміна); зна^н'ам, жи^т'ам, ^з'іл'ам, ве^с'іл'ам (II відміна); ^с'іл'у, ^т'ін'у, ^в'іс'т'у, л'у^бо'ю, ^мат'ір'ю (III відміна); ^іменем, ^п'леменем, ^ім'ям, ^п'лем'ям, те^м'л'ам, ло^шам, жаг^н'ам (IV відміна) (південно-східні діалекти);

- зе^м'л'о'ю, до^лон'о'ю, ^вулиц'о'ю, ^г'рушо'ю, ^к'ручо'ю (I відміна); ^к'лочом, жа^й'ом, жи^т'ом, ^з'іл'ом, ве^с'іл'ом, ^мором, ли^ц'ом (II відміна); ^сол'о'ю, ^т'ін'о'ю, ^п'ічо'ю, ^к'ро'ул'о'ю, ^мишо'ю (III відміна); ^мн'ом, ^п'лемн'ом, ти^л'ом, ло^шом, жаг^н'ом, поро^с'ом (IV відміна) (волинсько-подільська група говорів);

- зе^м'л'о'у, до^лон'о'у, ^вулиц'о'у, ^г'рушо'у, до^рого'у, ^церкв'і'юм, сви^т'н'о'у (I відміна); над во^дом, ру^ком, з ^рибом, зе^м'л'ом, ^дин'ом; жа^й'ем, в'іс'іл'ем, ^з'іл'ем, ^п'ір'єм, ^шчес'ц'ім (щастям), ^с'і'ан'ем (сіянням) (II відміна); ^сол'о'у, ^с'іл'ом, ^т'ін'о'у, ^т'ін'ом, ^к'ро'ул'о'у, ^матере'у, ^мышом, ^к'лочом (III відміна); ^мн'ем, ^п'лемн'ем, ти^л'ем, ти^л'им, лу^ш'ем, жег^н'ем, ^вым'јатом, ^т'ім'јатом, гу^с'ат'ом (IV відміна) (галицько-буковинська та карпатська групи говорів);

- зе^м'ле'ю, зе^м'ле'ї, до^лоне^н'ю, до^лоне^н'ї, ^вулице'ю, ^вулиц'о'ї, ^г'рушо'ї, во^до'ї (I відміна); на^с'ієн'ем, з^бу'о'ж'ем, ^к'лоч'ем, ^лист'ем, жи^т'ем, ве^с'ієл'ем (II відміна); ^сил'у, ^соле'ю, ^т'ін'о'ю, ^мазе'ю, ^к'ро'уле'ю (III відміна); ^ім'єм, ^п'лемн'ем, ^п'лем'єм, жаг^н'ем, ^с'іємн'ем, ^т'іємн'ем, гу^с'ат'ом, те^л'ам, те^л'ом, жаг^н'ом, ло^шом (IV відміна) (північні діалекти).

5. Схарактеризуйте відмінності між українськими діалектами у різних відмінкових формах множини іменників різних типів відмінювання. Наведіть приклади.

6. За картами № 170, 172, 176, 177, 178, 187, 188, 197, 198 Атласу української мови (Т.2) схарактеризуйте іменникові форми і визначіть їх поширення.

Аудиторна робота

1. Аналіз іменникових форм, їх типів та ареалів.
2. Визначення належності поданих текстів до певного українського

наріччя та говору на основі відповідних форм іменників.

• *С'ім год як ос'талас'а од бат'к'іу сирот'оју / рос'ла по чу'жих л'уд'іх / по н'ан'ках / по ро'ботниц'ах / ско'тину п'ят' л'іт п'асла / та'ке мо'је от'о жи'т'а було / а то'д'і ко'ли ж от'о ста'у кол'хоз / п'іш'ла ў кол'хоз / с'первих дн'іу / т'іл'ки на'ча'ус'а кол'хос / п'іш'ла ў кол'хоз / у кол'хоз'і ро'била / а то'д'і ви'йшла 'зам'іш / то'же за сир'оту // б'ідне ж б'ідного ж і б'рало // ба'гате ж не б'рало // ви'йшли / не ў 'јого н'ічого / н'і ў 'мене н'ічого // поб'ралис'а / на'жили ўсе / і було ўсе // а тут во'їна / розо'рила // дво'је д'іток було // сир'енок 'рано ўмер // скоропос'т'іжноју бо'л'езн'у / ўмер // ос'талас' з одн'і'јеју 'доч'ечкоју / і так до с'іх пор го'рују // (с. Різдвакка, Лозівський р-н, Харківська обл.)¹.*

• Випадок під час війни. *'Было ўто ни ти'пир ай'бо і ни 'дуже да'ўно лиш 'фа'іно пам'іа'таву ђш гово'рило про ўто ўс'о сир'ело т'ђ'ды ва'рили 'істи у пе'ч'и у з'лин'аных р'аб'унах // но та і йед'на 'баба с'ђ'бі так зва'рила 'гђлу'ц'іу на ни'д'іл'у у р'аб'ун'і п'ђ'лала йіх п'ўд ст'ўл // а ђни с'а до'вар'ували ў то'ўка'н'і / бо 'мали с'а 'фа'іно 'устойати / упарити / т'ђ'ды лиш ђто 'были 'фа'йн'і 'гђлу'ц'і // ай'бо туї зай'шли до 'хы'ж'і в'ђ'якы / што пр'ђ'ходили 'ч'ерес сир'ело / ни'е з'най'у / ци ма'цка'л'і / ци 'ч'ехы / ци ма'д'ары / ни п'ђмн'у // хђ'т'іли штђс' 'бабу з'в'ідати / ай'бо ў'ч'ули / што п'ўт сто'лом штђс' гур'коч'е // п'ђ'никали / а там штђс' кн'пит'у у то'ўка'н'і р'аб'ун'і / бис ђђ'не / а ўто шч'и так с'а 'гђлу'ц'і до'вар'ували // ђни с'а п'ђпужали / што ўто 'в'ід'ма і ў'били йі // (с. Білки, Виноградівський р-н, Закарпатська обл.)².*

• Про колишне життя жінки. *Син йак с'а ў'же'іни'ў / то 'мус'іу ро'бити і сл'ухати тата // чо'му? / бо би'ў би н'ічого ни да'ў / ђце 'в'ітки би ўз''аў / би'ў ўз''аў / наг'наў в'іт 'хати / іди со'б'і / ну / і шчо би ўз''ау / в'ітки би 'д'іти ко'хаў // та і ус'о // мус'іу // і свек'ра 'била ни'в'істку / 'його 'ж'інку / і в'ін би'ў / і ўс'і 'били // і тер'п'іла / а ви з'най'іте / Ва'сил'у / ви Ни'колу з'нали 'Фен'иного // а в'ін ма'ў з Ро'жанки 'ж'інку но / і шос' во'на йі'му с'а ни по'добала / і во'на ўт'ік'ла до 'мами / до с'воїй / у Лишан'ки / но йак то ка'зали 'дос'і / у Лишан'ки / то в'ін за не'ў там п'і'шоў / і наб'ра'у ка'м'ін'а / і ўна на п'і'ред'і та'ка / ну / би'саги йак то бу'ли би'саги / шо нап'і'ред'і м'ішо'к*

¹ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С.474-475.

² Мигoliniнець О. Ф. Українські говірки Закарпаття : збірник текстів. Ужгород, 2002. С. 23.

і на¹зад'і м'ішок / би¹саги та¹к'і бу¹ли / наб¹ра⁰ў ка¹м'ін'а / і ву¹на при¹несла ў Сла¹ўс'ко то¹то ка¹м'ін'а ў би¹сагах / і в'ін'їй би¹ў / і то¹дди с Сла¹ўс'ка / вини¹сла п'ім поло¹нину то¹то ка¹м'ін'а і с'н'ім поло¹нини ў се¹ло зно¹ў їйх при¹несла / і так їй би¹ў / і 'мус'їла с¹лухати і 'мус'їла ро¹бити так їак в'ін ка¹заў // чоло¹в'ік ни ма¹ў 'ж'інку за 'ж'інку / ма¹ў за ни¹в'іл'ни¹ц'у // (с. Славське, Сколівський р-н, Львівська обл.)¹.

• Жи¹ніу¹с'а у 1925 'року // 'бат'ко 'мен'і да¹ў ко¹н'а / во¹ла / п'луга / од¹ну де¹ре¹ўїяну 'борону // 'хату / де ми 'жили з 'бат'ком / пе¹ре¹г¹оро¹дили // о¹це з¹начит' ми розд'їли¹с' // бу¹ў 'т'їл'ки од¹дин дв'їр // у бат'ка зали¹шили¹с' ище д¹воє д'їтей / 'мати // с хоз'аїства зали¹шило¹с' // теж о¹дин к'ін' // ло¹ша / ко¹рова / чо¹тири дес'а¹тини зем¹л'і / од¹на боро¹ни де¹ре¹ўїяна / 'пукар // ну їак 'бат'ко с¹таришї хоз'аїн / то ў 'їого 'було 'б'їл'ше хоз'аїство // спо¹чатку їа з 'ж'інкою ўсе см'їїали¹с' // з¹в'їсно їак моло¹д'і і 'т'їл'ки поб¹рали¹с' // 'було ў нас чо¹тири дес'а¹тини зе¹м¹л'ї // ўсе 'наче 'було 'добре // а 'пот'їм у¹з'ала ме¹не о¹хота 'мати ище од¹ну ко¹н'аку // ку¹пи¹ў ище од¹ну ко¹н'аку // хоз'аїн ста¹ў 'по¹ўниї // (с. Солончаки, Очаківський р-н, Миколаївська обл.).

3. Аналіз іменникових форм на лінгвістичних картах.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Аналогія (граматична) (грец. *ánalogía* – відповідність) – уподібнення, наближення в якомусь відношенні аж до повної уніфікації однієї мовної одиниці до іншої (як правило, поширенішої, продуктивнішої, регулярнішої або просто знайомішої для мовця) на підставі вже наявної їх подібності – формальної або значеннєвої. Аналогія діє на різних мовних рівнях. Зміни під впливом граматичної аналогії відносяться до інноваційних. Так, наприклад, у багатьох говорах південно-західного наріччя простежується нерозрізнення твердих і м'яких основ, тому за аналогією до твердої основи ми чуємо: ко¹н'ом, зи¹м'л'о¹ју, з'рушо¹ју; 'синого, 'л'їтним та ін.

За аналогією до іменників чол. та серед. роду II відміни іменники I відміни та прикметники жіні. р. в орудн. відм. й окремі займенники у говірках південно-західного наріччя можуть набувати закінчень -ом, -ем: до¹рого¹м, з'рушо¹м, ру¹ком, голо¹вом, зе¹м'лем, 'жо¹ўто¹м, га¹рacho¹м, 'фа¹їно¹м, то¹бом, нашо¹м; а іменники IV відміни у наз. відм. одн. змінюють своє закінчення на -о: 'вим¹жо, те¹л'о, ло¹шо, лу¹ш'ето, ти¹л'ето.

¹ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С.243.

У середньополіському говорі і частині східнополіського діалекту зберігається давнє закінчення для твердої групи род. відм. *-oje* (> *o**ѣ**) за аналогією до займенникової форми *тоѣ*: *'доброје* *'матки*, *'жоўтоје(-aje)* *'хустки*, *'б'їєлоје*, *'новоје*.

У деяких степових та середньополіських говірках у дав. та місц. відм. одн. прикметників вживається фрексія *-oji* за аналогією до род. відм. одн.: *на зе^uленої тра'в'ї*, *молодої 'ж'їну'ї*; ця тенденція поширилась і на деякі займенники, дієприкметники, порядкові числівники, наприклад: *'тої с'таршої* *'дочк'ї*, у *да'лекої сторо'н'ї*, у *'тої д'ругої* *'хат'ї*.

Під впливом вищого ступеня порівняння прикметників на кшталт *мн'єкиї* в окремих говірках південно-західного наріччя з'являється [к] і у вищому ступені таких прикметників, як-от: *до'роки 'її// -уї*, *'ваки 'її// -уї/ 'блики 'ї//уї* і т.п.

За аналогією до числівників триста, чотириста у частині південно-західних говорів утворюється форма *д'в'їста*. У словозміні числівників під дією аналогії відбувається вирівнювання парадигми під впливом споріднених слів: *сороко'ма* (*сорок'ма*), *сто'ма* (за анал. до двадцятьма, п'ятдесятма).

Грамотичної аналогії можуть зазнавати дієслова І дієвідміни до дієслів ІІ дієвідміни і навпаки, у результаті чого закінчення дієслів змішуються, як-от: *'ідет'*, *не^uсет'*, *ма'л'уїиу*, *с'п'ї'ваїиу* > *'ідут'*, *не^uсут'*, *ма'л'уїеш*, *с'п'ї'ваїеш* (ІІ дієвідміна → І дієвідміна) і навпаки: *'ходе*, *п'росе*, *'носе*; *нос'ут'*, *ход'ут'* > *'ходить'*, *п'росит'*, *'носит'*; *'нос'ат'*, *'ход'ат'* (І дієвідміна → ІІ дієвідміна) та ін.

Архаїзм (морфологічний) (від грец. *ἀρχαῖος* – стародавній) – мовна одиниця, що на тепер є застарілою в мові або зовсім вийшла із загального ужитку. Морфологічні архаїзми – збереження давніх особливостей формотворення, словозміни, відмерлих граматичних категорій. Так, наприклад, не стали надбанням сучасної літературної мови, але залишились у говірковому мовленні форми *двоїни* у прикметниках на зразок *'добрьма*, *'синима*, *'син'їма*, *'новьма* (закарпатські, лемківські, бойківські, надсянські говірки); *нестягнені форми* слів прикметникового відмінювання (*моло'дайа*, *моло'доїе*, *моло'д'їїї*) (північні, окремі південно-західні говори); закінчення *-оїе* (<o**ѣ**), *-ейе* (<e**ѣ**) у род. відм. одн. прикметників (щоправда, за аналогією до займенникової форми *тоѣ*) (*'доброје* *'матки*, *'жоўтоје(-aje)* *'хустки*, *'б'їєлоје*, *'новоје*, *'жити'еї*, *'л'їєти'еї*, *о'с'їєн':еїе по'ри*) (північні говори); *енклітики (займенникові)*; особові займенники, у

яких не відбулася зміна [e] → [o] та не розвинувся приставний звук [н]: *je'zo* (*ji'zo*), з *ім*, у *јого*, *чере*^мз *јејі*, к *ји*^му, до *него*, *чере*^мз *него*; займенникові форми дав. відм. одн. на зразок *мн'і* (**мн'ѣ*); архаїчні форми знах. відм. одн. жін. роду займенників *ју*, *н'у* та вказівного займенника *сеі* (*с'а*, *се*); давні форми *первиі* (*перва*, *перве*) та *ѣтроі* (*ѣтра*, *ѣтре*), що відомі ще з праслов'янської мови (**ръгъ*, **въгъръ*) і поширені у східнополіських, південно-східних, східноподільських, закарпатських, покутсько-буковинських говірках; архаїчні форми числівників сорок і дев'яносто, уживаних у крайніх західних говірках південно-західного наріччя: *чотирдес'ат* (*че'тырдес'ат*, *ити'рацет*), *деўјат'де'с'ат* (*деўјаду'с'ат*, *див'їду'с'ет*, *див'їду'сет*, *див'їду'с'ат*); форми перфекта (південно-західне наріччя); форми атематичних дієслів *ти йї'сиш*, *да'сиш*, *в'їдпов'ї'сиш* та ін.

Морфологічні відмінності через збережені архаїчні форми. Розрізнення флексій дав.–місц. відм. одн. II відміни *-ови* у південно-західних говорах та *-ов'і* пояснюються певними історичними змінами: південно-західна флексія *-ови* (*б'ратови*, *в'їк'нови*, *ко'н'ови*) збереглася від давньої флексії *-ови*, а південно-східна *-ов'і* (*б'ратов'ї*, *в'їк'нов'ї*, *ко'нев'ї*) з'явилася з давнього *ѣ*, який проник у флексію *-ови*, витіснивши кінцеве *-и*. Аналогічні зміни відбулися у формах дав.–місц. відм. одн. іменників жін. р. м'якої групи. Але у північних говорах новий *ѣ* рефлексував своєрідно: у наголошеній позиції *ѣ* змінився на *їе*, тому флексія набуває вигляду *-їе* (*зе'м'л'їе*, *на ко'н'їе*). Щоправда ця зміна вже пояснюється фонетичними особливостями говору.

Найбільше архаїчних форм збереглося у говорах південно-західного наріччя: а) наз. відм. мн. іменників чол. роду, що закінчуються на *-ове* (*б'ратове*, *с'ватове*, *кумове*); б) орудн. відм. мн. іменників чол. та серед. роду на *-и* (>*ы*), *-і* (з *бара'ни*, *с хло'ны*, з *колесы*); в) дав. відм. мн. на *-ом* (>*ъмь*), *-ім* (>*омь*) (*л'юд'ом*, *х'лопу'ом*, *пал'у'ім*, *вол'ім*); г) місц. відм. на *-ох* (>*ыхъ*), *-іх* (>*ѣхъ*) (*на х'лопу'ох*, *на л'юд'іх*, *ѣ'гос'т'іх*, *на н'леч'іх*). Архаїзмами є також членні нестягнені форми прикметників жін. і серед. роду в наз. – знах. відм. одн. та мн., що поширені у говірках північного наріччя (*моло'даја*, *доўгоје*, *добрије*, *малїје*). Архаїчними є енклітичні форми особових та зворотного займенників *ми*, *ти*, *си*, *м'а*, *т'а*, *с'а*, *мја*, *м'ї*, *т'ї*, *с'ї* у говорах південно-західного наріччя; інфінітиви на *-чи* від основ на *-г*, *-к* (*не'чи*, *б'їгчи*, *мо'чи*); форми майб. часу на

кшталт: *буду хо'диу̇, будеш ро'била* та складені форми мин. часу, як-от: *хо'диу̇-жем, хо'дила-м* та ін. у південно-західних та північних говорах тощо.

Морфологічні відмінності, зумовлені особливостями фонетики місцевих говорів. Прикладів таких відмінностей можна навести чимало. Так, іменники серед. р. на зразок *зілля* в наз. – знах. відм. одн. у галицько-буковинській групі говорів мають форми з флексією *-e* і неподвоєним м'яким приголосним основи (*жи^{e1}т'е, с'м'ім'е, 'з'іл'е*), що може бути пояснене лише фонетичними особливостями цих говорів. Фонетичними змінами пояснюють також відмінності в структурі складних числівників на *-дцять* у наддністрянському говорі (*два'наїц'ім', шти^{eр}'наїц'ї, два'наниц'ім'*). Чимало відмінностей поміж діалектами у прикметникових формах своїм корінням також сягає фонетичних явищ. Так, фонетично з'ясовуються форми прикметників чол. р. на *-и* з утраченим кінцевим *ј*, що поширені у північних говірках (*'добри, 'син'її*; стягнення закінчень *-її>і* у дав. – місц. відм. одн. у багатьох говорах південно-західного та частково південно-східного наріччя (*на зе^м'лен'ї тра'в'ї*); різні варіанти звукової структури вищого ступеня порівняння у різних діалектах, як-от: *к'расша, 'виш:а, наў'вакишї, ми^л'їїшиї, солот'к'їшиї* та ін. Фонетичними причинами пояснюється наявність у багатьох говорах південно-східного наріччя предметно-особового займенника без приставного [*н*] у прикметникових конструкціях (*за 'јого, ў 'јого, на 'јому*); усічення форм дієслів теп. часу в 3-й ос. одн., що закінчуються на *-а* (*зна, 'дума, с'луха, пи^eта*); специфічних форм ненаголошених закінчень 3 ос. мн. теп. часу *-em'* (*-am'*) у північних діалектах (*во'ни 'зубет', 'купет', 'л'убет*); розрізнення твердого і м'якого [*т*] у закінченнях 3-ї ос. теп. і майб. часу дієслів, а також 2-ї ос. мн. наказового способу (пор.: південно-західне наріччя – *'ходить, 'носит, п'рос'ат, 'л'уб'ят, зр'об'їт, при^eне^м'с'їт* і південно-східне наріччя – *'ходить, 'носит, п'рос'ат, 'л'убл'ат, зр'об'їт, при^eне^м'с'їт*).

Хитання в роді іменника – це перехід іменників одного роду в інший, несталість родового значення. У говорах української мови відмінності категорії роду іменників є наслідком, з одного боку, перерозподілу типів відмінювання за родовим принципом, а з другого – діянням граматичної аналогії. Хитання у роді окремих іменників у говорах української мови простежується зазвичай в абстрактних іменниках, словах іншомовного походження та в іменниках, у яких

відсутнє розрізнення біологічного роду, наприклад: *o'suda, no'saga, c'хова, страш'на б'іл'*, *'добра ўро'заї* (чол. р. → жін. р.); *гу'л'їй, ву'л'їй, бар'а'б'їл'*, *шкарла'тин* (жін. р. → чол. р.); *сте''р'но, 'рамо, б'рово, н'рем'я, 'нудро, ве''рето* (жін. р. → сер. р.); *шво* (*шов*), *'жезло* (*жезл*), *'дишло* (*дишель*) (чол. р. → сер. р.). Інколи зміна граматичного роду може бути зумовлена фонетичними факторами. Так, у північних говорах іменники чол. та серед. р. з ненаголошеним закінченням *-o* мають флексію *-a* („акання”), і на підставі зовнішньої асоціації з іменниками жін.р. змінюються форми парадигми, тобто чол. р. переходить у жін.: *К'ї''рила – до К'ї''рили*.

Двоїна – граматична категорія числа, вживана для позначення двох осіб або парних предметів. Двоїна була відома ще в індоевропейській прамові, від якої успадкована спільнослов'янською, а від неї – усіма слов'янськими мовами; тепер зберігається лише в окремих діалектах. Категорія двоїни у давньоруській мові почала занепадати ще на ранньому етапі її розвитку, витісняючись множиною. У сучасній українській літературній мові залишки форм двоїни зберігаються у закінченні **-има** в іменниках *очима, плечима, дверима, грошима* та в наголошуванні іменників у сполученні з числівниками два, три, чотири: *два бр'ати, се''стрї, дв'ї рукї, три ве''рбї, в'їдр'а* (пор. мн. *бр'атї с'єстри, р'уки, в'єрби, в'їдра*). В орудн. відм. збереглася форма двоїни числівника десять (*де''с'ат'мá*); під впливом її і форм *двомá, обомá* давнє закінчення двоїни *-ма* засвоїлося й іншими кількісними числівниками (*тр'омá, чотир'мá, п'ят'мá*), питально-відносним займенником *ск'їл'комá*. Залишки двоїни поширені у південно-західних і північних говорах, рідше південно-східних: *дв'ї се''ст'р'ї, 'бац'ї, 'вешни, три ве''р'б'ї, чо'тири 'в'їдр'ї; 'дын'ома, 'вымн'ома, две''р'ема, гро'ш'ема, о'ч'ема, ку'рима, гру'шима, з'р'їшма* та ін.

Відмінювання іменників у діалектах зводяться до таких основних типів. **1).** Нерозрізнення закінчень іменників твердих і м'яких основ у значній частині південно-західних діалектів, слабо виявлена ця особливість в окремих південно-східних говорах: *з'рушо'ю, 'ночу'ю, зе''м'л'о'ў, на кам'їн'ї'ц'ови*. Найбільш виявлене розрізнення закінчень твердих і м'яких основ у частині поліських говорів. **2).** Особливості відмінювання іменників жіночого роду з флексією *-a*: розрізнення у твердому варіанті флексій *-i* (у південно-східних і південно-західних діалектах) та *-je, -e* (у поліських) у дав.-місц. відм. одн.; розрізнення у м'якому варіанті флексій *-i* (у південно-східних діалектах), *-je* (у поліських), *-u* (у південно-західних) у цих же відмінкових формах

(наприклад: *во'д'і*, на *во'д'і*, *зе^мл'і*, на *зе^мл'і*, *ме^лж'і*, на *ме^лж'і*, *зе^мл'и*, на *зе^мл'и* та *во'д'іє*, на *во'д'іє*, *'чайц'е*, на *'чайц'е*); розрізнення поміж діалектами форм ор. відм. одн. *-оїу*, *-ейу*, *-ої*, *-ей* (південно-східні і поліські діалекти), *-оў*, *-еў* (більшість південно-західних), *-ом*, *-ем* (окремі південно-західні) (наприклад: *во'доју*, *'п'існеју*, *во'дої*, *'п'іс'н'ої* *во'доў*, *'п'іс'н'оў*, *во'дом*, *'п'іс'н'ом*) та ін. **3.** Особливості відмінювання іменників II відміни: форми дав.–місц. відм. одн. на *-ов'і*, *-ев'і* (рідше *-у*) у південно-східних, *-ови*, *-еви* (зрідка *-у*) у південно-західних, *-у* (в окремих говірках *-ови*, *-еви*) у поліських діалектах (наприклад: *'синов'і*, на *'синов'і*, *'сину*, *јач'менев'і*, *ў јач'менев'і*, *ў јач'мен'у*, *ко'вал'ови*, на *'неви*, *б'ратови*, на *'возови*, *ў ми'ш'кови*) та ін. **4.** Особливості відмінювання іменників III відміни: флексія *-и* в род. відм. одн. у багатьох говорах від ряду іменників (*'соли*, *л'убови*, *к'рови*, *с'мерти* та ін.), діалектні розрізнення у формах ор. відм. одн. (*'н'ич'у*; *'с'іл'у*, *с'мерт'у*; *'н'ичу*, *с'мерт'у*; *'soleју*, *'сол'оју*, *'ночују*, *с'мерт'оју*) та ін. **5.** Особливості відмінювання у говорах іменників IV відміни зумовлені граматичною аналогією іменників з різними типами колишніх основ (наприклад, іменникові закінчення колишніх *-t*- основ змінюють флексії колишніх *-п-* основ, як-от: *'імени*, *'племени*); втратою або зміною суфікса (*'вимјате*, *'вимјі* > *'виме^нні*, *'т'імјати*, *'т'імн'ети*, *'т'імн'і* > *'т'іме^ні*); збереженням суфікса (*'племе^ну*, *'т'іме^ну*) та ін. **6.** Різне оформлення у говорах род. відм. мн. іменників за допомогою флексій *-іў*, *-иў*, *-ыў*, *-уў*, *ўў* (*се^{ст}'р'іў*, *се^{ст}'руў*, *жаб'іў*, *жаб'ўў*, *ног'іў*, *пол'іў*) у південно-західних, а почасти і південно-східних говорах та *-ей*, *-иї* у північних та окремих південно-західних говірках (*хлеб'ей*, *пол'ей*, *сторо'жеї*, *баб'ей*, *'бабиї*, *с'виниї*, *'жабиї*) та ін. **7.** Збереження архаїчних форм відмінювання іменників у більшості південно-західних діалектів: а) наз. відм. мн. на *-ове* (*си^л'нове*, *бра^т'ове*, *ку^л'ове* та ін.), зрідка збереження старовинних чергувань задньоязикових (*'п'таси*, *'воўци* та ін.); б) дав. відм. мн. на *-ом*, *-ім* (*'сином*, *'д'іт'ом*, *'л'уд'ім* та ін.); в) місц. відм. мн. на *-ох*, *-іх* (на *во^л'ох*, *по 'л'уд'ох*, на *г'руд'іх* та ін.) та спорадичні такі форми в окремих лівобережнополіських говорах (*ў г'руд'іх*, на *'кон'іх* та ін.); г) зрідка ор. відм. на *-и-*, *-ы* (*'даўними ча'си*, *'мед же 'боїкы*) у карпатських говірках та ін. **8.** Особливості кличного відмінка. Клична форма зберігається переважно у південно-західних та південно-східних говорах, зокрема, у назвах істот, а зрідка й у загальних назвах іменників жің. р. з основами на *-а*, *-ја*: *'Марто*, *с'вахо*, *'сестро*, *'руко*,

'земле, на'д'їє. У тих говірках, де визначилися тенденції перенесення твердих основ на м'які, поширюється флексія *-о*: *Ма'р'їо, 'земл'о, 'дол'о*. Іменники чол. р. можуть мати такі закінчення: *-е* (*госпо'даре, 'мел'ниче, 'сине, то'варише*); *-у* (*Ва'сил'у, Ми'кол'ц'у, 'сину*); *-о* за аналогією до жін. р. (*Ми'хан'о, 'Фед'о, 'Кол'о, Во'лод'о*). Закінчення може усікатися (апокопа): *В'їрк, гуспу'дин', Ма'рус', Гриц', Фет', Стефц', Ромиц'*. У швидкому темпі звернень кличні форми утворюються урізуванням цілих складів: *бра* (*брате*), *хло* (*хлопче*), *Па'ра* (*Параско*), *Ма'р'ї* (*Маріє*). Клична форма може утворюватися флексією наз. відм.: *'В'їрка, Ва'сил', 'Лван, Га'нун'а*.

Практичне заняття № 7

Тема: ПРИКМЕТНИК. ЧИСЛІВНИК. ЗАЙМЕННИК. ЇХ ГОВІРКОВІ ВИДОЗМІНИ

Мета: навчитися визначати й коментувати діалектні особливості прикметникових, числівникових і займенникових форм, набути навичок визначення меж їх поширення.

План

1. Типи основ прикметників.
2. Утворення ступенів порівняння прикметників.
3. Відмінювання прикметників.
4. Видозміни форм займенників у говорах.
5. Відмінності числівникових словоформ у говорах.
6. Особливості відмінювання числівників.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 107–126.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 54–66. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Гороф'янюк І., Трачук О. Морфологічні діалектні особливості фольклорних текстів українців північної Молдови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). 2022. Вип. 35. С. 70–77. URI: <https://cutt.ly/14Ppn0M>.
4. Делюсто М. С. Граматика української говірки у світлі тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 533–541. URI: <https://cutt.ly/n4SS6NB>.
5. Делюсто М. С. Реалізація словозміни кількісних числівників у діалектному тексті. *Науковий часопис Національного педагогічного*

- університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики та лексикології української мови : збірник наукових праць. Київ, 2009. Вип. 5. С. 142–146. URI: <https://cutt.ly/P4SSqQ0>.
6. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 85–92.
7. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.
8. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 68–97. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
9. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С. 87–89. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
10. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.
11. Тищенко Т. Числівники у структурі складних номінацій у говірках східноподільського ареалу. *Філологічний часопис*. Вип. 1 (9). 2017. С. 96–102. URI: <https://cutt.ly/h4Pgt5n>.
12. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 46–52.
13. Шеремета Н. П. Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 34. С. 314–317. URI: <https://cutt.ly/v4SHxut>.
14. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 64–74.
15. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 133–148.

Домашнє завдання

1. Прокоментуйте наведені форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників.

Мо'лодчий, со'лодчий, ш'видчий, ко'роч:ий, доб'р'ішчий, здоро'в'ішчий, б'лижший, 'ниш:ий, му'лотий, мулу'д'ійший, солод'к'іший, к'расша,

наї'дужшиї, ши'рочейши, з'ладши – глад'чейши, доб'р'їсїши, ми'л'їсїши, над'б'їлиши, наддоб'р'їиши, маї'добриї, маїс'таршиї, 'вел'ми 'файнїї, 'моцко злиї, фест 'доўгиї, 'сам'и наї'луч'її.

2. За картами № 219, 223 Атласу української мови (Пт.) поясніть поширення говіркових варіантів прикметникових форм. Схарактеризуйте, яких змін зазнають відмінкові закінчення прикметників у різних українських діалектах. Прокоментуйте граматичні особливості поданих слів.

- *моло'дий, моло'да, моло'де, моло'д'ї; ма'ли, ста'ри, ма'лаја, ста'раја, ма'лоје, ста'роје, ма'лије; ста'рије, ста'рин'її, 'р'їд'н'її, ста'рин'їа, 'р'їд'н'а, ста'рин'їе, 'р'їд'н'е, ста'рин'їі, 'р'їд'н'ї; 'файнїї, 'чес'н'її, 'файна, 'чесна, 'файноје, 'чесноје, 'файної д'ї'т'а, 'чесної д'ї'т'а, бо'гато се'ло, 'доўго се'ло, 'доўге се'ло, 'файн'ї, 'чес'н'ї, ма'л'ї.*

- *'гарн'її, ста'р'її, на зе'лен'її, на 'добр'їм, на моло'дому; 'р'їд'н'ї се'ст'р'ї, с'тарш'ї се'ст'р'ї, на ви'сок'ї го'р'ї, на ма'л'ї ди'тин'ї, на 'файн'їм, на 'син'їм, на 'добр'їм; на зе'леної тра'в'ї, у 'доброї с'лав'ї, 'л'їтн'її по'р'ї; 'доброї, моло'д'ї, на кри'в'ї, на 'добр'їм, на 'л'їтн'їм, на чу'ж'їм.*

- *'доброју, 'син'їю, 'л'їтн'їю; моло'дої, 'файної, 'б'їлої, сту'деної; 'малом, 'жоїтом, мово'дом (молодою); зе'леної, ску'пої, 'чорної, 'син'її.*

3. У наведених прикладах прокоментуйте форми особових та зворотного займенників.

Ме'н'ї, ми'н'ї, м'їн'ї, мн'ї, то'б'ї, то'б'ї, ту'б'ї, ту'б'ї, со'б'ї, со'б'ї, су'б'ї, су'б'ї (дав. одн.), за 'н'ого, до 'јого (род. одн.), з 'неју, з'їеју, з ним, з їм (орудн. одн.); (дайте) ми, ти, си (дав. одн.), (поглянув на) н'а, т'а, с'а, н'е, т'е, с'е, н'ї, т'ї, с'ї, мја; на ју, на н'у (знах. одн.), мної, то'бої, со'бої, мно, то'бом, со'бом, з н'ої, з неї, з н'ом (орудн. одн.), на н'її, на н'ї (місц. одн.); в'їн, вун, в'їн, вын, она, ўна, во'на, о'н'ї, ўни, во'ни (наз. відм.), јїї, јуї, ід н'ї (дав. одн.), на ју, на н'у (знах. одн.), неї, н'ої, ниї (орудн. одн.), на н'її, на н'її, на н'ї (місц. одн.); в'їн, в'їн, в'їн, в'їн, вун, в'їн, вин, во'на, ва'на, во'но, ва'но, ва'ни, во'н'ї (наз. відм.), до 'јого, к 'їїму (дав. одн.), з 'їм (орудн. одн.), на 'її, на 'її (місц. одн.).

4. Сарактеризуйте фонетико-граматичні особливості форм питальних займенників в українських діалектах. Прокоментуйте

наведені приклади.

Хто, хто, тко, ко (наз. відм.), *на* /кому, *у* к'ім, *на* кум, *на* кўм, *на* куом, *на* ком (місц. одн.); *щчо, шо, чо, што* (наз. відм.), *на* 'чому, *у* ч'ім, *на* чўм, *на* чом, *на* чуом (місц. одн.).

5. Поясніть особливості творення і вживання вказівних займенників у говорах української мови. Прокоментуйте подані приклади.

Цеї, ц'а, це, ц'ї, тої, та, те, т'ї; сеї, с'аја, с'еје (с'оје), с'ије, с'ији, тої, т'аја, т'оје, т'еје, т'ије, т'ији, т'етої, т'етаја, т'етоје, т'ета, т'ето; о'цеї, о'ц'а, о'це, о'ц'ї, о'тої, о'та, о'те (о'то), о'т'ї, тот, то'та, то'то, то'т'ї, там'тої, там'та, там'те, там'т'ї, сел'с'а, сц'с'а, с'їс'а, сел'са, сел'се, сел'с'ї, ан'тот, гин'тот, анто'тот, гинто'тот.

6. Прокоментуйте фонетико-граматичні особливості наведених форм присвійних займенників.

М'її, м'ї, тв'її, тв'ї, св'її, св'ї (наз. відм.), *л'мого, л'мо'јого, с'во'го, с'во'јого, т'во'јого, т'во'го, мо'јеї, л'мої, л'меї, тво'јеї, т'вої, т'веї, св'јеї, с'вої, с'веї* (род. відм.), *л'мому, мо'јому, мо'јему, с'вому, св'ојому, тв'ојому, тв'ојому, т'вому, л'мої, т'вої, мо'јуї, с'вої* (дав. відм.), *мо'јеју, св'о'јеју, тв'о'јеју, тв'у'їм, му'їм, св'у'їм, мо'joў, мо'jeў, moў, мо'јом, л'меју, т'веју, с'веју* (орудн. відм.).

7. Опрацюйте статтю І. Гороф'янюк та О. Трачук «Морфологічні діалектні особливості фольклорних текстів українців північної Молдови». Визначіть спільні й відмінні ознаки стосовно вашої говірки. Поясніть важливість такого джерела дослідження говіркового мовлення, як фольклорні тексти.

8. Прокоментуйте значення числівника на прикладі словникової статті з Фразеологічного словника подільських і суміжних говірок (Коваленко Н.Д. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 24).

БРАКУВАТИ

бракує два до десіть кому [бра'кує два до 'дес'іт'] 'дурний' (Ів).

бракує сім до вісім кому [бра'кує с'ім до 'в'іс'ім] 'дурний' (Рахн, Клчв).

чогось бракує кому [чо'гос' бра'кує] 'дурний' (Плп, Блп, Блг) / **шось** ~ [шос' бра'кує] (Авр, Ант, ВО, Крмч, ЛсВл, Мнц).

Заналізуйте фонетико-словотвірні говіркові варіанти числівників.

Один, о'ден, у'ден, л'једен, л'једин, л'јіден, л'јідан, ј'еден, ј'іден, о'д'он, о'д'ін, а'д'ін, а'дин; чо'тири, чо'тире", чу'тири, чи'тыри, че'тыриі, чо'тыре,

чо'тир'і, чо'тири, ча'тириі, че'тириі, и'тириі, и'тир'і, и'т'ере^а, оди'нац'ат', о'динац'ат', два'нац'ім', о'динац':ат', оди'нац'ат', о'динацет', а'ди'нацет', а'ди'нац'ет', пет'нацид', итир'наїц'ет', итир'нацит', шес'наце^ат', с'ем'нац'ат', три'нац'ім', три'нацит', вос'ім'нац':ат', двацит', двац'ім', т'риїц'ім', чо'тирдис'ат, чо'тирдес'ат, че'тырдес'ат, ити'рацет', деўјат'де'с'ат, деўјад'и'с'ат, див'іди'с'ет, див'іди'с'ат; дв'іста, двасто, двасту, дв'істо, дв'іс'т'і, дв'іс'ц'і, т'ристо, т'риста, и'тиристо, п'јет'сто, пјет'сот, и'іс'ц'і'сот, 'девет'сто, дев'ім'сот, 'дев'іц'сот, чо'тыристо, чо'тыриста, п'јат'сто, п'јат'сту, 'и'іс'сто, 'и'іс'т'ў, 'и'істо, 'вус'амсто, 'вус'ім'сту, 'в'ўс'ўм'ст'ў, 'деўјат'сто, 'деўјат'сту, 'деўјат'ст'ў.

9. Скориставшись статтею Тетяни Тищенко «Числівники у структурі складних номінацій у говірках східноподільського ареалу» і картою № 239 Атласу української мови (Іт.), схарактеризуйте говоркові особливості числівникових форм у вашому регіоні.

Груповий проєкт

Ознайомтесь із контентом ютуб-каналу «Ідея Олександрівна» (<https://cutt.ly/44MsCwC>). Запишіть групове відео на тему «Діалекти – це життя. Діалекти – це ідентичність. Діалекти – це культур».

Аудиторна робота

1. Аналіз морфологічних варіантів, їх ареалів.
2. Визначення належності поданих текстів до певного українського наріччя та говору на основі відповідних морфологічних форм.

- Про п'яницю. Йе^ад'на жо^ана 'мала чолов'іка п'я'ниц'у / не^а мо^агла го ўговори'ти о'бы с'а 'лишиў 'вытиўкы // і ка'зала / шчо йак в'ін ум'ре / то поста'вит му ў де^аре^авишче фл'ашку // ко'ли в'ін у'мер / во'на за'была му пок'ласти 'палинку ў де^аре^авишче // і в'іт:о'ды 'кожної 'ночи на п'д'і шчос' гри'м'іло / 'пу'жало // о'на пок'ликала с'вого б'рата і шче йа'когос' чолов'іка // во'ни пол'ізли на п'ід і у'в'ід'іли там йі'йі чолов'іка / таї заз'в'ідалис'а / шчо в'ін 'хоче / а чолов'ік по'в'іў / шчо жо'на му об'іц'ала 'палинку // во'ни пак'най'али с'лужбу і по'несли йо'му на 'кладбишче на гр'іб бутилку 'палинкы // і в'іт:о'ды ўже нич ни гри'м'іло на пу'д'і // (с. Жденієво, Виноградівський р-н, Закарпатська обл.)¹.

- Йі'д'ного 'разу в кури'м'і в 'вачир'і зб'і'ралис'а гуспуда'р'і і 'купа бу'ло та'ких / шо шкоду'вали 'ве^апити за сву'йі / тил'ко ди'вилис'а на

¹ Мигoliniць О. Ф. Українські говірки Закарпаття : збірник текстів. Ужгород, 2002. С. 21.

чи'їїс' // При'ходи ду кури'ми Ва'сил' – 'воз'н'і пуди'ви'їс'і на них і га'даєє су'б'і: «!Добре бу'ло б йїх нат'їз'нути" // і 'кажеє ду шин'карки: «!Йента, дай вс'ім пу 'гал'б'і 'пива" // Хлу'ни аж 'воч'і 'випр'їмчили і га'да'їут су'б'і: «От 'файни хлоп» // Ш'їн'карка пус'тавила 'пиво / ву'ни за'ч'ели 'пе'ти / аж п'їтс'макували // 'Випе'ли ву'ни пуут'їралис'а рука'вом / а в'їн'п'їтайе'ц'і йїх: "Чи 'доброїе 'пе'во?"» Ву'ни 'кажєут: «!Алеж то 'добре" // То'д'і в'їн' 'каже" ду не'х: «!Як 'добре / ту запла'т'їт' // Н'ї'чого бу'ло ру'бе'ти / хло'пи по'чухалис'і і 'мус'їли запла'тити // (с. Гуранка, Сокальський р-н, Львівська обл.)¹.

• Обряди та звичаї. Як в'їда'валас'а 'д'ї'їка / то 'пери'д в'їс'ї'л'ом коро'ваї пе'к'ло ба'гато моло'диц' // во'ни с'п'ївали / при'еба'лакували // ро'били 'к'їсто з ја'їе'ц' / му'ки / моло'ка / цукру // да'вали туда коп'ї'їки на ш'час'т'а / а з'верха ро'били з 'к'їста лис'т'а ви'е'ног'радови'є / колос'ки / пта'шок / а'би моло'д'і л'убилис'а / як голуп'ки // за'тикували с'печи'єніи коро'ваї р'їзні'єми ц'в'їтами // 'несли до 'церкви на 'виши'єт'їм рушні'ку / а'би 'дол'а моло'дих ш'час'т'ом ї доб'ром сти'єлилас'а / а'би ба'га'цтво ў них во'дилос'а і д'їтон'ки 'були як јан'голи'єки // а јак с'а ў'родила ди'єтина / то 'важноў 'була 'перша 'купе'л' // а'би ди'єт'а 'було здо'рови'є ї ба'гати'є і ш'час'т'а 'мало ў жи'єт'у / ї би го с'а г'рош'ї три'ємали / то 'л'али у ва'н'анку 'воду ї к'лали ў н'у ўс'ого того / шчо ди'єтин'ї 'мало 'бути по'м'їчне // а 'були то ц'в'їти / а'би кра'су 'мало ї коп'ї'їки / а'би нуж'ди ў г'рошах не' з'нало // јак то 'було д'ї'їчи / то к'лали до ва'н'анки 'голку / нит'ки / а'би 'шити ў'м'їло // хлоп'чискови к'лали оп'цен'ги / аби буў 'маїстром // а шче 'д'їт'ом к'лали 'ручку / во'луфко / аби ў'чилис'а 'добри // та'коў 'була 'перша 'купе'л' 'колис'ї до 'нин'ки збе'р'ї'гаїе'ц'а // (Інформант: Малюга Ганна Семенівна, 1926 р.н., освіта – 7 кл., с. Чорнокінці, Чортківський р-н, Тернопільська обл.).

• ко'ли наро'дилас' ди'єтина / бе'рут чи то чо'тири ку'ми / чи д'воїе ку'м'ї'ї / с'к'їл'ко ко'му ви'єходе // бе'рут і при'єход'ат ку'ми з к'рижемом / з полот'ном / по'ложє'но з полот'ном ходити / їдут до 'церкви // ў 'церкв'ї там ўже хри'єс'т'ат ту ди'єтину / 'бат'ушка јак'шо х'лопчи'єк / то бе'рут ў 'в'ї'їтар / а јак 'д'ї'їчїєнка / то н'є / ў 'в'ї'їтар не бе'рут 'д'ї'їчїєнки / х'лопчи'єка бе'рут ў 'в'ї'їтар / і 'бат'ушка охре'єс'тит / 'кине йо'го три 'рази ў ту 'воду / мо'л'їтєву 'тоже прочи'єтаїє јо'му // з'в'їти ўже ви'єход'ат с' 'церкви // при'єход'ат до 'того ха'з'аїна / де хри'єс'тили ди'єтину / таї с'ї'даїут / по'сид'ат / гос'т'а'ц'ї і 'випи'є'коў / 'винјут со'б'ї по сто грам і

¹ Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 208–209.

поза^абаўл'ац'і / роз'ход'ац'і // ди^етин'і шо ба^ажајут / а^аби шчас'ливе
 рос'ло / а^аби во^оно бу'ло здо'рове // таі та^а'ке ба^ажајут ди^етин'і / а
 ди^етин'і шо ше ма'лен'к'і поба^ажајеш //
 ко'ли на'роди^ец'і чи ди^етина / чи ко'рова / чи те^а'л'а / чи сви^е'н'а / шо
 би не 'було / то јак хтос' чу'жси при^еходе і 'диви^ец'і чи на ди^етину і
 'каже / тфу / тфу / тфу хто т'і ўр'ік наі т'і ўзне / три 'рази
 по'вине^н ска'зати // а ба^ажајут н'і'јак / здо'рове а^аби рос'ло / а^аби
 шчас'ливе / а^аби доче^акали 'пол'зи з д'і'теі / с ху'доби чи ж 'чого //
 пов'ін'шујут так / таі ўс'о / та шо бу'дут// (Інформант: Горячок
 Зінаіда Олексіівна, 1931 р.н., освіта – 5 кл., с. Летава,
 Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.).

• Кур'ч'ата сво'їі ви'сижујут / т'іх кур'чаток / а 'качки са'м'і
 сво'їіх ви'сижујут кач'ін'ат // 'вибирим п'рот'іў с'в'ітла
 к'рашаноч'ки / п'рот'іў 'лампі / бумашкоју нак'рийім / 'вибирем
 двац'ат' ійд'ну к'рашаноч'ку по'ложим і си'дит три ни'д'іл'і / йак
 ко'ли 'вилупе 'дес'ат' / а ко'ли д'вац'ат' / а ко'ли т'роје / тоі то ўже
 не'ма і про'пали // і так ви'сижујут // д'руга 'лоўко си'дит' // 'виберем
 сп'ід к'воч'ки та ў 'ситечко/ та нак'рийім / во'ни поси'д'ат' ден' / а
 то'д'іі да'їімо ж іім 'їісти / пион'це / хл'ін'ц'а / і 'зараз он пио'но
 йі'д'ат' // кладе"мо / йак ха'роша 'курка / кладе"мо ми д'вацит' од'но
 (яї'це) / а йак 'мениша / вос'ім'нацит' / с'ім'нацит' / ота'ко ми кла'дем
 ни'парн'і // а си'д'ат' 'кур'і три ни'д'іл'і // д'вацит' о'дин' д'ен'
 си'д'ат' во'ни // а по'том ви'лупл'ујуц'а // 'єс' хара'шо 'лупе / а д'руга
 ни'важно // ну / ііх ма'л'ін'к'іх с'і'час начи'найім пио'ном гуду'ват' //
 а по'том 'дал'ш'і і ши'ничку йі'д'ат' і так 'дал'і // і 'утки 'тоже / а
 'утки си'д'ат' чо'тир'і ни'д'іл'і // а п'ід 'уток п'іткла'дайім і
 д'вацит' п'їат' п'іткла'дайім йак 'утка // а п'іт к'вочку 'тожи 'саме
 так йак і вос'ім'нацит' і п'їат'нацит' чи ш'іс'нацит' там ота'ко
 п'іткла'дайім / пото'му шо 'курка 'може/ 'качка 'може ви'сижуват'
 ба'гато // ут'ін'ат 'тоже і 'сиром 'корме"мо і 'кашу 'варим // а то'д'і
 ши'ничку і п'іш'ли во'ни // гуси'н'ата 'тоже // 'гуска си'дит' 'тоже
 чи'тири ни'д'іл'і / йак і 'утка// (м. Первомайськ, Миколаївська обл.).

3. Спостереження вияву прикметникових, займенникових та числівникових форм на лінгвістичних картах.

4. Хвилинка гумору.

Перехоплені розмови
Гуцулів, які підірвали штаб
орків:

-Коцю, Ану глипнисьи у
кукер, видиш тот хлівец
накритий ряндов? -Йо! -Ану
легонько цоркни
трембітков!... А діждав бис
Куме! Яки с файно трафив -
бебухи по цілій вулиці...

Гуцули - краці військові
кодувальники!!!

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Енклітика (грец. *ἐγκλιτική*, букв. – нахилена, від *ἐγκλινω* – нахилиюся) – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність. У південно-західних діалектах поширені архаїчні форм дав. і знах. відм. одн. особових займенників 1 і 2 особи та зворотного займенника *се'бе* (ми, ти, си, їх варіанти *ми^е*, *ти^е*, *си^е* та контаміновані *м'і*, *т'і*, *с'і* (дав. відм.); *м'а*, *т'а*, *с'а* (знах. відм.)), які у сучасному діалектному мовленні втратили самостійність і в мовному потоці приєдналися до попереднього слова: *в'ін т'е (т'і) 'буде би'ї, не''буде т'а (т'е) зач'і'пати, одного т'а 'ма'ї, зроби'ї си 'файну фл'о'яру*.

Контамінація (лат. *contaminatio* – змішування, зіткнення) – схрещення двох мовних одиниць, які одночасно спливають у свідомості мовця при потребі позначення певного поняття чи ситуації і внаслідок цього переплітаються або тісно поєднуються в межах однієї новоутвореної одиниці. Наприклад, при контамінації утворюються прикметники, у яких аналітичний і синтетичний ступінь порівняння поєднуються: *б'іл'иш точ'н'іше* (більш точно + точніше), *най'л'іпшиї в'ід у'с'іх* (найліпший + ліпший від усіх). Контамінація часто простежується у службових словах: *ув арм'її* – у + в, *т'але* – та + але, *не ст'іл'ки...* як – не ст'іл'ки... *ск'іл'ки* + не так... як, *к'іл'а* – коло + б'іл'а та ін.

Ступінь порівняння прикметника – граматична категорія, функціонування якої ґрунтується на протиставленні форм за вираженням ними ступеня вияву якісної ознаки. Вищий ступінь порівняння у говорах української мови утворюється додаванням суфіксів *-ш-* (< -ьш-), що може мати морфонологізовані варіанти *-ч-та -іш-* (< -ѣш-), *-ішч-* до основи якісного прикметника у формі звичайного ступеня: *му¹лот-ш-иї*, *со¹лодчїй*, *мо¹лодчїй*, *муду¹д'-іш-иї*, *г'ірк'-іш-иї*, *здоров'ішчїй*, *р'ідн'ішчїй*. У говорах південно-західного та північного наріччя продуктивними є форми з суфіксом *-іш-* із збереженням [j] > *-ійш-*: *ми¹л'-їїш-и*, *чорн'-їїш-иї*, *ско¹р'-їїш-иї*. Творення ступенів порівняння може супроводжуватися рядом історично зумовлених морфонологізованих змін, а саме: 1) втратою або збереженням непродуктивних суфіксів *-к-* (< -ьк-, -ьк-), *-ок-* (< -ок-), *-ек-* (< -ек-) у твірних основах: *гли^еб-ок-иї* → *гли^еб-ш-иї*; *ши^ер-ок-иї* → *ши^ер-о^ч'-іш-иї*, *ши^ер-о^к'-іш-иї*; *со¹лод-к-иї* → *со¹лот-¹к'-іш-иї*, *ле^г-¹к-иї* → *ле^г-¹к'-іш-иї*; 2) позиційним чергуванням кінцевих приголосних твірних основ, зумовленим первісним звуковим складом суфікса: *му¹лот-ш-иї* < *молод-ш-иї*, *к'раш:а* < *к'рашша* < *к'раша*, *б'лижшїй* < *б'лиз-ш-иї*; 3) використанням варіантного суфікса *-ч-* дисимілятивного походження: *вїшчїй* (< *вїшш-ш-иї* < *вїс-ш-иї*); *нїшчїй* (< *нїшш-ш-иї* < *нїс-ш-иї* < *нїз-ш-иї*). Діалектні аналітичні форми мають у своєму складі такі допоміжні слова, як: *вєл'ми* ('добри *х'лопец*), *маї* ('б'іл'шїй, *к'рашче'ї*, *файнїй*), *барзо*, *моцко* ('вє'ликий), *фєст* ('вї'сокий), *г'ірше* (*солотке*), *дуже* (*харошїй*), *самїй* (*найлуч:иї*) та ін.

Стягнені і нестягнені форми прикметників – різновиди прикметників, протиставлювані за ознакою односкладовості (стягнені) – двоскладовості (нестягнені) закінчень. Нестягнені закінчення виникли внаслідок морфемного перерозкладу – поєднання в одній флексії колишніх закінчень іменних прикметників і відповідних форм вказівного займенника **jь*, **ja*, **je*. Кваліфікація односкладових закінчень як стягнених базується на твердженні, згідно з яким на ґрунті української мови у структурі двоскладових закінчень відбулося *стягнення голосних* у закінченнях, що і призвело до утворення стягнених прикметникових форм. Однак існують вагомні аргументи, які спростовують таке традиційне розуміння генези односкладових закінчень у структурі прикметникових форм. У зв'язку з цим

актуальною стає інтерпретація розгляданих закінчень як таких, що виникли внаслідок втрати (усічення) кінцевих складів у двоскладових флексіях займенникового походження. У багатьох поліських говорах визначилася тенденція: якщо в наз. відм. одн. прикметники чол. р. мають повне закінчення, то в наз. відм. мн. – скорочене, а якщо у наз. відм. одн. чол. р. скорочене закінчення, то у множині, навпаки, – повну членну форму: *‘добрий – ‘добр’і, да‘лекий – да‘лек’і, ма‘ли – ма‘лије, ста‘ри – ста‘рије*. Проте в окремих говорах південно-західного та північного наріччя розрізнення форм наз. відм. одн. і мн. зникло: *ви^есоки дуби : ви^осоки дуб, ‘гарни х‘лопци: ‘гарни х‘лопе^нц, зе^нлен’і ду‘би : зе^нлен’і ду‘п, зду‘ров’і хло‘пи : зду‘ров’і хлоп*. У цих же говорах поширені також нестягнені форми у наз. відм. одн. жін. та серед. р. та у наз. відм. мн.: *‘син’аја, ‘добраја, ‘доўгоје, ‘фаїније*.

Артиклекоподібне виділення іменника – вживання десемантизованих вказівного займенника *той* (*та, те, т’її* і числівника *один* (*одна, одно, одн’її* у функціях, близьких до функцій означеного і неозначеного артиклів у мовах, що їх мають. Займенник *той* вживається, як правило, для більшого увиразнення уялень та поглиблення супровідної емоційності, інтимізації: *‘зара пош’ла на ти че‘р’н’ічк’і// так ја ‘б’ідна ‘муч’ілас’а з ‘тими ‘д’ім’м’і// п’іш’л’і у той Брест*. Числівник *один* часто має значення „якийсь”: *ја ў од’ному се‘н’і по ‘јармарку гу‘л’аў*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння), повтор, подвоєння – повне або часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса без зміни чи з деякою зміною їх звукового складу як спосіб творення нових слів, фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій. У карпатських, наддністрянських та деяких інших південно-західних говірках поширені редупліковані форми вказівних займенників, повтори у яких так чи інакше підкреслюють лексичне значення повторюваного слова, наголошують на ньому: *то^т, то‘та, то‘то, то‘м’і, се‘с’а, си‘с’а, с’іс’а, се‘са, се‘се, се‘с’і; там‘той, там‘та, там‘те, там‘т’і*.

Послання вказівної частки **отъ* для вказівки на віддалений предмет або прислівника, що вказує на місце *ген* (*гин*), з вказівним займенником призводить до утворення таких слів, як: *о‘цеї, о‘ц’а, о‘це, о‘ц’і, о‘той, о‘та, о‘те (о‘то), о‘м’і; ‘гетаја, ‘гета, ‘гетоје, ‘гето; гин‘тот, гинто‘тот, ан‘тот, анто‘тот*. Щоправда, займенники *‘гетої* (*‘јетої, ‘етої*), *‘гетаја* (*‘јетаја, ‘етаја*), *‘гетоје* (*‘јетоје, ‘етоје*), які в жін. і серед. р. можуть приймати стягнені

форми *'гета, 'јета, 'ета, 'гето, 'јето, 'ето*, що вживаються у північно-західній частині середньополіського говору та в північно-східній частині західнополіського діалекту, є, очевидно, запозиченням з білоруської мови.

Числівники у говорах української мови мають багато фонетичних варіантів. Вони зумовлені різними причинами: 1) рефlekсацією давнього початкового *je-* та наявністю : відсутністю лабіалізації [*e*] → [*o*]: *o'дин, o'ден, o'd'on, o'd'in, y'ден, a'd'in, a'дин, 'једен, 'једин, 'јіден, 'јідан, je'ден*; 2) рефlekсацією давніх звуків [*ѣ*], [*ѵ*], [*ѣ*]: *шеc'наце'a't', c'ем'нац'at', во'c'імди'c'at*; 3) рефlekсацією давнього [*ѣ*]: *'деѣ'јет', 'дес'ет', оди'найц'им', два'нац:ит', 'девет', 'десет', пет'нацид', шес'нацет'*; 4) асимілятивно-дисимілятивними змінами звуків, зумовленими фонетичними позиціями: *ш'тири* ← **четыри* (жін. і серед. р.), *т'риц'им', o'динац':at', дв'іc'ц'e*; 5) заміщенням одних звуків іншими – субституцією: *ш'іc'к'*; 6) мовною інтерференцією: *c'ем'нац':at', 'вос'ем* (вплив рос. мови); 7) утворенням числівників – назв сотень – сполученням простого числівника і числівника *сто* у наз. відм.: *д'васто (д'васту), д'в'істо, т'ристо, шти'ристо, п'јет'сто* та ін. У словозміні числівників відмінності зводяться переважно до особливостей вираження числівника або фонетичних змін, характерних для цього говору. У галицько-буковинській та карпатській групах говорів числівники на позначення сотень майже не відмінюються, якщо ж таке трапляється, то відмінюється лише друга частина: *двас'том, дваст'ма, двас'тох* (від *д'васто*), *дв'іc'т'ом, дв'іc'т'ма, дв'іc'т'ох* (від *дв'іста*). Порядкові числівники відмінюються так, як прикметники.

Практичне заняття № 8

Тема: ПРИСЛІВНИК. ФОРМИ ДІЄСЛОВА У ГОВОРАХ

Мета: набути навичок тлумачення говіркових прислівникових та дієслівних форм, визначати межі їх поширення.

План

1. Діалектні особливості утворення ступенів порівняння означальних прислівників.
2. Словотвір обставинних прислівників.
3. Адвербіальні сполучення, наближені до прислівників.
4. Форми інфінітива.
5. Зворотні форми дієслова.

6. Особливості вираження часових і способових форм.
7. Дієприкметникові та дієприслівникові форми.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 126–146.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 54–66. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Гороф'янюк І. Із спостережень над адвербіальною системою говірок Центрального Поділля. *Język w regionie, region w języku*. 4 / Pracownia Dialektologiczna i Zakład Lingwistyki Antropologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. 2021. р. 65–78. URI: <https://cutt.ly/F48EfmU>.
4. Гороф'янюк І., Трачук О. Морфологічні діалектні особливості фольклорних текстів українців північної Молдови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). 2022. Вип. 35. С. 70–77. URI: <https://cutt.ly/14Ppn0M>.
5. Гримашевич Г. Відприкметникові прислівники в українських діалектах. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 34. С. 39–42.
6. Делюсто М. С. Граматика української говірки у світлі тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 533–541. URI: <https://cutt.ly/n4SS6NB>.
7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 92–105.
8. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.
9. Мартинова Г. Функціонування означальних прислівників у середньонадніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник / відп. ред. Г. І. Мартинова*. Черкаси: ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. С. 38–47. URL: <https://cutt.ly/h48o9V5>.
10. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 68–97. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
11. Пискач О. Дієслова та інші засоби на позначення дефектного мовлення в українських говорах Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. На пошану Петра

- Скунця (до 80-річчя з дня народження). 2022. Вип. 2(48). С. 164–170.
12. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С.90–96. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
13. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.
14. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 53–61.
15. Шеремета Н. П. Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 34. С. 314–317. URI: <https://cutt.ly/v4SHxut>.
16. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 75–85.
17. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 149–166.

Домашнє завдання

- Опрацюйте на вибір статтю Галини Гримашевич «Відприкметникові прислівники в українських діалектах» або Ганни Мартинової «Функціонування означальних прислівників у середньонадніпрянських говірках». Наведіть п'ять прикладів означальних прислівників, що вживаються у вашій говірці. Введіть їх у речення. Простежте, як утворюється ступінь порівняння.
- Опрацюйте статтю Інни Гороф'янюк «Із спостережень над адвербіальною системою говірок Центрального Поділля». Наведіть приклади обставинних прислівників та адвербіальних сполучень, наближених до прислівників, що вживаються у вашій говірці. Введіть їх у речення. Скористайтесь прикладом: *ў боршч кидайу 'ран'ше мн'асо / потом фад'сол'ку / тод'ї бурач'ка п'ід'жаруйу на па'тел'н'ї / п'ід'жаруйу мор'коўку / ци'бул'ку / кидайу йак 'звариц'а / картошка / бурач'ка / ка'пусту // ўсе по'вариц'а і полу'чайец'а ўкусний боршч //* (с. Сошне, Ізяславський р-н, Хмельницька обл.).
- Послугуючись картою № 234 другого тому Атласу української

¹ Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів: навчально-методичний посібник / Упоряд.: Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. С. 90.

мови, опишіть ареали інфінітивів *стригти, пекти*.

Прокоментуйте фонетико-граматичні особливості запропонованих форм інфінітива.

Си^{el}д'ит', хо^oдит', прода^oват', ле^uт'ит', ра^oбит', старц'^oват', вішептават', ад^oгул'ават'; но^oсит, ^oдумат, си^{el}д'ит, хо^oдит, ко^oпат; ^oнести, ^oвести, п^oлести, бе^oре^uх'ти, ^oб'ічи, те^uчи, ^oб'ішти, ^oб'істи, пе^uчи, ст^oричи, ст^oришичи; ^oти, гре^uб'ти, со^oп'ти, хро^oп'ти, вез^oти, вес'ти, нес'ти, мес'ти.

4. Прокоментуйте відмінності у говорах формотворення зворотних дієслів.

С'м'і^oжали^oс'а, бо^oжали^oс'а, ^oбитис'а, б'јуц':а, не^uсуц':а, с'м'і^oжали^oс', бо^oжали^oс', ^oбитис', б'јуц':а, не^uсуц':а; ^oсерди^oц'а, с'м'і^oјуц'а, б'јец'а; ^oс'і^oју^oц'і (сіються), ви^oби^oра^oју^oц'і (вибираються), с'а пи^oта^oје, пи^oта^oје си, с'і б'і^oл'і^oје, с'е по^oчуло.

5. Схарактеризуйте говіркові варіанти наведених форм теперішнього часу. За картою № 235 другого тому Атласу української мови з'ясуйте поширення дієслівної словоформи *ходжу*.

○ Хо^o ~~жу~~, хо ~~жу~~, хо^oд'у, хо^oд'у, хо^oжу, хо^oжу; но^oшу, но^oшу, но^oс'у, но^oс'у; кру^oчу, к^oручу, кру^oт'у, к^oрут'у; бу^o ~~жу~~, бу ~~жу~~, бу^oд'у, бу^oд'у, бу^oжу; ле^uчу, ле^uт'у, ле^uк'у; ма^oшичу, ма^oс'у^o; пе^uчу, пе^uку, р^oб^oју, л'у^oб^oју; чи^oтам, знам, ма^oву, да^oву, ма^oу, п^oхау; хо^oди^oмо, хо^oди^oм, р^oби^oмо, р^oби^oм, з^oна^oємо, з^oна^oєм, з^oна^oім, ка^oже^oмо, ка^oжи^oмо, ка^oжим (I особа);

○ знаи, з на^oјиш, з^oна^oјеш, ^oдумаиш, ^oдума^oјиш, ^oдума^oјеш, с'лу^oхаиш, с'лу^oха^oјиш, с'лу^oха^oјеш, јиш, јі^oсиш, јіс', јіс'', да^oси, даиш, да^oсиш, да^oс', да^oс'' (II особа);

○ не^uсе, не^uсет', ме^uте, хо^oде, хо^oди, хо^oдит', хо^oдит, но^oсе, но^oси, но^oсит', но^oсит, ма^oт (має), з^oри^oма^oт (гримає), на^oма^oга^oт (намагається); спл'ат', си^{el}д'ат', бе^oжат', хо^oдет', ко^oсет', п'росет'; но^oс'ут', воз'ут', робл'ут', ма^oс'у^oт, му^oс'ит, му^oс''ит, с'і^oм'ітит, го^oвор^oјет, го^oворут, р^oб^oје^uт; вони хо^oт'е^u, р^oбл'е^u, хо^oд'е^u (III особа).

6. Послугуючись картою № 238 другого тому Атласу української мови знайдіть ареал словоформ на зразок *люб'ю, роб'ю*. Прокоментуйте варіанти.

7. Визначіть на карті № 244 другого тому Атласу української мови ареали, де виступають форми на зразок *буду брав, буду брала*. Прокоментуйте говіркові варіанти форми майбутнього часу недоконаного виду.

Буду брати, буду у'чиц':а, буде"чи ко'сити, будут ходити; буду ходит', буде"чи ко'сит', буде"м л'їхат', будем ва'зит'; буду знаў, будимо с'п'ївали, будут кри'чали; ме'мо ходити, не'сте му, меш л'їсти, ме'сердитис'у; ко'ситиму, б'ратиму.

8. Скориставшись картою № 245 другого тому Атласу української мови, проаналізуйте поширення та особливості творення наведених форм минулого і давноминулого (передминулого) часу у різних українських діалектах.

Хо'диў, но'сила, мерз, було при'єр'їло, була с'п'ївала, зр'обили були, зм'олоў буў; хо'диў-їем, ро'биў-їїм буў, хо'дивем, ро'бивем, хо'дивим, ро'бивим, хо'дилам, ро'билам була, бу'лам пи'сала (1-а ос. одн.), хо'диў-їес, ро'биў-їїс, хо'дивес, ро'бивис, хо'див'їс, но'силас' була, ро'билас' (2-а ос. одн.), ро'биў буў, но'сила була (3-я ос. одн.), хо'дилис'мо, ро'билис'ме 'были, но'силис'ми, хо'дили 'бы'лыс''ме (1-а ос. мн.), 'мус'їлис'те 'були, 'булис'те (2-а ос. мн.), 'були, вез'ли, пи'сали 'были (3-я ос. мн.).

9. Прокоментуйте творення форм дієприкметників та дієприслівників в українських діалектах на прикладі запропонованих слів.

П'їд'вед'аній, про'с'туд'аній, сп'лет'аній, з'робл'аній, з'молутиї, заб'ратий, роз'колутиї, на'билиї, сто'ячий, с'п'ївачий; л'єжа, х'од'а, с'тоја, нос'а, бе'руч'ї, л'єжич'ї, х'од'їчи, х'од'ичи.

Аудиторна робота

1. Аналіз дієслівних словоформ, їх типів та ареалів.
2. Визначення належності поданих текстів до певного українського наріччя та говору на основі відповідних морфологічних форм.

• Про голод. Ко'ли буў 'голод" / то ми 'дуже" се б'їдували // ба'гато л'у'деї поўми'єрали як т'ї "мухи // ја 'помн'у / як 'моја 'мама зас'лабли на т'їф / то була 'дуже" страш'на с'лаб'їс'т' // ја то'ди бу'ла ше ма'ла // 'помн'у як 'маму заб'рали до 'бол'н'їц'ї / там л'їїли // ја з 'менши"м б'ратом та з 'баб"коју 'були ў'дома / 'тата 'тоже" не" було / в'їн по'їїхаў на 'зароб'їтки // ми так се б'їдували / не" мали чо'го л'їсти // ба'бус'а пи'к"ла нам з куку'руз'аної му'ки ма'лаїчки / ми зби'єрали ў 'пол'ї су'ху кар'тофл'у і л'їли // ми 'думали / шо не" 'виже"вем / при'їїхаў 'тато і при'єв'їз нам т'рохи карто'фел' // 'викарапкали"с'а // 'пот'їм ве"р'нула"с'а з 'бол'ниц'ї 'мама // с'тало ўже т'рохи 'лехше" // ми були 'дуже" 'рад'ї / шо пе"ре"жили 'голод / бо та'ки ба'гато л'у'деї ў'мерло // (Інформант: Пшенешнюк Марія

Сергіївна, 1938 р.н., освіта – 10 кл., с. Тарасівка, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.).

• Випадок із життя. *'Боло то дис' у 'сорок диў'јатѠмурѠц'і / 'коло нѠвојі 'хиж'і / мыѠ зро'били хл'іу'чата на с'винчата // на хл'іу'чати пут ст'р'іхѠу' кури с'а 'несли // 'мали там гн'із'до // у ни'д'іл'у 'позат с'лужбы 'божѠјі пок'лалам 'лазиво таї хѠт'ілам заб'рати 'јайц'а із гн'із'да // про'сунулам 'руку до гн'із'да / там шѠс' сту'денѠје / к'руглоје // ја с'а 'дуже на'пудила і 'руку отхо'пила // з'л'ізла з 'лазива таї п'рошу с'вого фи'р'а / же'быѠ заб'рау' 'јайц'а із гн'із'да / а про тѠто / шо ја там на'п'ятала / не' 'кажу му // фи'р'о пѠл'із на 'лазиво / про'суну' 'руку у гн'із'до / таї 'гѠкат н'а / 'ган'о / а'ну пѠї ту / ци 'видиш / ја'ку ч' 'коду нам мач' 'ки зрѠбили // у'кр'али од нас іс' по'да пик'ниц'у / таї пѠт'агли у' 'кур'ачоје гн'із'до // (с. Кибляри, Ужгородський р-н, Закарпатська обл.)¹.*

• *Дуже зле без х'лопа у' 'хат'і // 'мого заб'рали на воїну / ко'ли јѠго 'було нај'б'іл'ше тра // ли'шилас'е ја з ма'лими си'нами // шо 'було у' нас // јед'на ко'рова і 'кури // 'було 'дуже 'т'ешко 'жити // 'д'іти ма'л'і / 'јісти 'хочут' // а 'М'іхал не' при'ходиу' з воїни // ми'нали ро'ки / си'ни п'ідростали // у'же 'л'уц'к'і чолов'іки ви'р'тали'с'е до'дому / а 'мого не' 'було // с'к'іл'ко ја нап'лакалас'е // чу'ж'і при'ход'ет / а ја сто'ју 'коло до'роги і чи'кају с'вого // то'ди ја зни'на'вид'іла тих / шо ви'р'нули'с'е / јіх ж'інок // ја ни'на'вид'іла ус'іх // ішли ро'ки / Та'расік і 'М'іхал 'виросли / а ја чи'кала / 'б'ігала на 'пошту чи ни'ма 'чутки // а 'нин'ки в'ін ми'ні при'с'ниус'е // при'ходиу' за мноу' // 'пеуно ми с'коро з'диби'мс'а // (Інформант: Ходоровська Христина Ільківна, 1907 р.н., неосвічена, с. Колиндяна, Чортківський р-н, Тернопільська обл.).*

• *Іа л'уб'л'у готу'вати боршч // го'туємо боршч так // с'тави'м бул'їон дл'а борш'ча / ки'дайем ту'ди 'куроч'ку ха'рошу / 'жирну // во'на 'вари'ц':а / ну / іак ста'рен'ка / то доу'ген'ко / а іак моло'да / то би'стрен'ко // добау'л'ай'ем ту'ди кар'тошиеч'ку / бур'ачок по'р'іже'м крас'нен'ки ту'ди // во'но у'се 'вари'ц':а // тод'і 'робимо зас'мажичку / на сви'ном жи'ру / ту'ди добау'л'ай'емо ци'бул'ку // мор'ковоч'ку р'іже'м то'же ту'ди / і во'но 'жари'ц':а // пот'ім ки'дай'ем це у'се в бул'їон // у'же при к'ін'ці / 'варки / кла'демо ту'ди ка'пусту / пор'іже'мо / во'но проки'пит' / остау'л'ай'емо // боршч нас'таиу'й'е'ц':а хви'лин д'вац':ат' / триц':ат' // (м. Очаків, Миколаївська область).*

¹ Мигoliniць О. Ф. Українські говірки Закарпаття : збірник текстів. Ужгород, 2002. С. 47.

3. Спостереження вияву дієслівних і прислівникових форм на лінгвістичних картах.

А ЯК У ВАС?

НОВІ УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВНИКИ

**друзо́дні вчерзо́бе завпе́рш щодо́світа уперевба́ж
навсепокáз навза́плюшки неспо́снх насампочáток
зодноб́ич здругоб́ич зусібі́ч ву́сібі́ч вбазатокра́т
цього́рнч то́го́рнч минуло́рнч ціло́рнч щозмо́га
уко́тре вза́йбе**

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Інфінітив (лат. *infinitivus* – неозначений), неозначена форма дієслова, що називає дію або процесуальний стан (бігти, писати, мовчати) без вказівки на спосіб, час, особу, число і рід. У сучасній українській літературній мові інфінітив складається з основи і суфікса *-ти* (< псл. **-ti*). Однак в окремих говорах південно-західного наріччя засвідчено дуже складну і розгалужену систему континуантів на місці етимологічного звукосполучення **-gt'*: [ч'], [жч], [ш'ч'], [жет], [шт], [ш'м'], [чт], [гч], [хч], [хт], [гт] (*бе^нре^нчи*, *помо^нчи*, *ст'ри^нч'ї*, *помош'чи*, *ст'ришчи*, *б'їшчи*, *ст'ри^нжчи^н*, *ст'ри^ншч'ї*, *ст'ри^нжети^н*, *ст'ри^ншти^н*, *ст'ри^нш'м'ї*, *ст'ри^нчти^н*, *ст'ри^нгчи^н*, *ст'ри^нхчи^н*, *ст'ри^нхти^н*, *ст'ри^нгти^н*). Приголосний звук [ч] розвинувся в результаті цілого ланцюга послідовних фонетичних змін упродовж дуже тривалого часу: **[-gt']* → **[-km']* → **[-к'м']* → **[-m'm']* = [m':] → **[-m^нu]* → [ч'] → [ч]; **[-kt']* → **[-к'т']* → **[-m'm']* → **[-m':]* → **[-m^нu]* → [ч'] → [ч]. Причиною появи великої кількості варіантів різних сполук приголосних на місці етимологічного звукосполучення **-gt'* є, по-перше, закономірна еволюція в напрямі до [ч]; по-друге, аналогічна зміна [ч] на [гт]; по-третє, різні асимілятивно-дисимілятивні процеси; по-четверте, різні контамінації звукосполучень приголосних; по-п'яте, морфологізація форм. Так, наприклад, у результаті контамінації двох форм інфінітивів – *ст'ри^нчи^н* і *ст'ри^нгти^н* виникли дві нові форми – *ст'ри^нчти^н* і

ст'ри^егчи^е. У результаті дисиміляції за способом творення із форм *ст'ри^ечти^е* (= *ст'ри^етишти^е*) виникла форма *ст'ри^ешти^е*, а із останньої через пом'якшення приголосних [ш'т'] у позиції перед [і] виникла форма *ст'ри^еш'т'і*. Із *ст'ри^егчи^е* в результаті регресивної асиміляції за глухістю виникла форма *ст'ри^ехчи^е*, а через асиміляцію за місцем творення – *ст'ри^ешти^е*, далі через дисиміляцію за глухістю [ш] → [ж] – *ст'ри^ежчи^е*. Із форми *ст'ри^егчи^е* через регресивну асиміляцію за глухістю виникла форма *ст'ри^ехчи^е*. Через контамінацію форм *ст'ри^ечи^е* і *ст'ри^ежчи^е* виник новий варіант – *ст'ри^ежчи^е*.

На місці етимологічного звукосполучення *-кт' у цих говорах поширений зазвичай суфікс -чи: *не^шчи^е*, *воло^шчи^е*, *тоу^шчи^е*.

У говорах південно-східного та північного наріч поширений скорочений варіант суфікса -ти – -ть або -т: *чи^етам'*, *ро^бит'*, *ад'в'ідават'*, *ни^есам*, *но^шит*.

Зворотні дієслова – дієслова з афіксом -ся. Функції і значення цього афікса різні і залежать від категорії перехідності – неперехідності та лексичного наповнення незворотних дієслів. Афікс -ся – це колишня коротка форма займенника *себе*. У сучасній українській літературній мові та більшості говорів української мови афікс -ся вживається лише як постфіксальний, але у південно-західних говорах може виступати й у препозиції та зазнавати різних фонетичних змін: *ўсе с'а к'рутит/ ўсе с'а 'вертит/ н'іц на 'м'іс'ц'і не^ш сто'їт; с'ї б'і'л'і'є; ни^ета'є си; с'е по'чуло*.

Майбутній час – форма граматичної категорії часу дієслова, яка означає віднесення дії або стану до часу, що настає після моменту мовлення. У говорах української мови розрізняють чотири форми майбутнього часу: **1)** проста форма dokonаного виду, діалектні розрізнення якої повністю збігаються з розрізненнями у формах теперішнього часу (*напи^ешу*, *з'роб'ю*, *проти^ета'ю*); **2)** складна (синтетична) – історично утворена від сполучення інфінітива із zdeформованими особовими формами допоміжного дієслова *му* (<иму, інфінітив *яти*), *меш* (< *имеши*), *ме* (< *иметь*), що стали афіксами і усталилися у південно-східних та північних говорах у постпозиції до інфінітива, а у покутсько-буковинському, східнокарпатському й спорадично також у деяких інших говорах південно-західного наріччя можуть виступати як у препозиції, так і в постпозиції, не зливаючись з інфінітивом в одне слово, тобто зберігаючи свою давно складену (аналітичну) форму (*му ни^есам*,

меш чи^етати); **3**) складена (аналітична), утворена на базі форм інфінітива відмінюваного дієслова недоконаного виду у поєднанні з самостійними особовими формами допоміжного дієслова *бути* (*'буду но^сити*, *'будеш мал^увати*, *'буде^{те} 'б^ігати*), що має найбільшу територію поширення (усі південно-східні і поліські, а також значна частина південно-західних, зокрема, волинсько-подільські й карпатські говірки); **4**) давня складена (аналітична), в основі якої лежить дієслово минулого часу (колишній дієприкметник на *-ль, -ла, -ло*), що сполучається з самостійними особовими формами допоміжного дієслова *бути* (*бу^ду но^си^ла*, *бу^деш ру^лба^ї*, *бу^де^{те} мо^лли*); вживається така форма найчастіше в наддністрянському говорі і сусідніх з ним говірках, зокрема, лемківських, західноподільських і в деяких інших суміжних.

Плюсквамперфект (від лат. *plusquamperfectum*, букв. – більш ніж довершене), передминулий час, давноминулий час – часова форма, що означає дію, виконану в минулому за якийсь час до моменту мовлення. Парадигма давноминулого часу у спільнослов'янський період утворювалася поєднанням дієприкметника на *-ль* з особовою форми дієслова *бути* у перфекті. Згодом дієслово, яке було показником особи, втратилося, а його функції перебрав особовий займенник, як-от: *ја був ни^сав*, *ти була ни^сала*. Але у галицько-буковинській та карпатській групах говорів південно-західного та волинсько-поліських і підляських говірках північного наріччя афіксальний перфект у вигляді різних варіантів особових енклітиків і досі зберігається: *'бу^ї-йем хо^ди^ї*, *хо^дилам 'була*, *хо^дила бы^лам*, *ни^сала^с 'була* (1 ос. одн.); *хо^ди^ї-jes 'бу^ї*, *'бу^ї-jes ро^би^ї* (2 ос. одн.); *хо^ди^ї бу^ї*, *ро^била бу^ла* (3 ос. одн.); *мы ку^пили 'были* *най^шлис[']ме 'были* (1 ос. мн.); *хо^дили бы^лыс[']те* (2 ос. мн.); *но^сили 'були*, *'мус[']іли 'були* (3 ос. мн.).

Перфект (лат. *perfectus* – довершений) у спільнослов'янській і давньоруській мовах – видо-часова форма, що означала дію, яка почала виконуватися до моменту мовлення (мін.час), але результат якої наявний і в момент мовлення. Тому перфект можна визначити як минуло-теперішній час. Перфект мав аналітичну особово-часову парадигму, до складу якої входили дієприкметникові форми на *-ль* – носії лексичної семантики – та особові форми теперішнього часу від дієслова *бути*, що виражали граматичне значення. У XVI – XVIII ст. на основі допоміжних дієслів розвиваються особові афікси перфекта *-емь/-мь, -есь/-сь,*

-смы/-смо, -сте, що виступають як після колишньої дієприкметникової форми, так і перед нею. Цей афіксальний перфект у вигляді різних варіантів особових енклітиків і досі зберігається у галицько-буковинській та карпатській групах говорів південно-західного та волинсько-поліських і підляських говірках північного наріччя: *хо'диу'жем, ро'бивем, хо'дилам* (1 ос. одн.); *хо'диу'jes', ро'биу'jes, ро'биу'jis, хо'дивес, ро'бив'іс', но'силас'* (2 ос. одн.); *хо'диу', ро'била* (3 ос. одн.); *хо'дилис'мо, ро'билис'ме, но'силис'ми* (1 ос. мн.); *хо'дилис'те, 'мус'ілис'те* (2 ос. мн.); *'були, но'сили, 'мус'іли* (3 ос. мн.).

Теперішній час – форма граматичної категорії часу дієслова, яка означає віднесеність часу до дії або стану до моменту мовлення. У сучасній українській літературній мові та в багатьох говорах української мови у формах теперішнього часу спостерігаються історичні зміни, як-от:

[dj] → [dʲj] → [dʲ:] → [дж'д'] → [ж'ж'] → [ж'] → [ж] ('сажа, н'р'ажа, 'хо'жу, си^{el}жу*);

[dj] → [dʲj] → [dʲ:] → [дж'д'] → [дж':] → [дж'] → [дж] → [ж] ('са жа, н'р'а жа, 'хо' жу, си^{el} жу*);

*[tj] → [tʲj] → [tʲ:] → [т'ш'] → [т'ш'] → [ч'] → [ч] (*мо'ло'чу, т'рачу, н'лачу*);

[ctj] → [ctʲj] → [c'tʲj] → [c't'т'] → [c'ч'] → [ш'ч'] → [ш'ш'] ('машиу, 'пушиу*);

[ctj] → [ctʲj] → [c'tʲj] → [c't'т'] → [c'ч'] → [ш'ч'] → [шч] ('машичу, 'пушичу*);

[zj] → [ж] ('мажу, 'кажу, у'јежу*);

[cj] → [ш] ('кришу, 'пишу, 'тешу*).

Однак у говорах південно-західного наріччя відбуваються й інші чергування, зазвичай зумовлені *граматичною аналогією* першої особи однини до форм тих же дієслів третьої особи множини: *'лаз'у (>'лаз'ат⁽ⁿ⁾)*, *'воз'у (>'воз'ат⁽ⁿ⁾)*, *'кос'у (>'кос'ат⁽ⁿ⁾)*, *'нест'у (>'нест'ат⁽ⁿ⁾)*, *с'в'ім'у (>с'в'ім'ат⁽ⁿ⁾)*, *си^{el}д'у (>си^{el}д'ат⁽ⁿ⁾)*.

На місці спільнослов'янських звукосполучень губний + [j] на межі кореня і суфікса розвинулися такі ряди континуантів: 1) губний + [л'] (*'робл'ат', 'л'убл'ат', слл'ат'*) – поширений переважно у говорах південно-східного наріччя та є нормою літературної мови; 2) губний + новий [j] (*'л'інју, 'ломју, 'кунјат, дау'јут, при^eмоу'јеји, ви^eпрау'јејиш*) – репрезентований у південно-західних говорах; 3) губний без епентетичного звука у ненаголошеному складі

(*'робет'*, *'л'убет'*, *'ловет'*) – віддзеркалений у говорах північного наріччя.

Стягнення голосних звуків у деяких говірках української мови зумовило появу таких форм, як: *знат*, *чи^e'тат* ← *з'найет*, *чи^e'тайет* ← *з'найеть*, *чи^e'тайеть*; *'думаиш* ← *'думааиш* ← *'думайаиш* ← *'думайеиш* ← *'думайеиши*.

У багатьох говорах південно-західного наріччя в особових закінченнях 3-ої особи одн. і мн. тепер. часу, 2-ої особи мн. наказового способу спостерігається ствердіння кінцевого *-т-*: *'ходить*, *'робит*, *сп'ят*, *пи^e'иш'ім*, *ід'ім*.

Грамаітична аналогія спричинила появу у багатьох діалектах української мови дієслівних форм на зразок *'ходе*, *'носе*, *'робе*, *'пи^eиши^eт*, *ве^uзет*.

Дієслівне закінчення може послаблюватися й усікатися, наприклад: *зна*, *пи'та*, *л'і'та*, *с'в'іти^e* (*світить*), *ди^e'ви^e* (*дивись*), *'нос'а* (*носять*) та ін.

Спосіб дієслова – грамаітична категорія дієслова, яка виражає значення можливості, бажаності, необхідності та інших умов реалізації дії або стану. Виділяють такі способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий, спонукальний і бажальний. Характерною особливістю південно-західних діалектів є оформлення умовної частки *би* у формах **умовного** способу – *хо'диу' бих*, *хо'диу' бим*, *б'ис'те хо'дили* та ін. відповідно до форм *хо'диу' би*, *буу' би хо'диу'*, *хо'дили б* у інших діалектах. Роль особового займенника у цих формах відіграють фонетично й морфологічно змінені закінчення-енклітики дієслова *бути* в минулому часі, що додаються до частки *би*. Форми **наказового** способу в українських діалектах порівняно з сучасною українською літературною мовою зберігають значно більше давніх форм, наприклад, наголошене закінчення *-и* у дієсловах з префіксами *ви-*, *за-*, *при-* та ін. у словах на зразок *ви^e'ну'си*, *при^e'ху'ди*, *заво'ди* та більш виражено виявляють стягнення закінчень: *пи* > *пий*, *би* > *бий*, *ми* > *мий*, *ід'* > *іди*, *бер* > *бери*, *нес* > *неси* та ін. 3 особа одн. і мн. передається за допомогою часток *не^u'хаї*, *хаї*, *наї*, *нех*, *неї*, *да'ваї*, *да'ваїте*: *наї спит*, *нех ве^uзут*, *да'ваї з'робим*.

Зворотні дієслова – дієслова з афіксом *-ся*. Функції і значення цього афікса різні і залежать від категорії перехідності – неперехідності та лексичного наповнення незворотних дієслів. Афікс *-ся* – це колишня коротка форма займенника *себе*. У сучасній українській

літературній мові та більшості говорів української мови афікс *-ся* вживається лише як постфіксальний, але у південно-західних говорах може виступати й у препозиції та зазнавати різних фонетичних змін: *ўсе с'а к'рутит/ўсе с'а 'вертит/ н'іц на 'м'іс'ц'і не^а сто'їит; с'ї б'і'л'іје; ну^{ел}таје си; с'е по'чуло*.

Прислівник – периферійна самостійна частина мови, що сформувалася шляхом транспозиції іменників, прикметників, займенників, числівників і дієслів унаслідок виконання ними обставинної функції. В академічних граматиках вирізняють атрибутивні (серед них обставинні й означальні), модальні й предикативні прислівники. В усному мовленні мовці частіше використовують обставинні прислівники місця, часу, причини, мети, способу дії: *отако, тако, так, с'уди, ос'уде'во, тут, тудо'во, там, 'вечором, з'і'мойу, 'л'ітом, вис'нойу, 'навхрист* та ін. Означальні прислівники семантично й функційно неоднорідні: якісно-означальні (ядро) (*'фаїно, баї'дуже, благопо'лучно, ха'рашо, якнайлуч:е*), міри і ступеня (*трошки, дуже, аж, набагац'ко, фест*), просторові (*блишче, нивисоко, дуже далеко*), часові (*ран'ши, позамвчера, тур'ік*), якісно-відносні (*добровол'но, секретно*).

Практичне заняття № 9

Тема: ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ У ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

Мета: перевірити вміння і навички аналізувати діалектне мовлення, визначати говіркові явища і ареали їх поширення.

План

1. Варіанти прийменників у говірковому мовленні.
2. Багатозначність та омонімічність діалектних сполучників.
3. Частки, їх говіркові відповідники.
4. Функційне навантаження вигуків у діалектному мовленні.

Рекомендована література

1. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 54–73. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
2. Гороф'янюк І. Лінгвістичне портретування центральноподільських говірок української мови. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред. І. Я. Завальнюк. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2019. Вип. 28. С. 123–130. URI: <https://cutt.ly/c4Kp2XN>.

3. Гороф'янюк І., Трачук О. Морфологічні діалектні особливості фольклорних текстів українців північної Молдови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). 2022. Вип. 35. С. 70–77. URI: <https://cutt.ly/14Ppn0M>.
4. Делюсто М. С. Граматика української говірки у світлі тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 533–541. URI: <https://cutt.ly/n4SS6NB>.
5. Добош В. І. Синтаксис українських південнокарпатських говорів: Текст лекцій. Ужгород, 1971–1972. Вип. I–II.
6. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 68–108. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
7. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С. 97–106. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
8. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 99–100. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.
9. Тищенко Т. М., Сьоміна О. І. Специфіка прийменникових сполучень із прийменником до в східноподільських говірках. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Т.31 (70), №1, 2020. С. 88–95.

Домашнє завдання

1. Опрацюйте статтю Інни Гороф'янюк «Лінгвістичне портретування центральноподільських говірок української мови». Складіть порівняльну таблицю діалектних особливостей центральноподільських говірок і вашої говірки. Зробіть узагальнення.
2. Схарактеризуйте особливості вживання службових частин мови у діалектному мовленні.
 - **Приготування їжі.** *Te^uper n'ist i to^umu ja va^uru st^uravi na o^uliv'i // ce / na ¹perше ¹зупу з гри^{el}бами / n'itc^{el}мажи^eну на му¹ц'і з o^uливою / a на ²руге^u манди^uбурку із ka^uпостою // манди^uбурку ст^uружу / ¹мију і ки^{el}дају у баⁿ'ак ва^uриту/ а ко¹ли з^uвариц'а / то ji¹ji'ц'і ²ју і оста^uл'ају / шоб сту^uди^eлас'а // ¹пот'ім ц'ю манди^uбурку кла^uду на па^uтел'н'у і засу^uвају ў n'ич / де во^uна пе^uчец'а до чи^uр^uвоного ¹кол'ору // манди^uбурка ви^{el}ходи^eт' ²дуже рум¹їна і ¹фаїна // а шоб ²жаре^eти*

п'л'ацки / т'реба ў'з'ути настру'гати 'бул'би // по'мити 'файно во'доў і б'раті'с'і 'терти 'бул'бу/ добаў'л'і'єм 'і'е'ц'і / с'іл' / дв'і 'лошки му'ки і ўс'о м'і'ш'і'єм // 'ложі'ем на час 'ронди'ел / л:ем о'л'і'ї і че'л'ка'єм 'поки роз'і'з'р'і'е'ц'а 'ронде'л' // ў'же як дно 'ронди'ел'а роз'і'з'р'і'те / би'ерем 'лошку і наби'е'ра'єм по'терту 'бул'бу і с'тави'ем в 'ронди'ел' / шоб ў'жари'елос' / ў'жари'ен'і п'л'ацки 'і'д'ат' с сме'л'та'ноў // (Інформант: Гунчак Марія Василівна, 1940 р. н., освіта – 9 кл., с. Черніїв, Тисменицький р-н, Івано-Франківська обл.).

• Спогади про життя. Т'їі таки'ел'во ў 'мени'е 'було ди'етинство // 'мама п'і'ш'ли на ро'боту / 'тато ў'же по'мер / ја са'ма ли'е'ш'илас'і ў'д'ома / шоб ва'рити 'і'і'сти// зва'рила не'л'с'і'яну 'ячи'ел'м'іну 'кашу і 'к'істо на ши'он'і / шо 'лишком не' 'можна бу'ло 'кинути // на с'ва'то не' 'було шо 'лагоди'ети / бо то бу'ў 'сорок 'с'омі'й р'ік // 'мама не'к'ли ма'лаі 'горофл'ані' / ро'били 'жо'го так // мо'лоли на 'жорнах го'рох/ то'д'и му'ку 'терли ў ма'к'і'тр'і і не'к'ли ма'лаі на 'дец'і: і ў 'і'е'ц'у / і бу'ў 'ду'же 'добри' // а боршч ва'рат ў нас та'ко // к'ришат бу'рак / 'моркву / бара'бол'і / ка'пусту/ ки'е'да'ют фа'сол'у / за'кришу'ют ци'е'бул'ом / за'жару'ют сме'л'таном // вот то'б'і боршч // ш'мат'а 'було не' та'ке / як 'зара / во'но 'було з'руб'е // сороч'ки 'шили з з'руб'ого полот'на / жо'го мо'чили / сте'л'или на тра'ву і б'і'лили // 'шили не' ма'шінкамі / а ру'камі // б'рала з'руб'у 'нитку з п'ри'д'і'ва і 'шила // опи'ше'ў'ки на со'роц'і: і сти'е'бну'вала // ў 'мени ше је не'т'ки / шо 'шити // ш'мат'а п'р'али на 'ками'ени прани'ел'ком // прани'ел'ком п'рати та'ко / спо'чатку кан'том / а то'д'и п'л'азом // (Інформант: Скорик Емілія Станіславівна, 1937 р. н., освіта – 4 кл., с. Смотричівка, Дунаєвецький р-н, Хмельницька обл.).

• Ну й'а'ку м'і 'дон'ка з'в'істку па'чу'лі / у суб'оту м'і у'ранці' по'ўста'вал'і / і за нас па'гна'лі на ра'боту // па'ш'лі м'і на ра'боту / 'с'ейал'і е бу'рак / а м'і у суб'оту д'ен' суб'і'рал'і на 'пол'у 'кочк'і / ну по 'пол'у суб'і'рал'і да з'нос'і'л'і ка'роўкам / і з'нос'і'л'і 'т'і'і'е 'кочк'і // а та'д'і 'кажут' шо шос' на П'р'і'п'ат'і зра'білос'е / шос' ізра'білос'е / ну і шо там зра'білос'е / 'кажут' шо і 'л'уд'і па'г'і'б'лі / 'кажут' шо і те і те // ал'е'ж м'і 'ж н'і'ч'ого н'е з'нал'і / у н'е'д'ел'у д'ен' пере'ж'і'лі / а ў пан'е'д'елок за'га'дал'і на ра'боту на ка'гатне 'поле / дак м'і па'ш'лі на ка'гатне 'пол'е // ў'же кар'топл'а ў нас бу'ла пер'е'брана / дак м'і 'тамака / пр'і'б'і'рал'і ка'гатне 'пол'е / са'лому зр'е'бал'і / да це ўсе на с'в'ет'і // аж'л па'аб'еда'ў'ші 'в'і'ш'лі м'і с'аб'еда аж'л па'аб'еда'ў'ші пр'і'і'ехал'і ва'і'ен:ийе / а 'бачім шо сама'л'от та'к'і ра'бім'і 'латкам'і

л'етайе / верта^лот і л'етайе і л'етайе / а ча^ога в'ін л'етайе // аж^л пр'їїехал і ва^їен:ийе / да змерал і на том гд'е м'ї ра^бїл і рад і^їацеїу / і за нас да напра^гон увал і // ну напра^гон увал і / м'ї паи^л і да^дому / паи^л і да^дому і да ^лвечара / а ^лвечарам уже у пан'ед'елок адно вертол'оти^л і^їе кру^гї хутара са^д'аца / адно са^д'аца / а м'ї адно д'е теї сама^лот ^лса^де / дак м'ї адно ту^дїт бєжїм да гл'ад'їм / адно бєжїм да гл'ад'їм // да ^лкажем ичо йєно та^к'е / ичо йєно та^к'е / а йєнї^л ^лкажут' н'е ^лбоїт'ес' спец' спа^коїно / о^лтак нам іска^лзал і / ну і с^лпал і спа^коїно // аж у пїат' ча^лсоу ^лчуйом сї^лзнали па с'єлу / аж^л бєжат' за^гадуїут' / собїраїт'ес' / собїраїт'е даку^лментї^л на трї^л дн'ї // і за нас сабрал і у воу^лторок / уже м'ї до два^лнац:ет' ча^лсоу ^лнаше с'єло асваба^лд'їл і / не с^лталос' н'їкого і ^лдушечк'ї // (с. Буряківка, Чорнобильський р-н, Київської обл.)¹.

• Як баба гроші лічить. Йе у нас в с^лл і ^лбаба Га^лвріліха // прода^лла во^лна ко^лрову / а з^лрош і ^їторбочку завїа^лзала // а ^їнук Іван зна^ї / шо ^лбаба не^л ^їм'їє з^лрош і счи^лтат' / по^лїз у ^лторбу / вз'ав с^к'їл'ки там йо^лму ^лнада і заї^ла заї^л ^лторбу // в'ін не^л зна^ї / шо ^лбаба хоч і не^л ^їм'їє счи^лтат' / а та^лки посчи^лтала з^лрош і по^лсвойому // во^лна йак прода^лла ко^лрову / то роз'їклала з^лрош і на табу^лретц'ї / йак^лраз вс'у табу^лретку зайн'а^ллі з^лрош і // не^лре^лгод'а ^лбаба розїа^лзала ^лторбу / роз'їклала з^лрош і / аж ^лдивїц'а / ^лм'їсто пу^лсте та до Івана з^лразу // Іване / сто чортїв на твої^їу ^лголову / да^лваї з^лрош і // йак'ї з^лрош і? йа не^л бра^ї ^лваїшїх з^лрошеї // Іване! ^лм'їсто гу^лл'д^лве / ^лбачїш / ^лм'їсто гу^лл'д^лве / да^лваї з^лразу з^лрош і // та йа не^л бра^ї ^лваїшїх з^лрошеї // то ви то^лд'ї ^лр'їдче з^лрош і роз^лклалї / а с'їчас гу^лст'їше / то^лго й ^лм'їсто пу^лсте о^лсталос' // (с. Лозоватка, Синельниківський р-н, Дніпропетровська обл.)².

• Про війну. В^лз'али нас в'їд^лразу ді Л^лвова. Ту ^лбулі у^лден ден'. У Л^лвов'ї пу^лтрималї, а ^лпот'їм пу ^лчу^лтири, пу ^лчу^лтири в ша^лрагу і ^лшагум марш ду Жи^лшова ^лп'їшк'ї. В Жи^лшов'ї нас узбр^лїїлі. ^лМундур ми с^к'єнулі св'ї цї^лв'їл'ні, вуй^лсков'ї залу^лжилї. ^лПотїм п'їш^ллі в ^лбан'у, пувим'валїс' і ^лдобрї і на^лзац' с'ї ^лпу^лвбї^лралї, так шу ж'їн'к'є нас ни п'їзналі, йак прїї^лхалї нас в'їд'їдати з ^лдому. П'їз'н'їшї пу^лтрималї нас дв'ї нї^лд'їлі в Жи^лшов'ї, пуда^лвалї збр^лїюу в ^лрук'ї і на пїрїду^лву. Прїїш^ллі ми на пїрїду^лву п'їд н'ї^лмецк'ї тран^лшеїї. Рус^лк'єнулі нас в св^лїїх (с^лвоїїх) тран^лшеїїах пил'ну^лвати, жи^лбї ^лворух

¹ Говїрки Чорнобильської зони: Тексти / упоряд.: Гриценко П. Ю. та ін. Київ: Довїра, 1996. С. 163.

² Ващенко В. С. Полтавські говорї. Харків, 1957. С. 475.

ни дусту'ниї ду тран'шейї. Сту'йали-сму дв'ї нид'їли на йїд'нім м'їсци. Ту'ди 'ноч'їми нас випру'вадили в 'друг'ї тран'шейї на в'їтпу'чинук, а 'других 'дали зноў в 'перш'ї тран'шейї пил'ну'вати 'воруга, а'би ни п'їдл'їс ду нас. Ту'ди 'дали при'каз, жи п'їдему в настунл'ен'її 'вбити 'германа с 'пол'скупї терп'иторїї. Уск'їл'к'ї в'їн 'буду в'їтстунати дубру'в'їл'ни, ту 'дал'їши ни п'їдему, 'тїл'ку ду гра'ниц'ї. Вуск'їл'ку 'буду с'тавиў 'вуп'їр, ту пириб'їем йїго с 'пол'скупї і з йїго в'ласнупї зимл'ї і 'визвулиму на'рот в'їт 'пол'ск'їх 'панск'їх і н'їмецк'їх фа'шистїў. І 'виззулили з йар'ма, з фа'шискугу «дубра»¹.

Аудиторна робота

Аналіз діалектних текстів та визначення зразками яких діалектів є наведені уривки текстів.

- Хлопч'їк у'же нас тел'ата / т'їко / д'їуч'їнки н'їчого не робили / ма'лен'к'ї були // приїшла до 'мене мо'їа 'мати / з Лу'ганс'ка // там доч'ка / с'тарша мо'їа сест'ра / во'ни по'ч'ули і приїшли с'їуди / до 'мене // приїшли во'ни до 'мене / 'кажут' / шо з'начит' / у 'тебе д'їток ба'гато / йа то'б'ї 'буду 'нужна // йа то'б'ї по'ма'гатиму // приїшли во'ни до 'мене / по'жили ў 'мене го'д'їў два / а'га // п'їшли то'д'ї у Лу'ганс'ке // п'їшли / во'ни там у'мерли / у Лу'ганс'кому // (Ворошиловградська обл.; Старобільський р-н, с. Шпотине)².
- Быу йе'дден ле'гін' та з'ваўс'а Ко'зар'. Овўн ву'чиўс'а танц' на по'па и ў 'н'ого 'была мо'лодїц'я, што с'а маў на н'їй же'днїти. У 'н'ого 'была к'нига, де 'было на'писано, ош йак с'а 'маїе по'водити, йак 'буде ў 'н'ого жо'на. Йак овўн пе'ре'чи'таў се'с'у к'нишку, у'від'їў, ош ис 'того нич. Тоўди овўн вер к'нишку, а сам пўшїдў и ўкраў ут с'воїї мо'лодїц'ї 'н'ан'ка чо'тыри 'во'лы и ўт'їк из 'во'лы ў 'хаичу. Почаў овўн у 'хаичи 'жити и тоўды уд бо'гатих браў з'рошї и розда'ваў 'бїнным³.
- Важка робота сел'анскаїя // на 'нови' гу'д п'разнуїут месе'їїед // у нас вўон не 'ровен вўос'ем с'їєм / шїєст' не'д'їєл' // на месе'їїед п'р'али' / а мужи'ки' гну'дї ва'зи'ли' на 'поле // д'рова / с'їєно / те шо 'нужно ско'ту // а баба с'єди'т да пре'де // у пу'ост 'баби' т'кали' / а мужи'ки' тем 'саме / а ка'тори' парт'ни' дак ши'ў // і са'пожни'к 'чобати' ши'ў / а ковал'ї плу'зи' ка'вали' / са'кїєри' / шо 'нужно у ха'з'аїствї // а до'ждали'с 'паски' / вели'т'ден' ка'зали' / пап'разнували' т'и'жден' / та'ди' с'їїєєм, кар'топл'у / а'вес / гре'чуху / п'росо /

¹ Приступа П. І. Говірки Брюховецького району Львівської області. Київ, 1957. С. 120.

² Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С. 486.

³ Там само. С. 80-81.

ка'нопл'і / а та'ди / ап'копували¹ кар'топл'у / п'росо па'лоли¹ / пше'ни'цу // (Київська обл., Чорнобильський р-н, с. Ладижичі)¹.

• Три не^л'д'іл'і йи'шли ми до 'хати іс теїї Ге^р'ман'їїі / а 'піс'л'а ц'їйейі ж Ги^р'ман'їїі йа ўже прийи'ла / п'раўда / похо'валас'а ше 'м'іс'ац' на го^р'і 'піс'л'а цих н'іміц'їў / бо ше б'рали / ше 'м'іс'ац' на го^р'і хо'валас'а / бо ўже ро'бит' ми'н'і ніе 'можна було // йа ос'талас' 'наче ў'род'і і ўже ка'л'іка // у 'мене 'ноги ўже попідби'валис'а // йа ж таке дві ше й гра'ниц'і пи'ри'ходила ж / т'їкали ми / ше по'пали ми у Бе^р'дичіў // а тут нас 'н'іміц'і ўло'вили бу'ли / та 'наче ў 'хату ўт'а'гли / одну ўло'вили // а там 'наче н'іміц' буў та з'ат' буў ў одної 'жінки // ото п'раўда ми ўт'ік'ли ў 'жито / а во'на 'їакос' 'випорснула / 'поки він ў 'хату там ўвії'шоў гу'кат' д'ругого / бо ўже ў'род'і хо'т'їў ії'її заст'релит' / та во'на ў те 'жито ўт'ікла // бо ўже ми 'бачили / бо так 'наче^л би'ри'є'ток / і ми 'бачили / шо вона 'сино 'б'ігла / і ро'ст'ин'ана і кри'чала // (Київська обл., Таращанський р-н, с. Велика Березнянка)².

• 'Нин'і 'мушу йти ў 'поли ву'рати. Би'ру плух, кул'іс'ниці'ї, 'ваги. До них при'чепл'їуу 'ворчик'ї, зат'ї'гаїу на 'кон'і ш'лийі, в 'руки би'ру 'л'їци, ба'тїх. Піт плух п'ітк'ла'даїу підву'луку і йду ву'рати. Ше раз 'диўл'ус'ї, чи йе л'он, 'їїстик лан'цух і 'їїду (Львівська обл, Брюховицький р-н)³.

• І та'ди ўже с'е'д'ат' мала'ди із дру'жком / із дви'ма дру'жкам'і і з ба'їаринам а 'т'ешча паи'шла зват' Perez'ви // па'звала ўже Perez'ви / рад'них сва'їїх / і йї'єдут' із'ноў з мала'дим же да мала'дого^а // в'ез'е ўже мала'ди п'ер'ез'ву / і 'т'ешчу ўже // це так за'в'еца // пр'її'ехал'і / і даваї у мала'дого із'ноў гаўрі'єлку п'іт' // пас'е^л'д'ел'ї за ста'лом у мала'дого / т'ест' 'тоже зноў / і Perez'ва па'дарк'ї вики'даїе мала'дим // (Чернігівська обл., Ріпкинський р-н, с. Мутичів)⁴.

¹ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С. 117.

² Бевзенко С. П. Практичні заняття з української діалектології. Одеса; ОДУ, 1970. С. 67.

³ Приступа П.І. Говірки Брюховецького району Львівської області. Київ, 1957. С. 119.

⁴ Говори української мови: Збірник текстів. Київ, 1977. С. 155.

Практичне заняття № 10

Тема: ДІАЛЕКТНИЙ СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: навчитися коментувати діалектні відмінності у словосполученні, простому і складному реченні.

План

1. Типи відмінностей у синтаксисі.
2. Діалектні відмінності у словосполученні.
3. Будова простого речення у говорах.
4. Складне речення, його оформлення у говорах.

Рекомендована література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. С. 151–157.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : навчальний посібник. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 67–73. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
3. Галас А., Сабадош І. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: практикум. Для студентів філологічного факультету. Ужгород, 2018. 210 с.
4. Добош В. І. Синтаксис українських південнокарпатських говорів: Текст лекцій. Ужгород, 1971–1972. Вип. I–II.
5. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Радянська школа, 1966. С. 110–130.
6. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.
7. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 96–108. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
8. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С. 97–106. URL: <https://cutt.ly/GUux8ou>.
9. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 99–100. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.
10. Тищенко Т. М. Аналітичні номінації в східноподільських говірках. *Мовознавчий вісник* : збірник наукових праць. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2021. Вип. 30. С. 43–49. URI: <https://cutt.ly/R4KjCCM>.

11. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. С. 62–69.

12. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 85–97.

Домашнє завдання

1. Прокоментуйте синтаксичні особливості поліських українських діалектів у наведених прикладах.

Пог'наў 'зус'і / га'н'у зус'еї; па'су ка'рови, 'кон'і; 'в'ін'аў ну'ож / 'вий'аў но'жа; паи'ла на 'воду, за 'дохтарам; 'окала га'ри, 'л'ґесу; л'а (л'е) 'гари; пи'етаїец':а про г'роши; споми'нат' за д'ітеї; зане'удужала ў 'мене 'жинка; 'силају ко'лодез' ка'пат'; к розд'ву 'шила; т Мос'тишчам; пл'уї ме'зи 'оч'і; і'де два х'лопц'і; пош'ло три чоло'в'ік'і; 'пос'л'а о'б'іда; ме'н'і 'баїдуже про 'ц'ују 'д'іўчи'ну; проз в'ік'но по'бачи'ла; 'кури ї на ве'с'іл':е не' 'хочут', дак јіх ў'јажут' да не'сут'; сте'ре'жемо, 'покил' 'бат'ко ў'стане.

2. Заналізуйте синтаксичні явища південно-західних говорів у наведених прикладах.

Два ви'соких 'дуби / два ви'сок'і 'дуби; три 'гарн'і 'хат'і; 'було три б'рат'і, два 'мудр'і, а је'ден дур'ний; шос' забар'иўс'а наш х'лопче на 'пол'і; мо'лод'о'ож с'м'і'јуц':а; з'іб'ралос'а јіх там уд'вох чи ўтрох і б'јуц'а; прий'ло трох х'лопц'іў; заб'раў 'д'іти; об'і'шоў 'роди'ч'і; а ви 'мајете 'воду? де сут' т'војі г'рабл'і? 'буду јо'го 'д'іт'ам 'мат'ір; ти'п'ірка м'іі за бри'гад'іра ў кол'хоз'і; то је 'добре 'жити; в'ін ме'н'і ни је брат; мо'ја голо'ва гет' 'чисто забол'іла; засла'б'іла ме'н'і 'ж'інка; наў'чиўс' в'ін г'рамот'і; 'п'ішоў за кар'топл'оју, за со'ломоју, по 'воду; п'і'демо на ма'лини; ја чуў за 'тебе, а за с'аршого н'і'чого не' чуў; п'і'шоў у'читис''і за краўц'і'и; 'б'ігла ід 'н'ому; јак пуды'шоў маї бл'ис'ко ид бр'іц':і; о н'ім не з'нала; не 'годні с'пати про бл'ыхы; поп'лыў без 'воду; хоч би' про с'вато но'ва сп'ідниц'а; 'п'іс'л'а го'б'іду; по о'б'ід'і; 'чоботи до 'носу; болит јо'го голо'ва за це јак, не' з'нају шо; це т'і 'кон'і, шо 'ними ў'заўтра до 'Гуман'а по'јјдут; за'ходи'ла до 'тојі 'хати, де о'то ск'рају од 'Тикл'і'јуки; р'і'ла, де 'жито по'с'і'јане; 'заким глад'кіі с'худне, худ'іі з'дохне; уз'нали про 'него, же' на с''в'іт'і го не'ма; во'на жи'би то ми'н'і 'була ска'зала; і'ду до ши'п'тал'у, би 'дали ме'н'і ш'пил'ку; по'чуло ми с'а, г'і'бы кос' 'дуркаў; ка'жи, ди і'деш; ко'за нака'зала 'д'іт'ом, о'жбы си'д'іли 'дома.

3. Схарактеризуйте синтаксичні конструкції південно-східних говорів у наведених прикладах.

Па'су 'кон'і, пог'нала 'в'і'ц'і; пог'нали о'вец'; зане^мдужала у 'мене 'ж'інка, зане^мдужала мо'ја 'ж'інка; жу'ритис'а за 'сином; по 'мат'інц'і ту'жити; по гри'єби; за во'дожу; п'иш'ла ў 'поле, п'иш'ла на 'поле; 'чере^мз не^м'д'іл'у; 'мати за р'ік 'дочки не^м п'із'нала; 'коло 'л'ісу, 'б'іл'а 'л'ісу; по о'б'ід'і; 'н'іс'л'а дош'чу; по'б'іг до'рогоју, по до'роз'і; жо'го бри'єга'диром пос'тави'ели, жо'го за бри'єга'дира пос'тави'ели, жо'го на бри'єга'дира пос'тави'ели; упала 'бомба та й у'било п'ят' души; ја б то'б'і рад по'зичит', ну не^ммаје; це 'лотка та'ка, де п'ят' тон пи'єри'ве^мзеи; ка'заў, шо о'нука 'сил'но сла'ба; слабу'ватий наш тої на'чал'ник, ко'торий 'робе; 'д'і'чи'єна, шчо па'се 'зуси, 'д'і'чи'єна, ја'ка па'се 'зуси, 'д'і'чи'єна, кот'ра па'се 'зуси.

4. Опрацюйте статтю Тетяни Тищенко «Аналітичні номінації в східноподільських говірках». Послугуючись картами № 274–281 першого тому Атласу української мови, № 257, 258, 262–264, 270, 272 другого тому Атласу української мови, визначіть діалектні відмінності у побудові словосполучень вашого регіону.

5. Прокоментуйте синтаксичні конструкції у поданих текстах.

о Спогади про розкуркулення. 'Наша с'ім'ја шчи'єталас'а кур'кул'с'коју / бо 'мали 'дес'іт' де^с'а'тин зе^м'л'і / там / де л'і'тец'киї л'іс / 'мали ко'рову / 'пару 'коне^м'і // а коли при'їшли роскур'кул'увати/ то забрали ўс'о 'дочи'єста / ја'ку бара'бол'ку / ја'ку кру'пу / ўс'о ви'єм'італи / хо'дили ди'євил'єс'а по ўс'іх кут'ках / зал'ізли п'ід 'нос'т'іл' і забрали гос'тан'ії м'і'шеч'ок бара'бол'і / по'том по'л'ізли на 'гору і позаби'єрали куку'рузу ў кача'нах/ шо там 'сохла // забрали ко'рову і 'кон'і // 'тато 'дуже не^м х'т'іли в'іда'вати 'коне^м'і / бо 'дуже јіх л'у'били і 'дуже за 'ними хо'дили // 'тата забрали / а ми з б'ратом 'Вас'коју 'дуже п'лакали і кри'єчали / шоб в'іда'ли 'нашого 'тата // 'тато ў нас 'дуже 'гарний і 'добрий були / п'риіде з ро'боти і бе^мре нас на 'руки і гої'даје // по'том 'тата забрали на вої'ну і там за'били / а ми з 'мамоју ли'єшили'єс'а // жи'єли сна'чала 'дуже 'б'ідно/ бо і 'јісти не^м мали шо / а'ле 'мама ўс'о ўрем'ја ро'били і ми т'рохи пома'гали / т'ії 'јакос' 'вижи'єли // (Інформант: Федішина Ганна Іванівна, 1928 р.н., освіта – 5 кл., с. Шарки, Деражнянський р-н, Хмельницька обл.).

о Весілля. В'іс'іл'а почи'єнало'с'я з в'ін'к'і'ў // начи'єнали 'вити д'л'а моло'дојі в'і'нок// в'і'нок 'вила 'матка / хто буў за 'матку моло'дојі / тої виў в'і'но к/ та'киї шо закла'дали моло'д'і на 'голову / і

тої в'іночок по'тому / н'іс'л'а в'іс'іл'а / т'раба було 'дуже"
 бе"ре"х'ти / шоб жо'го н'іх'то не" ўкраў / шоб в'ін н'і'де не" 'д'і'с'а // на
 в'ін'ках ше 'вили в'іночки 'бат'кови і 'матц'і на кола'ч'і // моло'дому
 до к'в'ітки при'є'їзували с'к'іл'ка бар'в'інк'і'ю / і се було ўс'о в
 с'уб'оту // на в'ін'ки да'вали т'іл'ки ги'ш'ки і ка'п'усту і 'пити / ја'кого
 ви'шн'а'ку і го'р'і'юки // т'рохи погу'л'а'ют / та'ї роз'і'ї'ду'ц'а // з'рала на
 в'ін'ках гар'мон'і'я / а в ни'д'іл'у ўже з'рала 'музи'ка / духо'ві'ї
 ор'кестр // почи'на'ло'с'а в'іс'іл'а 'рано / дес' в ја'ких два'на'ц'і'т'
 го'дин почи'нали с'ходи'ти'с'а 'л'у'ди // са'жали л'у'де'ї в 'хат'і / не"
 ро'били так / як 'зара 'робл'а / ша'лаш / а то'ди ўс'іх'ю 'хат'і са'жали
 за сто'лом // п'ри'їде" т'рохи 'госте"ї / то ўже жіх по'сад'а / 'музи'ка жім
 з'раје 'в'іват // на в'іс'іл'у да'вали ги'ш'ки / ка'п'усту / 'голу'пц'і /
 пе"ч'ен'у / 'булочки з 'медом / а 'пити го'р'і'юку і квас // се та'ке було
 на в'іс'іл'у // моло'да була'ю 'б'іл'ім п'лат'у і 'вел'ан'бу'ю / а моло'ди'ї в
 ја'к'імос' к'ус'т'ум'і / так бу'ли'ю 'д'а'гне"н'і // моло'ди'ї сво'жіх са'жаје
 госте'ї / а моло'да сво'жіх / то'ди в'ін ше при'воде сво'жіх госте'ї до
 'не'ї // то'ди ше почи'на'ют са'жати ўс'іх госте'ї моло'дого // то'ди
 ўже моло'ди'ї заби'раје моло'ду до 'себе/ ве"д'ут жі'ї до моло'дого
 ўно'чи ўже / а т'і с'во'ї 'гос'т'і са'жа'ют ше раз за с'т'іл // пот'ім
 моло'да с'і'дала на 'посаг і жі'ї шос' дару'вали / хто шо / ц'от'ки і
 ву'їки да'вали шос' 'луч'е / 'хустку те"р'нову ја'кус' / це було 'дуже"
 ве"ли'ке / чи ше шос' // а в поне"д'ілок зно'ў с'ходили'с'а ўс'і з'ос'т'і /
 то'ди ўже пе"ре"д'а'гали'с'а / шутку'вали / ўже 'весе'ло було / ўс'і
 ве"се"ли'ли'с'а // та'ї та'ке було в'іс'іл'а // ка'зали / 'тинди'ринди на
 три дни / а б'і'ди на 'ц'ілий в'ік // (Інформант: Пирогівська Ганна
 Олександрівна, 1927 р.н., освіта – 4 кл., с. Залісся–1, Кам'янець-
 Подільський р-н, Хмельницька обл.).

о Легенда про Пинтю. Рас 'пин'т'а йшо'у гу'р'і 'пото'ком // ун
 у'в'ід'і'ю ру'с'алок / йа'к'і с'п'і'вали п'іс'н'і // 'пинт'а похва'ли'ю'їх // за
 ісе о'ни му даро'вали ве"ли'ку 'силу / аш за ч'о'тыри 'во'лы // ун с'уб'і
 зо'бра'ю' два'на'ц'і'т' чо'ло'в'і'ку / із 'ними опкра'да'ю па'ну // у
 но'во'сели'ц'і 'пинт'а ма'у л'у'баску ма'р'і'ку / а ўна 'мала чо'ло'в'і'ка //
 но / та'ї чо'ло'в'і'к ма'р'і'кы ни мух п'роти 'пин'т'і іти / бо тот бы'ю'
 'дуже сил'ный // ма'р'і'ка за'ч'ала з'в'ідати 'пин'т'у / йа'ка йо'го
 смирт' // тот упу'в'і'ю / што йо'го лиш мош у'бити із йаси'новой
 'пушки / за'р'ажинойі 'кул'о'у іс ш'ро'ўфика п'ут'ковы моло'дого ко'н'а
 // се"се ма'р'і'ка роска'зала чо'ло'в'і'ков'і // при'шо'у 'пин'т'а до
 ма'р'і'кы / а ма'р'і'ка му ни откры'вайе д'вир'і / бо чо'ло'в'і'к йа'к'рас
 доробл'а'ю зб'ро'ю // 'пин'т'а то'у'ды ка'же / што йа'к п'утк'ла'де

п'равойе пле^нче / то по^ламн'уц':а 'шаркы йаси^нов'і / а йак путкла^де
 л'івойе пле^нче / то по^ламн'уц':а д'вир'і ду^бов'і // так ун і зро^би^чу //
 чо^ло^в'ік 'устр'іліу іс 'пушкы // 'пін'т'а нич ни ка^за^у ма^р'іц'і //
 пу^шо^у ун до 'тисы і за^ча^у ка^зати х^лоц'ам / шо аш перес^кочит
 'тису / то 'буде 'жити / аш н'ет / то ўмре // 'пін'т'а йак ска^ка^у / то
 замо^чи^чу пй'ату / по^н'а^у / шо ўмре // на 'чорну^і го^р'і нака^за^у
 'укопати му 'йаму // с'і^у 'ниі і ўпу^в'і^у х^лоц'ам розы^тис'а по
 до^лам / а 'золото нак^радинойе пуд'і^лити ме^нжи со^бо^у // б'рат'а
 так і зро^били / зако^пали 'пін'т'у / а на мо^гылу пок^лали му лиш
 ко^си^ц'і / бо ун ка^за^у хрест му ни к^ласті // 'силу сво^йу 'пін'т'а ни
 пе^ре^нда^у н'і^кому / за^уто ў з^роб'і ле^нжит нисуну^ку^но / і рас у сто
 'году з^дры^гайес'а зим^л'а уд йо^го пе^ре^вертан'а ў 'йам'і (с. Крива,
 Хустський р-н, Закарпатська обл.)¹.

о Бу^вайе л'іто су^хо^йе / то ни^лма хо^рошойі в^з'атк^і / ц'в'іт^ки бе^нз
 по^рі заси^лхайут' // йак ве^нликі душ^ч'і / то пчу^ла 'мусит' си^дит'і в
 'вул'і^у – слута заста^ул'айе // 'В'іте^р ве^нликі / 'Бура / то п^чоли
 по^ги^байут' в ду^роз'і // йак шо ху^рошайа пу^зода / то пчу^ла с'ім
 кіло^метр'і^у л'ітайе / с'ім раз убе^р'тайе // Йак пу^зода
 пе^ре^ннадиста / то пчу^ла туд'і най^л'іни^н пра^ц'у^йе // Йаблун'овий
 ц'в'іт / вешн'і / сли^ука / по^том гре^нчиха ц'в'іте / ва^ка^ц'і^я / 'ліпа в
 'ліпн'у // По^том уже зирно^вой е / йак шо з^речка блис^к'о / то хо^роша
 в^з'атка // 'Нав'іт' з баку^ну / з буд'а^к'і^у і то бі^рут' в^з'атку //
 П^рийде 'гос'ін' пчу^ла йде до са^ме з'і^ми / йак вже 'холудно
 пе^ре^нста^йе худіті / закла^дайіц'а 'вулий з^верху м^н'ато^у о^таву^йу //
 Тре ди^витис'а / йа^ко^йе по^вітра над^вор'і // Треба шоб туди не^н
 за^лазили 'миш'і / йак 'можна вісно^у пе^ре^нвірити / чи хва^тайе
 хар^ч'і^у // Треба про^че^нстити / шоб^и не за^в'і^с'а гни^лец' / с'того
 п^чоли 'можут' по^гинути // (с. Вербa, Оваднівський р-н, Волинська
 обл.)².

Індивідуально-дослідне завдання

Напишіть скетч, послуговуючись говірковим мовленням різних ареалів, самостійно змодельовавши ситуацію зустрічі.

Теми для прикладу:

- – А ти звідки? – З «слобідки».
- А в нас не так...

Схарактеризуйте фонетичні й граматичні особливості записаного

¹ Мигoliniнecь О. Ф. Українські говірки Закарпаття : збірник текстів. Ужгород, 2002. С.50.

² Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. С. 222.

тексту.

Аудиторна робота

- Аналіз побудови словосполучень і речень у говорах.
- Коментування синтаксичних конструкцій на лінгвістичних картах.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Архаїчні синтаксичні конструкції – конструкції, втрачені літературною мовою та багатьма діалектами. Насамперед, це залишки давніх синтаксичних рис української мови, частина з яких походить ще з спільнослов'янської мовної спільності. Наприклад, конструкції дав. відм. з прийменником *к* і його варіантами *ік, ку, гу, г, д, ід* та ін. Такі конструкції не стали надбанням нової української літературної мови, оскільки давно втрачені більшістю говорів, однак збереглися вони у деяких говорах південно-західного та північного наріч: *при'шоў к б'рату*. У прикладах *'олен'і за'в'езл'і бу'л'і, па'су'кон'і, 'в'іўц'і, м'і напек'л'і пас'к'і* (говори південно-східного, північного наріч) спостерігаємо збережені архаїчні форми знахідного відмінка, що збігалися з формою називного відмінка. Відгомонам глибокої старовини є присудкові конструкції з предикативними дієприслівниками як теперішнього, так і минулого часу, що поширені у східнополіських та зрідка у карпатських говірках. Наприклад: *вун па'бач'іў ме'не їшоўш'і* (коли я йшов); *во'лы 'вид'іти 'ор'учи* (бачити воли, що орють). Нормою в давньоруській літературній мові була форма називного відмінка іменної частини складеного присудка. Така форма зберігається у говорах південно-західного наріччя та паралельно з орудним предикативним у інших говорах української мови: *в'ін з'ваўс'і Ус'тан* (наддністрянський); *буд'іўл'а д'л'а со'ломи з'вец'а к'лун'а* (південноволинський); *звут' Гриц'ко – ост'алас' сц'ро'тоју* (східнополіський); *ми бу'ли хл'ібо'роби – 'буду'жо'д'іт'ам'мат'ірју* (південно-східні).

Словосполучення – це поєднання двох чи більше повнозначних слів на основі формального зв'язку і тих відношень, що породжуються цим зв'язком. У структурі словосполучення української діалектної мови відмінності зводяться до таких основних типів: **1.** Структури, в яких безприйменниковій конструкції одних діалектів відповідає прийменникова конструкція в інших діалектах. У цьому різновиді простежується розрізнення відмінкових форм імені, що входить до складу словосполучення.

Наприклад, окремі дієслова (брати, взяти, боліти, мерзнути та ін.) мають безприйменникове керування з давальним відмінком об'єкта (додатка) у південно-західних говорах на відміну від прийменникового керування (прийменник + род. відм.) більшості говорів української мови та літературної мови: *ме^н'і го^лова бо^лит⁽¹⁾* / *ў¹ мене¹ го^лова бо^лит[']*; *в¹ін заб^раў¹ жо^му к^нишку* / *в¹ін заб^раў¹ ў¹н¹ого* (або *ў¹јого*) *к^ниж^нку*. У карпатських говірках, на відміну від інших говорів, дієслова мають прийменникове керування з орудн. відм. об'єкта. Наприклад: *р[']ізати з но¹жом, ти^есати з ти^ером*; *з рука¹ми јі їмиў* (руками її спіймав), *із возом пе^ре^нв¹із брез¹воду* (возом перевіз через воду). При дієсловах з семантикою говоріння у літературній мові вживаються адресатні синтаксеми у формі давального безприйменникового відмінка, а у північних говірках, наприклад, – у формі знахідного з прийменником *на*, а при дієсловах з семантикою зорового сприймання адресатні синтаксеми літературної мови вживаються у формі знахідного з прийменником *на*, а в говірках – давального безприйменникового відмінка, наприклад: *д а ї¹каже на¹м[']ен[']е* – *каже ме^н'і*; *от м[']і^н'е т[']и¹ погл[']е^д'ела* – *поди^евилас['] на¹мене*.

2). Структури, в яких прийменниковій конструкції одних діалектів відповідає прийменникова конструкція як в інших діалектах, так і в літературній мові. Так, наприклад, звороти, що виражають цільову скерованість дії на предмети рослинного й особливо тваринного світу, якщо дієслово виражає шукання, здобування, мають прийменники: **по** (південно-східні, північні говірки) – *і¹ду по¹воду, по¹гри^еби*; **за** (говори південно-західного наріччя) – *п[']ідемо за во¹доју, за гри^ебами*; **на** (карпатські говірки) – *п[']ідемо на ма¹лини, на гри^еби, на заї¹ці*. У говорах української мови зустрічаються й інші рівнозначні прийменникові конструкції, в яких ім'я виступає в тій самій відмінковій формі, а прийменники при ньому в різних діалектах неоднакові. Наприклад: *ў¹із проз[']в[']ік¹но* (південноволинські говірки); *ў¹із без['](брез[']) в[']ік¹но* (наддністрянський говір), *ў¹із чере^нз в[']ік¹но* (більшість говорів і літературна мова); *л[']а нашојі ш[']коли је д[']іл[']анка*; *ка[']шара л[']е ка[']н[']ушн[']і*; *к[']іл[']а по[']рога*; *су[']бота / ми['] ўже м[']іјом / пуд[']мазујом* *ў[']же кала[']п[']ієчок* (східнополіський та середньополіський говори), *б[']іл[']а* (більшість говорів і літературна мова). Літературному прийменнику **до** відповідають діалектні **ду** (наддністрянський говір); **к, ік** (північна частина поліських діалектів); **к, ід, ид, г, ку,**

ко (карпатські говірки): *виб'єг к ва'рота^м, ўже под'ход'є к 'осен'і, б'лишиє ік с'мерт'і; по'б'ігла ід 'н'ому, 'каже д со'б'і, 'козу прија'заў ко к'р'акови (до корча), і'шоў ку с'вому от'цови, при'де гу то'б'і*. Сполучення прийменника **до** з знах. відм. іменника (крім назв країн) при дієсловах руху більш поширене у говорах південно-західного наріччя відповідно до переваги конструкції з прийменником у (в) загальнонародної мови: *схо'вала до ки'шен'і, о'д:ати до рук, по'стави'єла до 'печи, по'їхала до Л'вова 'н'ішла ду л'іса, і'ди-но до 'хати, хо'дила-м ду ш'коли*. Синтаксими локативного спрямування певної дії виступають у середньополіських та карпатських говірках у формі знахідного відмінка іменника з прийменником **на**: *йд'ім до'дому соб'і'раїтес' і ве'д'ім ху'добу на кол'хоз; а по'том нап'рав'іл'і ме'не на войенко'мат сво'ї; пу'шб'у на ун'іве'рси'єтет*. Чітке розрізнення між південно-західними та іншими діалектами виявляється в структурі словосполучення із значенням призначення. До складу таких словосполучень у багатьох говірках південно-західного наріччя входить іменник у род. відм. з прийменником **до**, у знах. відм. з прийменником **на** або конструкція з інфінітивом, а у південно-східних діалектах перевага надається конструкціям род. відм. з прийменником **д'л'а** чи знах. відм. з прийменником **на**, наприклад: *за'паска ду ро'боти, во'да ду 'купан'і д'і'тїї, с'к'іра на 'чоботи, 'д'іжа на хл'їн, гур'нец ну'сити мулу'ко (наддністрянський говір); во'да до 'купан'а, 'чоботи до 'носу, гла'душка ц'ї'дити моло'ко, 'рубел' ка'чати 'хуста (південноволинський говір); 'жердка д'л'а о'деж'і, хл'ї' д'л'а ко'рови, глек на ка'пусту, на моло'ко (південно-східні говори)*. **3**). Структури, в яких безприйменниковій конструкції одних діалектів відповідає безприйменникова конструкція в інших діалектах. Наприклад: *ме'н'і бо'лит' голо'ва* (говори південно-західного наріччя), *ме'не бо'лит' голо'ва* (говори південно-східного наріччя, літературна мова). У південно-західному наріччі вживаються безприйменникові конструкції дав. відм. із значенням приналежності, наприклад, у середньозакарпатському говорі: *а брат вам де? (а брат ваш де?), 'мати му прии'шла* (його мати прийшла); у наддністрянських говірках: *о'тец 'д'ім'ам, он'і'кун 'сирота^м, жо'му зас'лабла 'ж'інка*.

Просте речення. Діалектні відмінності в структурі простого речення зводяться до особливостей у вираженні підмета, присудка,

означення, додатка, обставинних слів; узгодження підмета з присудком; побудови ускладненого речення та оформлення модальних типів речень.

У предикативний центр простого речення входить *підмет*, особливості вираження якого зумовлені зазвичай морфологічними особливостями. Однак складений підмет може складатися зі сполуки іменника або займенника у формі родового відмінка з числівником – означенням: *п'шло нас двоох* (наддністрянський говір); *ити'р'ох ци п'а'т'ох було нас* (бойківський діалект); *т'рох нас на 'л'он'і ро'било* (подільські говірки).

Простий *присудок* у говорах південно-західного наріччя часто виражається особовими формами дієслова *мати*, *не мати* відповідно до літературних слів *є*, *немає*: *'мају 'ж'інку*, *'мају 'д'іти* (подільський говір); *во'на не" 'маје ко'рови* (південноволинський діалект); *мау тр'ох 'сыну* (середньозакарпатський говір). У карпатських говірках присудок, особливо заперечний і в безпідметових конструкціях, часто виражається за допомогою особової форми дієслова бути (*je, jes't', сут'*): *там ну^e је 'ани во'ди / 'ани што 'јісти ку'пити*; *'дивит'с'а х'лопиц' на 'зерн'атка / а јіх не" је*. У деяких говорах української мови виявлено контаміновані конструкції з орудним і називним предикативним у складеному іменному присудкові, як-от: *во'на була н'і ба'гатоју / н'і 'б'ідна // 'вона с'тала д'л'а д'і'теї 'матероју і 'бат'ко* (південноволинський говір), а також форми знахідного предикативного з прийменником *за*: *м'її син стау за тракто'р'іста* (південноволинський говір), *ја 'буду за с'торожа* (подільський діалект), *ти 'будеш јо'му за 'бат'ка* (середньонаддніпрянські говірки).

Крім предикативного ядра до структури простого речення входять додатки, означення і обставини, семантико-синтаксичне вираження яких зумовлене лексичним значенням компонентів та формальним зв'язком у словосполученні.

Синтаксичні конструкції можуть мати зберігати архаїчні форми і внаслідок тривалих міжмовних контактів. Наприклад: *ни'шу з ни'ром* (орудн. відм.) – середньозакарпатський говір; *'д'акувати ста'рого* – полтавські, слобожанські говірки.

Простому реченню у говірковому мовленні майже не властиве *ускладнення*. Певні ускладнення простих речень зумовлюються процесом *конденсації* висловлювання. Виразне протиставлення між говорами помітне у вживанні єднальних сполучників при

однорідних членах речення. Так, у південно-західних та південно-східних говорах поширені сполучники *та, таї*, у карпатських – *а*, у поліських говірках – *да, даї, диї, деї*, наприклад: *'с'іла на ка'лин'і / даї с'тала ку'ват'*; *ўку'сила / диї'кинула*; *ве'р'нулаc' / деї зноў 'л'агла*; *ўз'аў со'б'і із 'дому ш'іс'т' 'печ'аў х'л'іба / а ш'іс'т' 'фунт' ўў соло'нини / а ш'іс'т' 'л'іпр'ўў шп'іп'ітусу*.

Особливості оформлення модальних типів речення проявляються в інтонації питальних, окличних і розповідних речень, а також у вживанні в діалектах по-різному оформлених питальних часток (*чи, чиж, ци*) та еквівалентів стверджувальних та заперечних речень, що оформлюються за допомогою часток: *да, так, еге* (південно-східні та північні говірки), *так, жо* (південно-західне наріччя), *аїно* (карпатські говірки) та заперечні *н'і, н'їет, н'їе; н'е; н'їт*.

Складне речення. Структура складного речення у говорах української мови простіша, ніж у літературній мові. Перевага надається **безсполучниковим** конструкціям. У таких реченнях сполучники випускаються, а різноманітні логічні відтінки висловлювання відтворюються інтонацією, наголошуванням або паузами. Наприклад: *та с'їдаї же / у'чи у'роки / до'вол'і га'сат'*; *позачи^ен'али д'вер'і / поло'вили 'кур'і* (середньонадніпряньський говір); *ї'де наш кучи^еравіі / зноў д'ї'чата с'пати не^е 'будут'*; *наї'ди мо'лотше^е 'себе / наї т'і мо'лотшиї з'б'їгаје* (західностеповий говір).

Складносурядні речення більш поширені, ніж складнопідрядні. Діалектні відмінності у побудові сполучникових складних речень виявляються у застосуванні полісемантичних та говіркових сполучників. Наприклад, у складносурядних реченнях поширені діалектні сполучники *аї, аї'бо, аї'но* в карпатських говірках; *ба* – у буковинських; *іно* – у частині надністрянських, у бойківських, надсянських та деяких інших говорах південно-західного наріччя; *да, даї, дак (дик)* – у поліських; *а, та, но(ну)* в південно-західних та південно-східних та ін.

Конденсація (лат. *condensatio* – згущення, ущільнення) семантична – скорочення кількості членів синтаксичної конструкції, стійкого словосполучення, складу слова при збереженні того самого значення. Оскільки діалектна мова має винятково усну форму мовлення, то у синтаксисі досить поширеним є явище конденсації, коли прийменниково-іменникова форма семантично відповідає

певному підрядному реченню. Так, наприклад, конденсація висловлювання зумовлює вживання синтаксеми орудного безприйменикового відмінка замість підрядного речення часової семантики: *д'ім'м'и м'і^и н'е'і з'нал'і за'оботу* (замість *коли ми були д'ім'ми*) (середньополіський говір).

Окрім згортання реченневих структур – *конденсації*, у говорах української мови поширене також *розгортання* певної ситуації, представлення її у вигляді декількох речень, що є послідовними у часі, і в свою чергу увиразнюють зорове сприйняття ситуації в цілому. Наприклад: *там були мо'нахи / ото'д'і во'ни з'валис' че'н'ц'і / і во'ни не^и п'ідчи'нилис' Катє'рин'і / і во'на жіх розстр'і'л'ала* (полтавські говірки); *і'руки 'ломе / і шу'мит' у' гу'ша х / і го'лова бо'лит'* (західностепові говірки); *бу'є со'б'і чоло'в'ік і 'ж'інка / і жи'ли во'ни 'дуже 'б'ідно / і бу'ла у' них 'б'ідна 'дуже ко'н'ака / і ко'н'ака бу'ла та'ка 'б'ідна / шчо чут' не^и з'дохла / і як пос'ідало на н'у ба'гато мух / то чоло'в'ік 'дума со'б'і* (подільський говір); *а'ібо пха'у ут:и 'руку / уже 'хоч'у ити гет / а'ібо рука не ста'је* (середньозакарпатський діалект); *а тих л'удеї с'тудова 'вигнали / а во'ни ни 'хочут' і'ти: ни 'хочут' і ўсе* (степовий говір); *у в'ед'ро наб'і'рал'і жар'іс 'п'ечи / п'еч 'в'и'гор'ім' / бе'резов'і' жар у в'ед'ро* (середньополіський говір).

Новотвори виникають на власне діалектному ґрунті внаслідок особливостей мовотворчого процесу окремих діалектів. Досить часто у говорах української мови поширена полісемія сполучників або сполучних слів, коли один сполучник або сполучне слово вживається для віддзеркалення різних синтаксичних відношень. Так, наприклад, засвідчено вживання сполучника *та* (*да*), *дак* (*дик*) у єднальній і протиставній функції (*доишч пра'шоу' / да зе'м'л'а на'мокла – 'рада б ду'ша у' раї / да гр'і'хи ни пус'ка'ют; т'рохи підм'поралас' / дак уд'вох пог'ладили – при'їха'у брат с'о'год'н'і / дак си'ст'ру у'чора 'випровадили* (східнополіський говір); *да'у за мно'ї бат'ко ко'р'ову да брат п'ітс'винка – 'серце не бо'лит' / та 'ноги к'рутит'* (західностепові говірки)); сполучника *ба* у єднальній, протиставній та розділовій функції (*про 'ж'інку не^и дба'у / ба 'нев'ім не^и ве'р'та'у'си дом'дому – м'ходить як о'са / ба й 'битиси 'л'убит – в'ін не^и то шо н'і'чого не^и жі'у / ба й 'пити не^и 'хоче^и*); сполучника або сполучного слова *де* замість *куди*, *який*, *що* (*це та ко'н'ака / де Мат'в'і'ї 'їздит; тої / де 'лове 'дал'і*

(наддністрянський говір); та 'баба по'мерла / **де** во'ни з 'неї нас 'м'і'хали'с' (степові говірки) та ін.

Діалектними сполучниками підрядності є, наприклад: *ци, ож (ош), божби, же (жи), би, оби (уби, ўби), жеб, же'би (жиби), коб (ко'би), ко'бис' (ко'бис), кед' (кед), ке'би, кед'бы, наколи(б), 'заким (зак'ім, 'заки, зак), 'закл'а, 'докл'а, 'покл'а, кої, куї, іно, на'кої, ги, ге, г'і, геї (гий), гиби (геби, г'іби), 'геїби ('гаїби), 'буц'ім, 'яко, 'жежели ('ели), 'јижел'і ('жел'і), за'то (заў'то), за ч'им, зашч'о (зашто), тад' та ін. (південно-західні діалекти), 'покул' ('пакул', 'пакил'), 'докул' ('докул'а), шо, дак, шоб, шоп, де (д'е, где), ад'куда, ку'да та ін. (північні говори).*

Практичне заняття № 11

Тема: МЕТОДИКА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНИХ ЯВИЩ

Мета: засвоїти особливості аналізу будови діалектного мовлення; опанувати навичками синтезування фонетичних і морфолого-синтаксичних діалектних відмінностей; усвідомити акцентологічні проблеми опису діалектної лексики та причини варіантності граматичних форм у говорах; формувати лінгвістичну компетенцію студентів.

План

1. Лексикологічне опрацювання фонетичних та акцентологічних, а також словотвірних, морфологічних та синтаксичних діалектних особливостей.
2. Лексикографічний аспект опису фонетико-акцентологічних та граматичних говіркових варіантів.
3. Лінгвогеографічне синтезування діалектних відмінностей.
4. Мета й значення лінгвістичних досліджень однієї говірки.
5. Методика дослідження діалектного порубіжжя.

Рекомендована література

1. Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. 224 с.
2. Герман К. Проблема наукової інтерпретації лінгвістичних атласів. *Діалектологічні студії*. Вип. 6. Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації / відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. С. 61–70.
3. Грищенко П. Ю. Географія діалектної лексики і семантики. Грищенко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка,

1990. С. 18–39.

4. Закревська Я. В. Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур. *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка, 1969. С. 34–35.
5. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ, 1973. 156 с.
6. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень : навчально-методичний комплекс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 150 с.
7. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.
8. Мартинова Т. Діалектний словник як репрезентант явищ духовної та матеріальної культури народу. *Gwary Driś*. vol. 10. 2018. S. 127–133. URI: <https://cutt.ly/k4N4StR>.
9. Мартинова Т., Щербина Т. Мішані та мішано-перехідні говірки середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя. *LINGUA MONTENEGRINA*, god. XIII/1, br.25, Cetinje, 2020. С. 139–149
10. Міца О. В., Шумицька Г. В., Шаркань В. В., Венжинович Н. Ф., Дулішкович Г. І. Інтерактивна карта діалектів як інструмент фахової підготовки студентів філологічних спеціальностей. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Т. 88. № 2. С. 126–138. URI: <https://cutt.ly/D4XFLAj>.
11. Тищенко Т. М. Принципи укладання Словника східноподільських говірок. *Філологічний часопис*, 2021. Вип. 2. С. 82–90. URI: <https://cutt.ly/J4Kh8IV>.
12. Шеремета Н. П. До визначення південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя. *Система і структура східнослов'янських мов (до 200 річчя В. І. Даля)*: Збірник наукових праць. Київ: Знання України. 2001. С.126–134.
13. Шеремета Н. П. Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2000. 321 с.
14. Zielinska A. Mowa pogranicza. Język na Pograniczach / Anna Zielinska (redaktor naczelna), Wiesław Boryś, Iryda Grek-Pabisowa. Warszawa. 2013. 454 s. URL: <https://cutt.ly/9Uv9VXi>

Домашнє завдання

1. Використовуючи карти Атласу української мови, наведіть приклади, що доводять слушність висловлювань учених:

1.1. Жоден зі структурних рівнів українських діалектів не

привертав до себе такої уваги дослідників, як їх звуковий рівень. Українські говори саме з фонетичного погляду творять різноманітну й цікаву картину, яка є живою історією мови в її просторовій проекції, водночас – і свідченням того, що на час формування української національної мови найзначніші відмінності між діалектами були, власне, у фонетиці (Залеський А. М., С. 3).

1.2. Грунтовний опис лексики говірок неможливий без урахування акцентних характеристик кожної лексеми. Адже в східнослов'янських мовах в цілому, зокрема і в українських говірках, наголос є індивідуальною ознакою слова, який відрізняє його від інших слів... (Кобиринка Г. Акцентологічні проблеми опису діалектної лексики. Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти... С. 212).

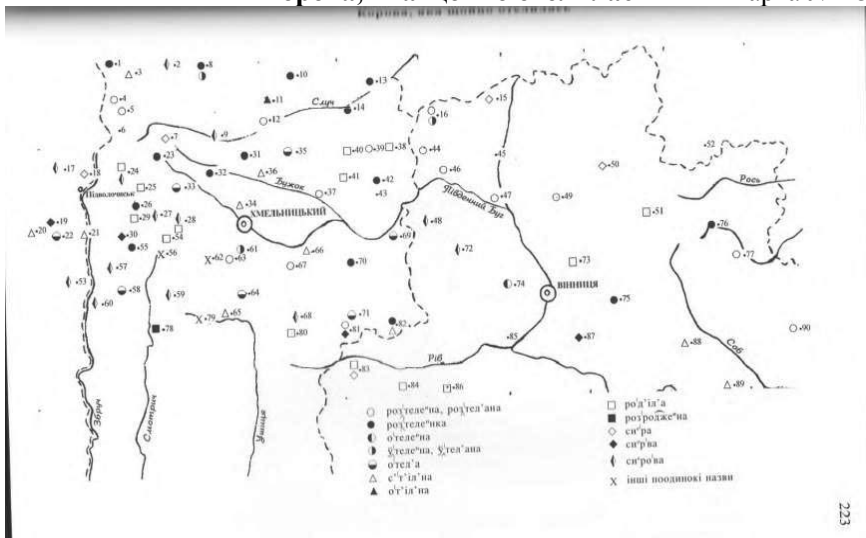
1.3. При застосуванні лінгвогеографічного методу дослідження словотворчої системи треба насамперед встановити об'єкт ареального вивчення. Виходячи із поняття словотворчого діалектизму, під яким розуміють семантично тотожні деривати з етимологічно спільною основною словотворчою частиною слова, що може виступати самостійно чи поєднуватися з відповідним суфіксом, або й ускладнюватись іншим коренем (рибак, рибар, рибач, рибай, риболов, риболовець, риболовник), його (словотворчий діалектизм) можна розглядати у вужчому або ширшому плані. У першому випадку досліджуються семантичні різновиди в середині якогось одного словотворчого типу (наприклад, у низці утворень із суфіксом -ач, об'єднаних спільною словотворчою будовою і спільним категоріальним значенням), у другому випадку розглядається певна словотворча модель, яка складається з етимологічно різних, але семантично тотожних основ і різних афіксів у сфері тієї чи іншої часткової діалектної системи, тобто йдеться про словотвір, орієнтований на зміст (Закревська Я. В., С. 34–35).

2. Схарактеризуйте особливості наведених карт Атласу тваринницької лексики говірок південноволинсько-подільського порубіжжя (Н. Шеремета, карти № 15, № 87, № 96). Визначіть їх типи й особливості укладання. Доведіть слушність висловлювання К. Германа: «У результаті картографування конкретного мовного матеріалу ми можемо окреслити сучасні ареали поширення діалектних явищ різних рівнів мови. Це дає змогу зробити детальний аналіз сучасного стану живого діалектного мовлення, класифікувати матеріал територіально, виявити інференцію між діалектами, оцінити розміри й характер впливу літературного мовлення на

діалектне, з'ясувати характер міжмовних контактів, відмежувати загальномовне, інтердіалектне від вузькоколокального» (С. 64).

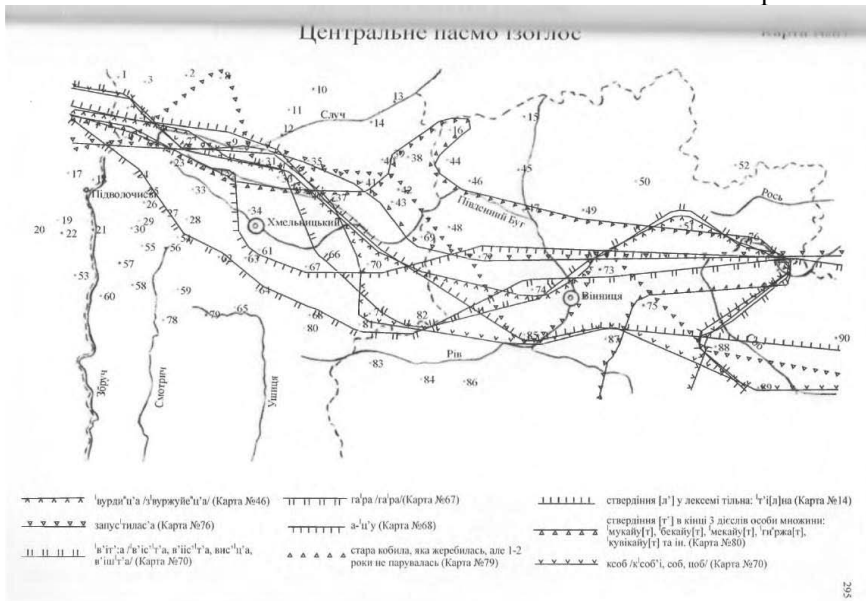
Корова, яка щойно отелилася

Карта № 15

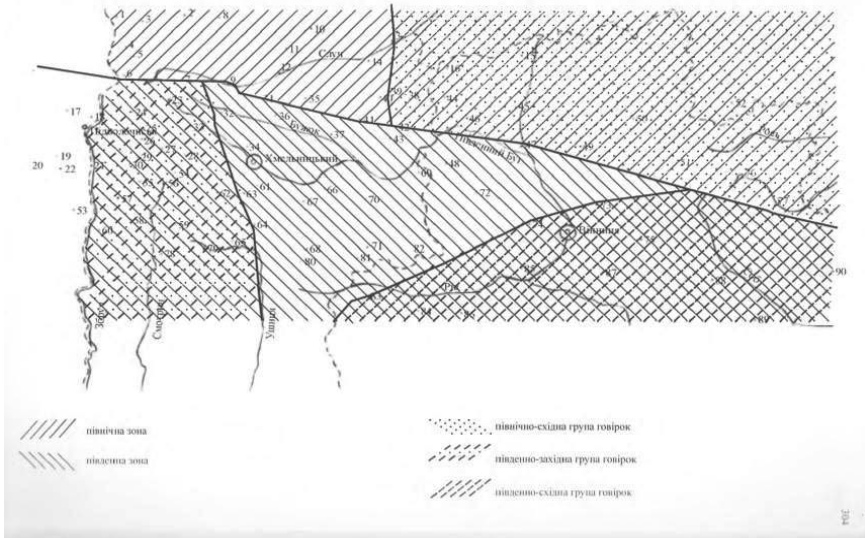

223

Карта № 87

295

3. Ознайомтесь зі словником на вибір. Визначіть мету, завдання, принципи укладання, особливості побудови словникової статті видання. Схарактеризуйте відзеркалення граматичних ознак лексем/фразем у діалектному словнику.

- Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Луцьк, 2000. URL: <https://cutt.ly/UucGOA>.
- Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. 184 с.
- Грицак М. А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ : КММ, 2017. 380 с.
- Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. В. Закревська; укл.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. Львів, 1997. 232 с.
- Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня "Рута"», 2019. 412 с. URL: <https://cutt.ly/F4KFaod>.
- Кумеда О. П. Вивчення рис східнополіського говору північного наріччя на матеріалі етнографічних записів XIX ст. : навчально-

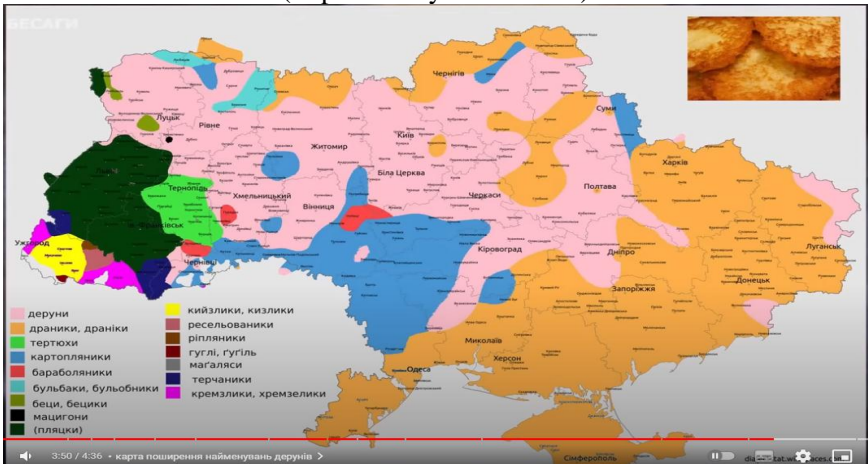
- методичний посібник. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 68 с. URI: <https://cutt.ly/K4N2PHS>.
- Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наукова думка, 1974. 260 с.
 - Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок: (Дієслівна лексика). Ч. 1. Тернопіль: Терноп. пед. ін-т, 1997. 56 с.
 - Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 889 с. URI: <https://cutt.ly/z4N1Rip>.
 - Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. Т.1. 408 с.; 2007. Т.2. 536 с.
 - Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя: Близько 20 000 діалектизмів / укл. Л. С. Спанатій, А. П. Супрун, М. Ф. Тимченко, В. П. Токар; за заг. ред. Л. С. Спанатій. Миколаїв: Іліон, 2018. 876 с.
 - Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів / укл. Д. П. Савчук; Київ; Косів: Писаний Камінь, 2012. 154 с. URI: <https://cutt.ly/64N0sjI>.
 - Словник українських східнослобожанських говірок / уклад. : М. О. Волошинова, К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова та ін.; заг. ред. К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова. Вид. друге, зі змін. й допов. Київ : Талком, 2021. 407 с.
 - Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів–Нью-Йорк, 2008. URI: <https://cutt.ly/d4N1KXn>.
 - Іншим словником діалектної лексики чи фразеології.
4. Складіть тези статті О. Юсікової «Динаміка говірки як об'єкт дослідження» зі збірника «Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти». С. 97–101). Прокоментуйте мету й значення лінгвістичних досліджень однієї говірки, опираючись на висновкування М. Лесюка «У говірці с. Ковалівка, як і в інших селах Галичини, послідовно збережено історичне закінчення -и родового, давального і місцевого відмінків іменників 3-ої відміни: рідости, сів'исти, осени, п'єчи, л'убови, со́ли, кр'ови, ма́тери (у Ковалівці остання лексема вживається тільки з експресією, під час суперечок, сварок, та ще з подвоєним [т]: ма́ттери тво́її гарбу́дз!), тому цілком логічною є пропозиція Правописної комісії відновити й узаконити це закінчення і в літературній мові (С. 65).

Груповий проєкт

Ознайомтесь із проєктом ДВНЗ «Ужгородський національний університет» побудови інтерактивної карти діалектів, скориставшись статтею «Інтерактивна карта діалектів як інструмент фахової підготовки студентів філологічних спеціальностей», та взірцями його втілення. Окресліть значення і перспективи такого інтерактивного лінгвогеографічного опрацювання зібраного у польових умовах матеріалу.

Карта поширення найменування страви з тертої картоплі (<https://cutt.ly/M4NhnXM>)

Укладіть 5-8 карт, послуговуючись говірковим матеріалом, зібраним здобувачами вищої освіти курсу.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Організаційний момент. Вступне слово викладача.
2. Обговорення теоретичних питань плану практичного заняття.
3. Перевірка домашніх завдань.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лінгвістична географія (лінгвогеографія) – розділ діалектології, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає їх територіальне поширення. Лінгвістична карта, виявляючи відповідники того чи того мовного явища в різних говорах, допомагає з'ясувати походження і час його виникнення, що неможливо зробити іншими методами. Діалектні риси наносяться на спеціальні карти-бланківки за допомогою різних умовних знаків – лінійних і фігурних (різноколірних). Крім того, на окремих картах територія поширення певного діалектного явища окреслюється *ізоголою*. Необхідність у лінгвістичних картах постала ще в ХІХст. Українська лінгвогеографія починається від перших класифікацій українських говорів і складання діалектологічної карти К. Михальчуком (1877). З кінця 20-х рр. ХХ ст. з'являються праці, у яких робляться спроби дослідити українські говори лінгвогеографічним методом (П. Бузука, І. Панькевича, К. Дейни та ін.). Визначаються ареали як окремих діалектних елементів, так і діалектних утворень, починається картографування окремих діалектних рис у межах певних територій. Створено загальнонаціональний Атлас української мови у 3-х тт., який постійно доповнюється регіональними атласами, мережа обстежених пунктів у яких значно густіша. Українська лінгвогеографія сьогодні розвивається за допомогою постійного розширення залучуваного матеріалу: те саме явище від праці до праці репрезентоване щораз ширшим колом одиниць мови. Водночас простежується і певна замкнутість типів самих явищ, які вивчаються з допомогою лінгвокартографування. Загальну лінію розвитку української лінгвогеографії щодо традиційно картографованих явищ можна схарактеризувати як рух від одиничного репрезентанта до цілісного об'єкта, цілісної парадигми. Ці ідеї знайшли практичне втілення у низці словотворчих карт Атласу української мови (автор карт Я.В. Закревська), структур вокалізму (автор Т. В. Назарова). На тепер в українській лінгвогеографії все ширшого використання набуває ідея цілісного етнолінгвістичного картографування.

Характерною ознакою розвитку української лінгвогеографії є тенденція до згущення мережі обстежуваних говірок, що є запорукою повнішого вивчення діалектної мови як цілості. Якщо К. Михальчук оперував даними 59 базових говірок, обстежених за програмою І. П. Новицького з 74 питань, то в Атласі української мови скартографовано 2358 говірок за програмою з 464 базових питань. Це в свою чергу свідчить про значно зрослий осяг того вихідного емпіричного матеріалу, на який спираються сучасна українська лінгвістична географія та описова діалектологія, історія мови, інші суміжні науки, що послуговуються діалектними даними. Окрім того, в останні десятиліття ХХ ст. розпочався якісно новий етап розвитку лінгвогеографії: виникла ідея створити атлас, який би виявив міжмовні й діалектні ізоглоси, що суттєво для пізнання історичного розвитку споріднених мов, їхньої територіальної диференціації. Адже картографування є способом не лише наочного подання мовних фактів, а й їх зіставлення та осмислення. Такими є, наприклад, «Atlas Linguarum Europae» («Лінгвістичний атлас Європи») та «Общекарпатский диалектологический атлас».

Атлас діалектної лексики (діалектологічний) – систематизоване зібрання діалектологічних карт однієї території, на яких показане поширення діалектних особливостей однієї або кількох мов. За територією охоплення розрізняють атласи:

- **міжнаціональні**: Atlas Linguarum Europae: Second Questionnaire, Assen: Van Gorcum, 1979.; Atlas Linguarum Europae, volume I: troisième fascicule, cartes et commentaires, Assen: Van Gorcum, 1988; Slovanský jazykový atlas: Foneticko-gramatická série. S. 9, Praha, 2019; Slovanský jazykový atlas: Серия лексико-словообразовательная. Вып. 1-12;
- **національні**: Атлас української мови. В 3-х т. Т.1. Київ, 1984; Т.2. Київ, 1988; Т.3. Київ, 2001; Atlas gwar bojkowskich/ Pod kierunkiem J. Riegera. Wrocław: etc., 1980–1986. Т. 1-6;
- **регіональні**: Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: У 2 ч. Ужгород, 1958–1993; Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика). Ужгород: Вид-во Наук. тов. ім. Т. Г. Шевченка у Львові, 1993. Ч. III.; Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво,

1991. 555с.; Назарова Т.В. Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті. Київ, 1985; A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language / Compiled by J. Rieger. Warszawa, 1996; Омельковець Р. Атлас західнополіських назв лікарських рослин Луцьк, 2003. 134 с.;

- регіональні тематичні: Аркушин Г. Атлас мисливської лексики Західного Полісся. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 410 с.; Бухтій М. В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон : Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.; Герман К. Атлас українських говірок Північної Буковини. В 2-х т. Т.1. Фонетика. Фонологія. Чернівці: Видавнича спілка «Час», 1995. 314с.; Т. 2. Словозміна, службові слова. Чернівці: «Прут», 1998. 215 с.; Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. Рівне, 1993; Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т філол. та журналістики, Ономаст.-діалектол. центр, 2010. 162 с.; Клименко Н. Атлас побутової лексики (назви одягу) східностепових говірок Донеччини. Покровськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2020. 200 с.; Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 260 с.; Марєєв Д. А. Атлас східнополіських говірок. Київ: Інститут української мови НАН України, 2019. 488 с.; Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови. Ужгород, 1999.

Словник діалектний – словник, у якому подана лексика і фразеологія територіальних діалектів, їх значення і слововживання. За способом пояснення значень більшість діалектних словників належить до словників тлумачного типу. За обсягом відтворення лексики і семантики діалектні словники поділяються на:

- загальні: 1) Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Луцьк, 2000; 2) Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991; 3) Грицак М. А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П. Ю. Гриценка. Київ : КММ, 2017. 380 с.; 4) Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я.В. Закревська; укл.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. Львів, 1997. 232 с.; 5) Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ–Сімферополь : Ната, 2013. 602 с.; 6) Онишкевич М. Й.

Словник бойківських говірок: У 2-х ч. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1–2; 7) Словник діалектної лексики Луганщини / За ред. З. С. Сікорської. Київ: Шлях, 2002; 8) Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів / укл. Д. П. Савчук; Київ; Косів: Писаний Камінь, 2012. 154 с. URI: <https://cutt.ly/64N0sjI>; 9) Словник українських східнословобожанських говірок / уклад. М. О. Волошинова, К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова та ін. ; заг. ред. К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова. Вид. друге, зі змін. й допов. Київ : Талком, 2021. 407 с.; 10) Словник українських говірок Бузько-Інгупольського межиріччя: Близько 20 000 діалектизмів / укл. Л. С. Спанатій, А. П. Супрун, М. Ф. Тимченко, В. П. Токар; за заг. ред. Л. С. Спанатій. Миколаїв: Іліон, 2018. 876 с. й ін.; 11) Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т. Запоріжжя, 1992. Т. 1-4;

- тематичні: 1) Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с.; 2) Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. 184 с.; 3) Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: Знання, 2003. 172с.; 4) Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. Т.1. 408 с.; 2007. Т.2. 536 с.; 5) Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. Дієслівна лексика. Частина перша. Тернопіль, 1997. Ч.І. 56 с.; 6) Тищенко Т. Лексика бджільництва Східного Поділля. Умань: РВЦ «Софія», 2008. 88 с.

ПЕРЕЛІК ЗАЛІКОВИХ ПИТАНЬ

1. Предмет, мета, завдання, теоретичне і практичне значення курсу «Українська діалектологія».
2. Основні територіально-мовні утворення, межі їх поширення.
3. Джерела вивчення говорів.
4. Фонетична транскрипція.
5. Методи збирання та дослідження діалектного матеріалу.
6. Діалектологічні атласи та діалектні словники української мови.
7. Перші спроби характеристики українських діалектів.
8. Аспекти діалектологічних досліджень ХХ ст.
9. Загальна характеристика українського діалектного вокалізму.
10. Фонема $|i|$ та її звукові вияви в різних українських діалектах.
11. Фонема $|u|$ та її вияви в українських діалектах.
12. Фонема $|e|$ та її діалектні варіанти.
13. Фонема $|y|$ та її варіанти в карпатських говорах та надсянських говірках.
14. Фонема $|y|$ та її звукові вияви в різних українських діалектах.
15. Фонема $|o|$ та її варіанти в різних діалектах.
16. Фонема $|a|$ та звукові вияви в українських діалектах.
17. Явища в системі вокалізму: афереза, вставні голосні, стягнення голосних, гіперичні явища, вокальна асиміляція та ін.
18. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму.
19. Губні приголосні та їх звукові вияви в різних українських діалектах.
20. Передньоязикові проривні приголосні та їх вияви в українських діалектах.
21. Передньоязикові щілинні шиплячі та їх діалектні варіанти.
22. Передньоязикові щілинні свистячі передньоязикові африкати та їх варіанти.
23. Передньоязикові сонорні та їх звукові вияви в різних українських діалектах.
24. Середньоязикова фонема $|j|$ та її варіанти в діалектах..
25. Задньоязикові $|r|$, $|κ|$, $|x|$ та фарингальна $|z|$ у говорах української мови.
26. Явища в системі приголосних фонем (ствердіння окремих приголосних, пом'якшення приголосних, які в літературній мові є твердими; оглушення та одзвінчення окремих приголосних фонем; заступлення одного приголосного іншим, асиміляція за місцем і

- способом творення та за твердістю/м'якістю; дисиміляція, протеза, епентеза, метатеза та ін.).
27. Різновиди морфологічних відмінностей.
 28. Відмінності у категорії роду іменників у говорах. Читання в роді.
 29. Діалектні відмінності у категорії числі. Залишки двоїнних форм.
 30. Особливості відмінювання іменників у діалектах, зумовлені особливостями фонетики місцевих говорів
 31. Особливості відмінювання іменників у діалектах, викликані різними напрямками граматичної аналогії.
 32. Особливості відмінювання іменників у діалектах, зумовлені історичними чинниками.
 33. Діалектні відмінності у словотворі та наголошуванні іменникових форм.
 34. Діалектні відмінності прикметникових форм.
 35. Типи основ прикметників. Стягнені та нестягнені форми прикметників.
 36. Діалектні особливості утворення ступенів порівняння прикметників.
 37. Діалектні особливості відмінювання прикметників.
 38. Діалектні відмінності у наголошуванні та словотворі прикметникових форм.
 39. Діалектні відмінності у фонетичному оформленні числівників.
 40. Особливості відмінювання простих числівників.
 41. Фонетичні та словотвірні варіанти форм складних числівників у різних українських діалектах.
 42. Дробові числівники в українських діалектах.
 43. Діалектні відмінності у наголошуванні та словотворі числівникових форм.
 44. Діалектні відмінності у займенникових формах.
 45. Особливості вживання особових займенників та зворотного займенника *себе* у різних говорах.
 46. Вказівні займенники, їх фонетичні варіанти у говорах.
 47. Займенники-артиклі, їх вживання у говорах.
 48. Діалектні особливості відмінювання займенників.
 49. Діалектні відмінності у наголошуванні та словотворі займенникових форм.
 50. Форми інфінітива в різних українських діалектах.
 51. Відмінності між діалектами в оформленні зворотніх дієслів.
 52. Діалектні особливості у дієвідмінюванні.

53. Відмінності між діалектами у формах теперішнього часу.
54. Форми майбутнього часу, їх діалектні варіанти.
55. Відмінності між діалектами у формах минулого та передминулого часу.
56. Утворення у говорах форм умовного та наказового способу дієслів.
57. Дієприкметникові та дієприслівникові форми.
58. Діалектні відмінності у наголошуванні та словотворі дієслівних форм.
59. Типи діалектних відмінностей у лексиці.
60. Характерні особливості лексики діалектів.
61. Діалектні відмінності у фразеології.
62. Діалектна диференціація української мови на синтаксичному рівні.
63. Діалектні відмінності у словосполученні.
64. Особливості структури простого речення у говорах. Діалектні відмінності у вираженні головних та другорядних членів речення. Ускладнене просте речення у говорах, діалектні відмінності в його організації.
65. Відмінності в організації складносурядних речень у різних українських діалектах. Сполучники сурядності, їх діалектні різновиди.
66. Діалектні відмінності в організації складнопідрядних речень. Полісементичність багатьох сполучників підрядності.
67. Північне (поліське) наріччя, межі його поширення, найважливіші особливості. Дослідники цього наріччя.
68. Фонетичні, граматичні та лексичні особливості лівобережнополіського (східнополіського) говору.
69. Фонетичні, граматичні та лексичні особливості правобережнополіського (середньополіського) говору.
70. Фонетичні, граматичні та лексичні особливості волинсько-поліського (західнополіського) говору.
71. Діалектні особливості перехідних полісько-південно-західних та полісько-південно-східних говірок.
72. Південно-західне наріччя, межі його поширення, найважливіші особливості. Дослідники цього наріччя.
73. Волинсько-подільська група говорів, її фонетичний, граматичний та лексичний аналіз.
74. Фонетичні, граматичні та лексичні ознаки говорів галицько-буковинської групи.

75. Карпатська група говорів, найважливіші ознаки бойківського, закарпатського та лемківського говорів.
76. Особливості перехідних говірок між південно-західним та південно-східним наріччям та південно-західним і поліським наріччям.
77. Південно-східна діалектна група, межі її поширення та найголовніші ознаки. Дослідники цього наріччя.
78. Фонетичні, граматичні та лексичні ознаки середньонаддніпрянського говору.
79. Фонетичний, граматичний та лексичний аналіз слобожанського говору.
80. Фонетичні, граматичні та лексичні ознаки степового говору.
81. Особливості фонетичної, граматичної та лексичної системи говірки здобувача вищої освіти.

ПІДРУЧНИКИ, НАВЧАЛЬНІ І НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: навчальний посібник з регіональної діалектології для студентів спеціальності «Українська мова та література». Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с. URL: <https://cutt.ly/NUv8PoM>.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія: навчальний посібник. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. 154 с. URL: <https://cutt.ly/UUuz8rW>.
4. Гримашевич Г.І. Українська діалектологія: Курс лекцій. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 176 с.
5. Коваленко Н. Д., Шеремета Н. П. Практикум з проведення діалектологічних досліджень: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2013. 160 с.
6. Коваленко Н. Д., Щегельський В. В. Фольклорно-діалектологічна практика: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Буйницький О. А., 2015. 140 с.
7. Мартинова Т., Щербина Т. Українська діалектологія: Навчально-методичний посібник. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2018. 148 с.
8. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 284 с. URL: <https://cutt.ly/SUuxCMA>.
9. Монахова Т. В. Українська діалектологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 128 с. URL: <https://cutt.ly/MUuzKfM>.
10. Панцьо С. Українська діалектологія : Практикум : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 132 с.
11. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія: навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2013. 190 с. URL: <https://cutt.ly/GUuxc0u>.
12. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 156 с. URL: <https://cutt.ly/0UuzCNZ>.
13. Суховій О. Українська діалектологія: навчальний посібник для практичних занять. Київ : Фенікс, 2014. 216 с.
14. Торчинська Н. М. Українська діалектологія: навчальний посібник.

Хмельницький, 2017. 158 с. URL: <https://cutt.ly/RUUvatQ>.

15. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: практичні заняття: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: КПДУ, ІВВ, 2005. 124 с.

16. Шеремета Н. П., Коваленко Н. Д. Навчальна практика з діалектології: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: КПДУ, ІВВ, 2003. 84 с.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Перелік діалектних словників. URL: <https://cutt.ly/8Ug8s2i>.

2. Перелік лінгвогеографічних джерел. URL: <https://cutt.ly/IUg8GXW>.

3. Перелік хрестоматій українських діалектних текстів. URL: <https://cutt.ly/2Ug8pfQ>.

4. ІЗБОРНИК. litopys.org.ua. URL: <https://cutt.ly/1Ug8c9e>.

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

Навчальне видання

ШЕРЕМЕТА НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА
КАЛЕНЮК СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 01.05.2023 р.
Формат 60x84\16
Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 4,42
Тираж 300 прим.
Зам. № 304.

Відруковано ТОВ «Друкарня “Рута”»
(свід. Серія ДК № 4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1
тел. 0 38 494 22 50, drukruta@ukr.net